

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հրատարակչությունը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի համացանցային կայքերում ներկայացնում է իր հայագիտական հրատարակությունները: Գիրքը այլ համացանցային կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ հրատարակչության համապատասխան թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

ԱԼԵԿՍԱՆԴՐ ՇԻՐՎԱՆՋԱԴԵ

ՊԱՏՄՎԱԾ ՔՆԵՐ

Ը Ն Տ Ր Ա Ն Ի

ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ – 2009

ՀՏԴ 891.981-3 Շիրվանզադե
ԳՄԴ 84Հ-4
Շ 661

**Տպագրված է
պետական պատվերով**

Շիրվանզադե Ա.

Շ 661 Պատմվածքներ/Ալեքսանդր Շիրվանզադե: (Կազմող Պ. Ստեփանյան) – Եր.: ԵՊՀ Հրատ., 2009 թ., 180 էջ:

**Պատմվածքների ընտրանին նվիրված է Շիրվանզադեի
ծննդյան 150-ամյակին:**

ԳՄԴ 84Հ-4

ISBN 978-5-8084-1061-9

© ԵՊՀ Հրատ., 2009 թ.

© Կազմողի համար, 2009 թ.

ԱՐՏԻՍՏՐ

Հինգ ամիս էր ընդամենը Օղեսայունն էի, չորրորդ անգամ փոխեցի սենյակս: Փոքրիչատես մեծ քաղաքում բնակվող մենակեցի Համար մի առանձին Հաճույք էր ստեպ-ստեպ կացարան փոխելը: Անցնելով մի թաղից մյուսը, կարծում ես մի երկրից մյուսն անցար: Նոր հարեվանություն, նոր միջավայր, երբեմն այլ կենցաղով ու ոգով:

Այս անգամ պիտի բնակվեի քաղաքի աղմկալի փողոցներից մի-նում, հինգ հարկանի մի տան երրորդ հարկում: Տանտիրուհիս խտալուհի էր, գեր, առողջ, ամրակազմ մի այրի՝ մոտ հիսուն տարեկան: Նրա ամուսինը եղել էր իտալական օպերայի հուշարար, շատ վաղուց հայրենիքից տեղափոխված Ռուսաստան: Մեռնելով՝ կնոջ ու միակ դստեր համար թողել էր իբրև ժառանգություն հին նոտաների մի մեծ կապոց և իտալացի արտիստների ծանոթությունը: Այրին, ապրելու ուրիշ միջոց չունենալով, պարապում էր սենյակներ վարձու տալով:

Հենց առաջին օրն ես ծանոթացա հարևաններիս հետ: Այդ ինձ Համար նոր և բավական հետաքրքրական շրջան էր: Նա բաղկացած էր մեծ մասամբ իտալացիներից: Կար և մի ոուս ուսանող ու մի հրեուհի ատամնարույժ, բավական գեղեցիկ, թեև ոչ էլ այնքան թարմ:

Կենտրոնը կազմում էր տանտիրուհու դուստրը՝ շիկահեր, փղոսկրի պես փայլուն, մաքուր ատամներով և գեղեցիկ աչքերով քսան տարեկան Լուիզան: Նա երգում էր. ուներ զորեղ ու անուշ ձայն, պատրաստվում էր բեմին նվիրվելու: Գիտեր նվագել դաշնամուր, երաժշտություն դասեր էր տալիս, փող ժողովում, որ զնա Իտալիա ձայնը մշակելու:

Առաջին օրն անձանոթ շրջանում զգացի սովորական անհարմարություն, երկրորդ օրն ընտելացա, իսկ մի շաբաթ անցած՝ բավական բարեկամացա բոլորի հետ: Մենք ճաշում էինք միևնույն սենյակում, միաժամանակ, միևնույն սեղանի քով: Երկու ժամից սկսած մինչև երեկոյան չորս-հինգ ժամը, ծիծաղ, երգ, նվագում, պար ու սրախտություններ խառնվում էին միմյանց և ջերմացնում տարբեր ազգերի ու դավանությունների պատկանող մարդկանց բարեկամական միջնուրտը:

Մի օր ճաշից հետո Լուիզան նստեց դաշնամուրի քով և սկսեց նվագել ինչ-որ վայրս: Բաստկոնտատո Չելլինին գրկեց կոնտրալտո Լուկրեցիա Կաֆարելլին ու սկսեց պարել: Բարձրացավ ընդհանուր ծիծաղ, որովհետև իրավ որ այդ մի գվարձալի գույզ էր. Չելլինին խիստ նիհար էր և շատ բարձրահասակ, Լուկրեցիա Կաֆարելլին, ընդհակառակը, խիստ գեղ էր և կարճահասակ: Լուիզան նվագելով հանդերձ գեղեցիկ գլուխը ձգել էր հետ և անզուսպ քրքջում էր, լեց-նելով սենյակը յուր անուշ ձայնի հյութալի հնչյուններով:

Չվարձության տաք միջոցին դռների մեջ նկարվեց ինձ համար մի անծանոթ կերպարանք: Ոչ ոք առաջին պահ չնկատեց նրան, բացի ինձանից, որ նստած էի դռների մոտ: Անծանոթը հենց առաջին վայրկյանից գրավեց ուշադրությունս: Ես դիտեցի նրան: Մոտ 16–17 տարեկան մի պատանի էր, նիհար, գունատ դեմքով, կուրծքը փոքր-ինչ ներս ընկած: Հագած էր մուգ-կապտագույն գոտեղոր կարճ բաճկոն, որի կուրծքը զարդարված էր ասրյա խաչաձև ծոպերով, և նույն գույնի նեղ վարտիք: Ձեռին բռնած էր մի կակուղ կանաչագույն գլխարկ փետուրով զարդարված, նման այն գլխարկներին, որ դնում են թափառաչրջիկ հույն անդրիավաճառները կամ խտալացի երաժիշտները: Նրա դեմքի գծերը կանոնավոր էին ու նուրբ, աչքերն ունեին ինչ-որ մելամաղձիկ արտահայտություն: Դա այն երջանիկ դեմքերից էր, որոնք հենց առաջին հայացքով մարդու սրտում շարժում են համակրություն զգացում:

– Բոն-Չուրնո,– ասաց նա, գլուխ տալով:

– Օհ՛ո, արտիստը,– գոչեց ամենքից առաջ բարիտոն Կավալլարոն, որ մի բարեսիրտ մարդ էր մոտ երեսունհինգ տարեկան:

– Արտիստը, արտիստը,– կրկնեցին մյուսները:

Նույն վայրկյանին պար, նվագում, ծիծաղ ընդհատվեցին, և բոլորի հայացքները դարձան դեպի պատանին:

– Որտե՞ղ էիր, այսքան ժամանակ չէիր երևում,– հարցրեց Կավալլարոն:

– Սպասեցեք, նա տխուր է,– գոչեց Լուիզան և մոտեցավ պատանուն.– էլի ի՞նչ է պատահել, ինչո՞ւ ներս չես մտնում:

– Որտե՞ղ է սինյորա Ստեֆանիան,– հարցրեց պատանին:

Նրա ձայնը հուզված էր, դողում էր: Կար այդ ձայնի մեջ մի սրտաշարժ չեղտ, որ արտահայտում էր հեղություն հետ և թախիծ:

– Ա, ա՛, հասկացա,– ասաց Լուիզան,– էլի մայրդ երեխ հիվանդ է: Նե՛ղճ պատանի, դու սլանում ես երկինք, նա կպած է երկրին...

– Սինյորա Լուիզա, ես ձեզ խնդրում եմ ինձ չխղճալ,– գոչեց պատանին վիրավորված,– սինյորա Ստեֆանիան այստե՞ղ է:

– Մայրս խոհանոցումն է:

Պատանին գլուխ տվեց չնորհալի ձևով ու հեռացավ:

– Նա չափազանց տխուր էր,– ասաց Կավալյարոն,– անշուշտ մայրն այս անգամ ծանր հիվանդ է:

– Ձե՞ն կարծում,– նկատեց Լուիզան,– այդ կինը միշտ հիվանդանում է որդուն տանջելու համար: Խեղճ պատանի...

– Խեղճ,– կրկնեց ռուս ուսանողը կծու հեգնելովյամբ,– բայց նա չի ուզում, որ դուք նրան խղճաք, սինյորինա Լուիզա: Տեսա՞ք ինչպես վիրավորվեց:

– Նա հպարտ է ինչպես սպանական գրանդ,– ասաց Կավալյարոն, յուր բարի աչքերը թանձր ունքերի տակից դարձնելով դեպի ինձ,– և հպարտությունը սազում է նրա հեգուլթյանը: Սինյոր, նրա կերպարանքն ինձ միշտ հիշեցնում է իմ եղբորը: Տաղանդավոր ջութակահար էր, մեռավ քսան տարեկան հասակում թևերիս վրա:

– Գուք ճանաչո՞ւմ եք Լևոնին,– դիմեց ինձ օրիորդ Ռախսան, հրեուհի ատամնաբույժը:

– Ո՞չ: Երևակայեցեք, հարևաններ, պարոնը մեր արտիստին չի ճանաչում:

– Օ, ժ, այդ աններելի է,– գոչեցին Լուիզան ու Լուկրեցիա Կաֆարելլին:

– Ի՞նչ կարծիքով,– ասաց Կավալյարոն,– ով գեղարվեստասեր է, իրավունք չունի Լևոնին չճանաչելու: Նա իսկական արտիստ է, այո՛, հոգով, սրտով, արյունով, ամբողջ էությունը արտիստ:

Ի՞նչ հետաքրքրությունը բոլորովին գրգռվեց: Ո՞վ է, վերջապես, այդ մանուկը, որ այդքան գրավել էր հարևաններիս համակրանքը:

– Եթե կամենում եք, իսկույն կծանոթանաք,– ասաց Լուիզան,– արժե այցելել նրան յուր ապարանքում: Գիտե՞ք ինչ,– դարձավ նա ընդհանուրին,– վատ չի լինի, եթե խմբովին գնանք մեր արտիստի հիվանդ մորը տեսնելու: Այո՛, վատ չի լինի... Ես գնում եմ, ով ուզում է, թո՛ղ հետևե ինձ:

Այս ասելով, նա անմիջապես դիմեց դեպի դռները: Բացի ուսանողից և երկրորդական բարիտոն Բորելլիից, բոլորս հետևեցինք նրան, նույնիսկ հաստամարմին Լուկրեցիա Կաֆարելլին:

Արտիստը բնակվում էր նույն տան վերին հարկում: Լուիզան մեզ առաջնորդեց դեպի գլխավոր սանդուղքը, բարձրացանք չորրորդ հարկը: Այնտեղից նեղ, կեղտոտ, փայտյա սանդուղքով հասանք հինգերորդ հարկը, մտանք մի միջին անցք: Անմիջապես խփեց մեր քիթին ճարպի մեջ տապակվող մսի անախորժ հոտը:

Լուիզան կանգ առավ մեկթևանի մի ցածր դռան առջև:

– Մինյոր Չելլինի,– ասաց նա,– ձեզ համար պիտի առաստաղը մի ֆուտ բարձրացնել:

– Իսկ սինյորինա Կաֆարելլիի համար դռները պիտի երկու ֆուտ լայնացնել,– հեզնեց Չելլինին կոնտրայտոյի մարմնի հաստությունը, գրկելով յուր երկայն թևով նրա իրանը:

Մենք մտանք մի սենյակ, որ մի փոքր մեծ էր, քան մի մեծ հավաբուն: Այնտեղ, մուժ անկյունում, պատի տակ երևում էր ինչ–որ բան, նման անկողնակալի, թե թախտի՝ չգիտեմ. սինյորա Ստեֆանիայի հաղթանդամ մարմինը թաքցնում էր նրան իմ աչքից: Մի քայլ առաջ գնալով, տեսա հնամաշ վերմակի տակ պառկած մի կնոջ դեմք: Նրա ճակատը կապած էր սև թաշկինակով, աչքերը հառած առաստաղին: Նա տնքտնքում էր ու ծանր հառաչում: Նրա ոտների կողմում կանգնած էր «արտիստը»: Ըստ երևույթին, նրա միտքը կլանված էր կամ մոր հիվանդութամբ, կամ մի ուրիշ հոգսով, որովհետև մեր երևալը աննկատելի մնաց նրա համար:

– Դե լա՛վ, քիչ տնքտնքա,– ասում էր սինյորա Ստեֆանիան հիվանդին,– խոսմ չես մեռնում: Սովորական հիջանդություն է էլի, վաղը կանցնի: Բա–բա–բա, տե՛ս մոտո՞ղ ինչ պատվավոր հյուրեր են եկել: Համարյա իմ բոլոր կավալերներն ու դամբրը: Տղա,– դարձավ նա Լևոնին,– երևի այդ դու ես անհանգստացրել մարդկանց:

Պատանին նայեց մեզ, չափազանց չփոթվեց և շտապեց սենյակի ընդամենը մի զույգ ջարդված աթոռներն առաջարկել յոթ հյուրերից չգիտեր ո՛ր մեկին:

– Պարոնը բժի՞շկ է,– հարցրեց հիվանդը, երբ տեսավ ինձ:

– Բժիշկ չէ,– պատասխանեց սինյորա Ստեֆանիան,– բայց, երևի, ցավդ բժշկից լավ կհասկանա: Քո հայրենակիցներից է...

– Հա՞յ,– գոչեց հիվանդը զարմանալով, թե ուրախանալով չգիտեմ, և, գլուխը դանդաղ բարձրացնելով, նա նստեց անկողնում:

– Հա՞յ,– կրկնեցի ես զարմացած, որովհետև ինչ ազգի ասես սպասում էի այդ միջավայրում, բացի հայից:

– Այո՛,– ասաց օրիորդ Ռախսան,– արտիստը ձեր հայրենակիցն է. զարմանալի է, որ չիմացաք հենց առաջին տեսնելուց:

– Ո՞րտեղացի եք,– հարցրեց հիվանդը,– խոսմ Բեսարաբիայից չե՞ք: Ո՞չ: Օ, օ, այդ շատ լավ է, շատ լավ: ՕՖ, օՖ–օՖ, Բեսարաբիայի հայերը աստված չունին, գազաններ են, չեն ուզում ցավս հասկանալ: Տե՛ր աստված, ոչ ոք ցավս չի հասկանում, ոչ ոք:

– Էլի մի՛ սկսիր հին երգը,– գոչեց սինյորա Ստեֆանիան,– բավա–կա՛ն է:

– Ո՛չ, Ստեֆանիա, չեմ կարող լուր, սիրտս այրվում է: Դու էլ մայր ես, բայց զավակդ տղա չէ: ՄՀ, երանի իմն էլ աղջիկ լիներ: Չգիտես, ինչ է անում նա: Հոր նման տանջում է ինձ: Պարո՞ն, – դարձավ ինձ, – այդ փչացածն իմ միակ տղան է, հասկանո՞ւմ եք, միակ, ուրիշ զավակ չունիմ: Աստված սիրեք, խելքի բերեք նրան: Նա Հոր ճանապարհով է գնում...

– Սովորական գանգատներ են, – շշնջաց ականջիս Լուիզան, – ուշադրություն մի՛ դարձրեք:

Ես նայեցի Լեոնին: Ամաչելուց նա երեսը դարձրել էր պատին, մեզ չէր նայում:

Լուիզան մոտեցավ նրան, բռնեց ձեռներից, երեսը դարձրեց յուր կողմը, ուղիղ նայեց աչքերին բարեկամական – ո՛չ, ավելի՛ – սիրող բրոջ քնքուշ հայացքով: Ինձ թվաց, որ այդ հայացքը թափանցեց մինչև Լեոնի հոգու խորքը: Եվ ո՞ւմ հոգու խորքը չէր թափանցիլ այն: Լեոնը զվարթացավ և երախտագիտություն զգացումով լեցուն աչքերով նայեց խալուհու երեսին:

– Եթե օրինավոր որդի լինեիր, – շարունակեց հիվանդը, – ձեզ նման պատվավոր հյուրերին այսօր այս խոզաբնում կրնդունե՞ր: Տեսնո՞ւմ եք, աթոռներ էլ չունինք: Անամո՛թ, ի՞նչ ես ցցվել փայտի պես: Չե՞ս տեսնում հյուրերիս:

Լեոնը կրկին անգամ սենյակի մի զույգ աթոռներն առաջարկեց մեզ: Նստել անկարելի էր. այդ փոքրիկ սենյակում յոթ–ութ հոգի կանգնել միայն կարող էին: Լուկրեցիա Կաֆարելլին երկար չդիմացավ օդի սակավությունը, դուրս գնաց: Չեյլինին հետևեց նրան, ասելով, թե «արտիստի» մայրը մեռնելու ակտորժակ չունի դեռ, կարիք չկար անհանգստանալու:

Նրանց դուրս գնալուց հետո սենյակն այնչափ գոնե ազատվեց, որ ես կարող էի դիտել շուրջս: Այն, ինչ որ տեսա, ինձ հաճելի զարմացում պատճառեց: Մի անկյունում կախված էին աշխարհիս անվանի երաժշտապետների, նվագիչների, երգիչների ու երգչուհիների լուսանկարները հովհարի ձևով միմյանց միացրած: Մյուս անկյունում դրված էր մի փոքրիկ գրասեղան, ծանրաբեռնված զանազան էժանագին գեղարվեստական իրերով: Այնտեղ տեսա Բեթհովենի, Մոցարտի, Շեքսպիրի և Վազների կավյա կիսարձանները աղյուսի գույնով, մի հաստ խեցեղեն շվի, մի կոտրված սրինգ և ուրիշ այդպիսի պարագաներ: Սեղանի առաջին պատից կախված էին մի կիթառ, մի մանդոլինա և մի ինչ–որ թատրոնական զգեստ՝ նման Ռիգոլետտոյի հագուստին: Ամենահետաքրքրականը մի նկար էր պոլիտրայի վրա,

որ ներկայացնում էր երկու պատանիների մենամարտությունը բր-
նունցքներով մի փողոցային երգչուհու համար: Աղջիկն ընկել էր
մեջտեղ զգզզված մազերով և աշխատում էր բաժանել ախոյաննե-
րին...

– Տեսնո՞ւմ եք,– չչնջաց ականջիս Կավալյարոն,– երաժշտություն,
նկարչություն, պոեզիա, ոչինչ չի մոռացված:

Այդ միջոցին հիվանդը շարունակում էր գանգատվել:

– Ահա երեք օր է, առավոտներն էլ երեսը չեմ տեսնում: Նա չի
քնում, Ստեֆանիա, չի քնում: Ձէ՞ որ կարող է հիվանդանալ, հետո ես
ի՞նչ անեմ, ո՞վ կպահի ինձ: Գիշեր-ցերեկ թատրոններումն է: Հոր
ցավը որդուն է անցել: Անիծվի նրա գերեզմանը, օրս սևացրեց:

– Էլի՛ միևնույն գանգատները,– արտասանեց Լուիզան,– և ինչպե՞ս
չի հոգնում այդ կինը: Եսամո՛ղ...

Արդարև, հիվանդի աչքերի մեջ երևում էր եսամոլի հոգի, թեև
գեղեցիկ էին այդ աչքերն և դեռ բավական վառվուրտ մոտ հիսուն
տարեկան կնոջ թառամած դեմքի վրա:

Հրաժեշտ տալիս նկատեցի մի բան. Կավալյարոն թաքուն Լևոնի
ձեռի ափի մեջ սեղմում էր մի ոսկեղրամ, պատանին հրաժարվում էր
ընդունել: Այդ ժամանակ բարիտոնը քայլերը դանդաղեցրեց, մնաց
սենյակում, թույլ տալով, որ Լևոնը մեզ ուղեկցի:

Մինչորա Ստեֆանիան համառոտ պատմեց ինձ Լևոնի մասին
հետևյալը: – Նրա հայրը եղել է թատրոնական վարսավիր և չափա-
զանց գեղարվեստասեր: Համեստ, գլուխը քաշ արհեստավորը հան-
կարծ անձնատուր է լինում հարբեցողության կործանիչ ախտին և ոչ
առանց պատճառի: Պարզվում է, որ անհույս սիրահարված է մի երգ-
չուհու վրա: Կույիսների հետևում շուտով նա դառնում է ընդհանուր
կատակների ու ծաղրի առարկա: Արտիստներից սկսած մինչև վերջին
թատրոնական ծառան ծիծաղում են նրա հանդուգն զգացման վրա
դեպի մի գեղեցիկուհի, որի երկրպագուների թվում անվանում են
նաև տեղական քաղաքագլուխ, հայտնի միլիոնատեր ու բարեգործ
Հույն Մարազլիին...

Հալածանքն ու ներքին վիշտը ներգործում են վարսավիրի վրա
այնչափ, որ սրտի դառնությունն օղու մեջ անգամ չի կարողանում
խեղդել: Մի օր նա ծեծում է ռեժիսորին, որ ծաղրելիս է լինում նրա
չինձ մի կեղծամբ, անվանելով նրան «սրիկա»: Նրան զրկում են
թատրոնական վարսավիրի պաշտոնից: Այդ ժամանակից նա դառ-
նում է օղու և փողոցների անդառնալի սեփականություն: Եվ մի երե-
կո ոստիկանները գտնում են նրան մի ծառի տակ, ձյունի մեջ թա-

վալված, բերում են տուն: Երեք օր չանցած՝ մեռնում է տիֆից, թող- նելով կնոջն ու զավակին ճակատագրի հաճույքին:

Այրին, ամուսնու արհեստից զզված ու տանջված, ութ տարեկան Լևոնին հանձնում է մի ատաղձագործի և ինքը սկսում ուրիշների համար ճերմակեղեն կարել: Երկու ամիս չանցած՝ մանուկն արհեստանոցից փախչում է ուսումնարան: Բարի մարդիկ տալիս են նրա ուսումնավարձը: Նա սովորում է գրել-կարդալը: Այրին հանձնում է նրան հագուստեղենի վաճառատուն: Մանուկը չի մնում այնտեղ: Մի աներևույթ ձեռք մղում է նրան դեպի թատրոն: Նա դառնում է աֆիշ- ներ բաժանող օրական հիսուն կոպեկով և թատրոնների վերնահարկը բարձրանալու իրավունքով: Անցնում է կուլիսների հետևը, կամաց-կամաց ծանոթանում է արտիստական աշխարհի հետ: Այժմ բոլոր արտիստները ճանաչում են նրան, բոլորին նա ծառայություններ է անում, և բոլորը սիրում են նրան յուր հեղուկյան և աշխուժության համար: Նա ոչ մի ներկայացում բաց չի թողնում, մանավանդ իտալական խմբի ներկայացումները: Նա ցերեկներն էլ թատրոնումն է կամ նրա շուրջը:

– Սինյոր, կգարմանաք եթե ասեմ, որ այժմ նա երբեմն ստեղծում է նորեկ անծանոթ արտիստի համար փառք մեր քաղաքում,– շարունակեց մոր փոխարեն Լուիզան: – Այո՛, այո՛, սինյոր Չելլինի, մի՛ հակառակեք, այս ճիշտ է: Նա ունի բազմաթիվ հույն և հրեա ընկերներ, որոնք գարմանալի հավատ ունին դեպի նրա ճաշակը և սիրում են նրան: Դրանք կլակյորներ չեն, ո՛չ, այլ թատերասերներ: Չգիտեմ, գուցե նրանք կաշառում են, բայց Լևոնը՝ ո՛չ, երբեք չի կարելի նրան կաշառել: Սինյոր Կավալլարո, ճի՞շտ եմ ասում թե ոչ:

– Նա ազնիվ է որպես նորածին և զգայուն՝ որպես քնարի լար,– արտասանեց բարիտոնը: – Նա իմ հանգուցյալ եղբոր տիպարն է...

– Բայց ինչպե՞ս է ստեղծում անծանոթ արտիստի համար փառք,– հետաքրքրվեցի ես:

– Առաջին ծափահարությունը,– պատասխանեց Կավալլարոն:

– Չեմ հասկանում,– ասացի ես:

– Սինյոր, երևի չգիտեք ինչ ասել է արտիստի համար առաջին ծափն անծանոթ քաղաքում: Շատ բան, երբեմն ամեն ինչ: Դուք թատերասեր եք, նկատած կլինեք մի երևույթ: Թատրոնական սրահում նստող հասարակությունը հագիվ է վստահանում առաջին ծափը տալ անծանոթ արտիստին: Շատ անգամ, հոգով հիացած երգչի երգով, նա ամաչում է յուր հիացումը արտահայտել, կարող են նրան անճաշակ համարել: Բայց ահա օգնություն է հասնում Լևոնը: Նա

ազատ է հասարակական նախապաշարումներից, չի քաշվում առաջին ծափը տալ: Սուսմբը հետևում է նրա օրինակին: Այն ժամանակ հասարակությունը նույնպես ծափահարում է: Մյուս օրը լրագրերը գրում են այդ ծափահարությունների մասին, և ահա անծանոթ արտիստի աջողությունը ապահով է:

– Եթե, իհարկե, արտիստը չնորհք ունի,– ավելացրեց Չելլինին:

– Այո՛, իհարկե:

– Բայց քո Լևոնը կարող է շատ անգամ անչնորհքին էլ տալ առաջին ծափը,– նկատեց Բորելլին:

– Ներողություն,– պատասխանեց Կավալարոն, հեզնորեն ժրպտալով,– մեր խմբի վերաբերմամբ գոնե նա դեռ այդպիսի սխալ չի գործել:

Ես գուշակեցի, որ Բորելլին դեռ չի արժանացել Լևոնի ծափին:

Վիճարանությունը գուցե շարունակվեր, եթե կրկին ներս չմտներ Լևոնը: Այս անգամ նրա դեմքը բավական հանգիստ էր: Նա հրավիրեց Կավալարոյին մի անկյուն և, շնչալով ականջին, բաց թողեց նրա գրպանը մի ոսկեղբամ: Հետո իմացա, որ մեր դուրս գալուց հետո նա իր մոր բարձի տակ գտնում է այդ դրամը: Հասկանում է, որ Կավալարոն պիտի դրած լինի, վերցնում է, բերում, վերադարձնում տիրոջը:

– Համառ ես, Լևոն, համառ,– գոչեց Կավալարոն, շփելով պատանու գլուխը հայրական սիրով: – Դե լա՛վ, մի՛ նեղանար, նստի՛ր, մի փոքր խոսենք: Դու, իհարկե, երեկ թատրոնումն էիր:

– Էի:

– Հավանեցի՞ր ինձ...

– Իհարկե:

– Ապա ինչո՞ւ երեսդ դարձնում ես ինձանից... Աա, կեղծո՞ւմ ես:

– Սինյոր Կավալարո, երեկ դուք շփոթված էիք:

– Ե՞ս, ամենևին: Սխալվում ես:

– Ո՛չ, սինյոր, չեմ սխալվում: Երբ հանգիստ եք, երբեք չեք շեղվում: Մենք ամենքս իմացանք, որ ձեզ բարկացրել են:

– Քեզ այդպես է թվացել: Ոչ ոք ինձ չէր բարկացրել: Ահա տեսա՞ր, Լևոն, ինձ դեռ լավ չես ճանաչում:

Լևոնը նայեց Կավալարոյի աչքերին այնպիսի պարզ ու խելոք հայացքով, որ կեղծել նրա մոտ անկարելի էր: Կավալարոն ձեռը դնելով նրա ուսին, ասաց.

– Չես սխալվում, բարեկամս, երեկ ներկայացումից մի քիչ առաջ ես խոշոր վեճ ունեցա ուժիսորի հետ:

– Ո՛չ, սինյոր Կավալարո, ասացեք՝ դիրիժորի հետ,– ուղղեց Լևոնը համարձակ:

– Դու որտեղի՞ց իմացար:

– «Օ, Կարլո»–ն երգելիս՝ սինյոր Մարտինին կես տոն բարձր վերջրեց ձեզ շեղելու համար: Սինյոր Մարտինին բոլորի վերաբերմամբ անաչառ է, բացի իրանից: Ռեժիսորի պատճառով նա ձեզանից վրեժ էլը առնիլ: Նա քինախնդիր է միայն յուր անձնական հակառակորդների դեմ:

– Լսո՞ւմ եք, սինյոր,– դարձավ ինձ Կավալարոն ոգևորված,– այս պատանու բերանով խոսում է ինքը երաժշտական բնազդը և դիտողական ձիրքը:

Լևոնը վեր կացավ, գլուխ տվեց, շնորհակալություն հայտնեց մեզ մեր այցելություն համար և շտապեց դեպի դռները: Այլևս նա այնքան գրավել էր ինձ, որ կամեցա անպատճառ հետը խոսել:

– Հայերեն գիտե՞ք,– հարցրի ես, երևի, հայրենասիրական զգացումից դրդված:

– Գիտեմ:

Նա, ինչպես և յուր մայրը, խոսում էր ոուսերեն լեզվով տաճկական արտասանությամբ: Իտալացիներից միայն տանտիրուհիս և նրա աղջիկը գիտեին ոուսերեն, նաև Կավալարոն: Մյուսների հետ Լևոնը խոսում էր իտալերեն:

Մի քանի հարցեր տվեցի նրան պարզ հայերեն լեզվով: Նա ապշած նայեց երեսիս և ժպտաց:

– Չե՞ս հասկանում,– դարձա ես ոուսերեն լեզվի օգնությունը:

– Այդ լեզուն եկեղեցական է,– խոսեց նա տաճկերեն լեզվով,– իմ իմացած հայերենն ահա այս լեզուն է:

Ինձ համար նորություն չէր Բեսարաբիայի հայերի մայրենի լեզու չիմանալը: Բայց առաջին անգամ էի պատահում մեկին, որ տաճկերենը հայերեն էր համարում:

Ես խնդրեցի Լևոնին այցելել ինձ շուտ–շուտ և իմ կողմից խոստացա այցելել նրան:

Նա ինձ երկար սպասել չտվեց: Հետևյալ օրն իսկ եկավ սենյակս և ուրախ–ուրախ հայտնեց, թե մայրն արդեն առողջանում է: Ուղիղն ասած, ես չէի հետաքրքրվում մոր վիճակով, ինձ զբաղեցնողը որդու ճակատագիրն էր:

Երբ խոսք բաց արի թատրոնի ու երաժշտության մասին, պատանին կերպարանափոխվեց, ինչպես կրակոտ սիրահար, երբ խոսվում է նրա սրտի ընտրյալի վերաբերմամբ: Ոգևորված նկարագրեց

յուր լսած երևելի երգիչների ու նվագիչների տաղանդը: Վերջին յոթ տարվա ընթացքում նա լսել է գրեթե բոլոր նշանավոր երգիչներին ու նվագիչներին, որոնք այցելել էին Ռուսաստան Օդեսայի վրայով:

– Երևի դու էլ նվագում ես կամ երգում,– հարցրի ես:

– Ո՛չ, սինյոր:

– Չեմ հասկանում:

– Երգելու համար ձայն չունիմ:

– Իսկ նվագելու համար գործիքներ չատ ունիս սենյակումդ: Երեկ տեսա:

– Այո՛, նվագում եմ մանդոլինա և կիթառ:

– Նոտաներ գիտե՞ս:

– Մինյորինա Լուիզան սովորեցրել է: Դուք լսե՞լ եք նրա երգեցողությունը: Հիանալի ձայն ունի: Այնպես չէ՞: Այո՞: Հավանե՞լ եք: Իհարկե, ո՛վ չի հավանիլ: Օ, ժ, Լուիզային մեծ ապագա է խոստանում...

Նա լուեց, հառաչեց, հայացքը ձգելով դեպի անորոշ տարածություն: Ես նրա դեմքի վրա նշմարեցի հոգեկան գաղտնի տառապանքի արտահայտություն: Ուստտովանում եմ, այն ժամանակ նշանակություն չտվեցի նրա հառաչանքին: Եվ մի՞թե կարող էի երևակայել տասնույոթ տարեկան պատանու հոգին որևէ լուրջ վշտի ընդունակ:

– Այդ բոլորը լավ,– ասացի ես,– բայց դու ինչո՞վ ես կերակրում քեզ ու մորդ: Զէ՞ որ հայրդ ժառանգություն չի թողել:

– Գործ չատ կա, սինյոր: Պրոգրամներ եմ ծախում, ստատիստի դեր եմ կատարում բեմի վրա, պոչ եմ բռնում: Ախ, սինյոր, եթե միջոց ունենայի, կսովորեի վիոլոնչել նվագել ու կմտնեի երաժշտական խումբը:

– Հիչո՞ւմ ես հորդ, Լեոն:

– Իհարկե, շատ լավ եմ հիշում:

– Ասում են, նա բարի մարդ էր:

– Այո՛, սինյոր, շատ բարի էր, միայն...

– Հարբում էր,– լրացրի ես պատանու խոսքը:

– Նա երբեք ինձ չէր ծեծում, չէր էլ բարկանում վրաս: Բայց ո՛չ, մի անգամ բարկացավ, հիշում եմ...

– Երևի չարություն էիր արել:

– Այո՛: Այն ժամանակ նրա խանութն ահա այն անկյունի կապույտ տան ներքին հարկումն էր: Ամեն օր գնում էի այնտեղ կեղծամներ սանրում: Մի օր նա տխուր էր շատ: Մի ժեներալ եկավ երեսը սափրել տալու: Նրա մոտ միշտ մեծամեծներ էին գալիս: Ես վերցրի մի սանր,

վրեն քաչեցի մի թուղթ ու սկսեցի շրթունքներովս նվագել: Ժեներալը բարկացավ ու հորս հրամայեց ինձ դուրս անել: Հայրս մոտեցավ, ա- կանջս քաչեց, ու, վզակոթիս տալով, վունդեց դուրս: Բայց հետո, երբ ժեներալը գնաց, կանչեց ինձ ներս, աչքերս սրբեց, համբուրեց ու ասաց. «Եթե դու կունենաս երաժշտական ընդունակություն, ինձ գրավ կդնեմ, քեզ չեմ թողնիլ առանց ուսման»: Այո՛, սինյոր, շատ լավ մարդ էր, թեև հարբում էր: Սինյոր, ներեցեք, ո՞ր ժամն է:

– Տասնումեկ:

– Մ, օ, ես ուշացա: Ներողություն, էլի կգամ: Ձեր սենյակը լավն է: Դուք ինձ գրքեր կտաք կարդալու, այո՞: Ծնորհակալ եմ: Ցտեսու- թյուն: Այսօր Կալաֆատիի բենեֆիսն է: Թատրոնը լիքն է լինելու: Պետք է գնամ պոչ բռնեմ:

Ես կամեցա հարցնել՝ ինչ ասել է «պոչ բռնել», բայց Լևոնն արդեն չքացել էր:

Կալաֆատին ընտիր երգչուհի էր:

Գնացի թատրոն տոմսակ վերցնելու: Կասի առաջ կանգնած էր գնողների մի երկայն շարք, որ հասնում էր մինչև փողոցի կեսը: Եղա- նակը սառն էր, խոնավ, անախորժ: Պիտի բռների շարքի վերջին տեղը և ամենաքիչը մի ժամ սպասեի մինչև հերթս հասնելու: Ուզում էի վե- րադառնալ տուն, երբ լսեցի իմ ազգանունը: Դա Լևոնի ձայնն էր, որ կարող էի ճանաչել հարյուրավոր ձայների մեջ: Նա կանգնած էր կասից մի քանի քայլ միայն հեռու, երկու հրեաների միջև սեղմված:

– Տոմսա՞կ եք ուզում գնել, – հարցրեց նա տաճկերեն:

– Այո՛:

– Եկեք, տեղս բռնեցեք, ապա թե ոչ, շուտ չեք հասնիլ կասին:

Ես բռնեցի նրա տեղը: Նա գնաց կանգնեց շարքի վերջում: Այստեղ միայն իմացա՝ ինչ ասել է «պոչ բռնել»: Լևոնը կանգնում էր շարքի հետևում և, երբ բավական մոտենում էր կասին, յուր հերթը ծախում էր ցանկացողին հինգ-տասը կոպեկով: Հետո դարձյալ գնում էր ու շարքի հետևում կանգնում: Նա ամեն միջոց գործ էր դնում թատրո- նից չհեռանալու համար: Նրա օդը, կերակուրը, կյանքը, ամեն ինչ թատրոնն էր:

Իմ հետաքրքրությունը այդ պատանու վերաբերմամբ արդեն այն- քան մեծ էր, որ աշխատում էի ամեն օր նրան տեսնել:

Մի առավոտ նրա մոտ հանդիպեցի երկու անծանոթների, որոնց հետ յուր սենյակի դռների առջև կանգնած խոսակցում էր:

Մեկը յուր հասակի պատանի էր հնամաշ հագուստով, բայց գլխին նոր գլխարկ: Դեմքի գծերը բուն հրեական էին, աչքերը դեղնագույն,

մագերը գրեթե կարմիր, երեսը ինչ-որ բծերով ծածկված, սակայն համակրելի:

Մյուսին ես շատ անգամ էի տեսնել քաղաքի գրոսավայրերում ու թատրոնների առջև: Դա մոտ քսանհինգ տարեկան երիտասարդ էր, այնքան նիհար, այնքան բարակ ու գունատ, որ կարծես մագաղաթից լիներ շինված: Նրա երեսը երկարավուն էր ու նեղ, աչքերը կոր ու փոքրիկ, կոկորդի ոսկորը դուրս ցցված: Հարթ ու նոսր մագերը, մինչև ունքերը քաշած կակուղ գլխարկի տակից ցած իջնելով, յախույժ պես կպել էին բարակ պարանոցին և ընդգրկել կոկորդի մի մասը: Սև սյուրտուկի վրա հագած էր թիկնոցավոր վերարկու առանց աստառի, լայն թևերով: Մի ձեռին բռնած էր բազկի հաստոթյամբ մի դեղնագույն փշոտ փայտ, մյուս ձեռին՝ անկազմ գրքույկներ և տեղական լրագրերի համարներ:

– Իմ ընկերներն են, – ասաց Լևոնը, անմիջապես ծանոթացնելով ինձ նրանց հետ: – Բանաստեղծ Ջաուչենկո, Իցկո Մարգուլիս:

Ես հաճույքով սեղմեցի երկուսի էլ ձեռը:

– Ջաուչենկոն սիրում է մարդկանց հետ ծանոթանալ յուր երկերի միջոցով, – ասաց լայն վերարկու հագած երիտասարդը, որ ինքն բանաստեղծն էր:

Եվ անմիջապես, գրքույկներից մեկը պահելով քթիս առջև, հարցրեց.

– Չէի՞ք կամենալ արդյոք մի օրինակ վերցնել:

– Հաճույքով:

Գրքույկի վերնագիրն էր. Часы горя и страданий; стихотворения Леонида Николаевича Чаушенко.

– Դուք գուցե դարմանաք, մոսյո, – ասաց նա, դնելով վարտիքի գրպանը գրքույկի արժեքը, – որ ես, այսպես ասած, հանդգնեցի կապել ձեր վզին իմ երկը: Բայց մի՛ վրդովվեք, մարդիկ իրանց խիղճն են ծախում, Ջաուչենկոն՝ յուր երկերը: Նախկին գրաշար եմ: Ինքս գրում եմ, ինքս շարում, ինքս տպում, ինքս վաճառում, ինքս էլ ուտում իմ սրտի արյան վաստակը...

– Իսկ ես նախկին և ներկա ջհուղիկ եմ, – ընդհատեց բանաստեղծի խոսքը Իցկո Մարգուլիս կոչված պատանին, – երբեմն լրագիրներ եմ ծախում, երբեմն էլ թատրոններում ծառայում: Նեղ տեղն ընկնելիս փողոցներում կոչիկներ եմ սրբում:

– Եվ երևակայում է իրան ապագա Ռուբինչտեյն, – հեզանց Ջաուչենկոն:

– Ա՛խ, պարոն, արդյոք դուք երաժշտություն ուսուցիչ եք: Ո՞չ: Ափսո՛ս: Ես կկամենայի ձեզանից դաշնամուրի վրա դասեր վերցնել:

Միծաղի՛ր, Չաուչենկո, բայց էլի ե՛ս պիտի քո Часы горя и страданий երաժշտություն վերածեն: Դե լա՛վ, գավազանդ մի՛ ցույց տուր, ես երկչոտ ջնուղներից չեմ, ես հրեա եմ: Արեվիոնե՛րչի, սինյոր... Գնա՛նք, բանաստեղծ: Զիմբա, չիմբա-չիլալա՛...

Նա քամու արագությունը թռավ դուրս: Չաուչենկոն հետևեց նրան, հաստ գավազանի ծայրն աղմուկով զարկելով փայտյա սանդուղքի աստիճաններին:

Փառք աստծո, այս անգամ Լևոնի մայրը տանը չէր. գնացել էր շուկա պարեն գնելու: Լևոնն ասաց, թե Չաուչենկոն ու Իցկո Մարգուլիան եկել էին խորհրդակցելու իտալական խմբի առաջին երգչուհի Բարբինիի բենեֆիսի մասին: Պատրաստվում են արտաքո կարգի ցույցեր: Չաուչենկոն մտադիր է բենեֆիսի պատվին նվիրել երգչուհուն մի բանաստեղծություն, որ պետք է թարգմանել իտալերեն:

Ես, Լևոնին փորձելու համար, ասացի.

– Կցանկանայի իմանալ, դուք ի՞նչ գործ ունիք երգչուհիների բենեֆիսների հետ:

– Ինչպե՛ս թե ինչ գործ ունինք,– գոչեց նա զարմացած,– երգչուհիները գեղարվեստին չե՞ն ծառայում:

– Շատ էլ ծառայում են, հետո՞:

– Ամեն մարդ պարտավոր է պատվել գեղարվեստը:

– Գեղարվեստը շոայություն է: Նա հարուստների համար է: Իսկ դու և քո ընկերները աղքատ եք...

– Հարուստներն արտիստներին նվերներ են անում, իսկ մենք՝ ցույցեր...

Հազիվ մի քանի բոպե խոսել էինք, երբ ներս մտավ Լևոնի մայրը: Դնելով պարենի զամբյուղը Շեքսպիրի քթի առջև, նա խսկույն Լեթ, հարձակվեց որդու վրա:

– Էլի փողոցային սրիկաները այստեղ էին, հա՞: Երևի, խորհուրդ ունեիք: Մի շաբաթ է՝ գլուխս ցավեցնում եք այդ երգչուհու բենեֆիսով: Պարոն, տեսա՞ք, խոմ տեսա՞ք այս անզգամի ընկերներն ովքեր են: Ի՞նչ կարող է սովորել այդպիսիներից: Փո՛ւչ, փո՛ւչ գավակ...

Երբեմն մայրերը կարող են իրենց հարազատ զավակների թշնամին լինել: Անշուշտ Լևոնի մայրը սիրում էր որդուն, բայց չէր տեսնում յուր և նրա մեջ եղած վիհը, այն ահագին վիհը, որ չէր կարելի լեցնել ու հարթել անվերջ նախատիքներով: Մի անգամ այս մասին խոսում էինք մեր սեղանատանը. սինյորա Ստեֆանիան և Բորելլին պաշտպանեցին մորը, իսկ մյուսները՝ որդուն: Ռախսան ասաց.

– Մեզ՝ Հրեաներիս, համարում են նյութապաշտ: Ես դեմ չեմ, ճիշտ է, բայց, հավատացեք, ոչ մի հրեա, մանավանդ հրեուհի յուր որդու վերաբերմամբ այդ քրիստոնյա կնոջ չափ նյութամոլ չէր լինի: Հրեան խելոք կերպով է հարստահարում յուր որդուն: Եթե յուր որդու մեջ տեսնում է երաժշտական կամ երգելու ձիրք, աշխատում է հենց այդ ձիրքը շահագործել: Նա չի ստիպում նրան արհեստավոր կամ վաճառական դառնալ:

Երկու անգամ Լևոնն իմ ներկայությամբ լաց եղավ, երբ մայրը հանդիմանում էր նրան իբրև «անպետք» զավակի: Նա փաթաթվեց մոր պարանոցին, գոչելով.

– Մա՛մա, մա՛մա, մի՛ բարկանալ, ես քեզ սիրում եմ:

Մ, օ, ո՛չ, այդ պատանին չէր կեղծում: Նա սիրում էր մորն անչափ, և այս նրա դժբախտությունն պատճառներից մեկն էր:

– Կարելի՞ է,– լսեցի մի առավոտ դռների հետևից Լևոնի ձայնը, երբ դեռ անկողնից չէի վեր կացել:

Ուրախությամբ հրավիրեցի նրան ներս: Նա գլխաբաց էր, երեսն անվա, աչքերի սպիտակուցները դեղնած, մազերը գգգգված, դեմքը մազազաթի պես գունատ: Կոնատակին պահած էր մանդոլինան և այնպես ամուր սեղմած, որ, կարծես, վախենում էր ձեռքից խլեն: Նրա բաճկոնի կոճակները բաց էին, փողկապ չուներ, շապկի եզրերը բաժանվել էին և երևան էին հանում նրա նիհար կուրծքը: Ծնկների վրա կուչկուչված վարտիքի ծայրերը բարձրացել էին, երևում էին կոշիկների ականջները:

– Ներողություն, սինյոր,– ասաց նա, ցրված հայացքը պտտեցնելով չորս կողմը,– կարծում էի՝ վեր եք կացել:

Ես շտապեցի նրան հանգստացնել, թե հենց վեր էի կենում, երբ եկավ: Նա խնդրեց թույլ տալ իրան կես ժամ մնալու իմ սենյակում: Ոչ միայն կես ժամ, այլ միշտ, երբ կամենար և որքան կամենար, կարող էր օգտվել իմ սենյակից: Բայց այս անգամ ինձ չփոթեցրեց նրա այլայլված կերպարանքը:

– Ի՞նչ է պատահել,– հարցրի, կարծելով, որ թաքնվում է ինչ–որ հալածողներից:

Մի քանի վայրկյան չպատասխանեց: Ես հարցս չկրկնեցի, սկսեցի հագնվել: Նա մոտեցավ դռներին, նայեց դեպի դուրս ու հետ եկավ, կանգնեց սենյակի մեջտեղում, ավելի ամուր սեղմելով մանդոլինան կուռն տակ:

– Գիտե՞ք, սինյոր,– ասաց,– կարող է մայրս գալ:

– Ի՞նչ անենք, թո՛ղ գա:

– Ես նրանից եմ փախել: Ուզում էր մանդոլինաս կոտրել, վառարան գցել:

– Ինչո՞ւ:

– Մինչև լույս չեմ թողել նրան քնելու, նվագել եմ:

Հետո պատմեց, թե երեկ օպերային երաժշտական խմբի բենեֆիսին է եղել: Ներկայացումից հետո բոլոր երաժիշտները գնացել են հյուրանոց ընթրելու: Խմբապետը Լևոնին էլ հրավիրել էր: Ընթրիքի միջոցին մեկը վիոլոնչելով նվագել է, ի միջի այլոց, և՛ մի սպանական եղանակ՝ «Մադրիդի շրջմուխը»:

– Գլխիցս չէր դուրս գալիս այդ եղանակը: Ուզում էի անպատճառ սովորել այս գիշեր, որ չմոռանամ:

– Եվ սովորեցի՞ր:

– Այո՛:

– Ինձ համար կնվագե՞ս:

Լևոնի բնավորությունը պարզ էր: Նա կոտրատվել չգիտեր, ամեն բանի վերաբերվում էր հասարակ: Ես արդեն մի քանի անգամ լսել էի նրա նվագումը: Վատ էր նվագում, թե լավ, չգիտեմ, միայն զգացվում էր և զգացնել տալիս լսողին:

Նա նստեց աթոռի վրա, գրկեց մանդոլինան: Առավոտյան արեգակի կիտրոնագույն շողերը սփռվել էին ներս: Լևոնի աչքերն անգիտակցաբար դարձան դեպի այդ շողերը, կարծես ինչ-որ գաղտնի մագնիսի գորություն: Ա՛խ, այդ վեր ուղղված աչքերը, այդ հեզ դեմքը: Անցել է ընդամենը երկու տարի, բայց կանցնեն շատ տարիներ, դարձյալ այդ օրը վառ կմնա հիշողությունս մեջ:

Ի՞նչ էր Լևոնի նվագածը՝ բացատրել չեմ կարող: Հիշում եմ միայն ինձ վրա գործած տպավորությունը: Կիսամերկ բեռովել էի սենյակիս մեջտեղում և լսում էի բուռն զգացմունքների վիժումը: Վիշտ և բերկրություն, փոթորիկ ու մեղմ թախիծը խառնվել էին «Մադրիդի շրջմուխի» մեջ. գոնե այսպես էր թվում ինձ: Գուցե դա մի կրակոտ, ասպետական ժողովրդի սրտի հրաբուխն էր, փոքր-ինչ կանոնավորված ինձ անհայտ մի հանճարի ստեղծագործ ուժով, բայց հետաքրքրական ինձ համար նվագողն էր: Կարծես նյութեղեն պատանին չքացել էր, մնացել էր միայն նրա ստվերը: Նա չէր նկատում իմ ներկայությունը, քաղցր հնչյունների հեղեղով կանված նյարդերը չէին զգում աշխարհի նյութականը: Կարծես հոգին ամբողջովին ձուլվել էր նվագած եղանակի հետ ու սլացել հեռու մի աշխարհ՝ ընտիր հոգիների կախարդական աշխարհը:

Երբ ավարտեց, մի քանի վայրկյան լուռ էր, անչարժ, աչքերը տա-
կավին հառած արեգակի շողերին, որոնք հետզհետե գունատվում
էին:

Ես չկարողացա ինձ գապել, ոգևորված գոչեցի.

– Կեցցե՛ս, Լևոն, կեցցե՛ս...

Բայց նա չլսեց: Անչարժ էր. նուրբ շրթունքները, որոնք միշտ
սեղմված էին, դողում էին նկատելի: Հանկարծ նրա ձեռները թու-
լացան, գլուխը մի փոքր թեքվեց ուսին, մանդոլինան հանդարտիկ
սահեց կրծքից և ընկավ նիհարիկ ծնկների վրա: Եվ նրա դեպի շողերը
հառված աչքերի մեջ նշմարեցի արցունք:

– Մանուկ, ինչո՞ւ ես լալիս,— գոչեցի կարեկցությամբ:

Նա ոտքի կանգնեց և, ձակատից հեռացնելով թանձր մազերը,
տարօրինակ ձայնով արտասանեց.

– Վիդոնչելիստն ինձ ասաց՝ Մադրիդի շրջմոլիկը դժբախտ է եղել:
Յուրտ գիշերները երգել է գրանդի աղջկա լուսամուտի տակ և լաց
եղել... Նրա հայրը աղքատությունից մի օր կախվել է ծառի վրա,
խեղդվել:

Այդ ժամանակ ես չհասկացա նրա խոսքերի խորքերում թաքնված
բուն վիշտը և կարծեցի զառանցում էր: Արդարև, զառանցում էր նա,
բայց ինչո՞ւ և ի՞նչ...

– Ա՛խ, ներողություն,— գոչեց նա, հանկարծ ուշքի գալով,— ես...
անքնությունից...

– Այո՞, Լևոն, անքուն ես: Եթե կամենում ես՝ հանգստացիր սեն-
յակումս:

– Ծնորհակալ եմ, սինյոր: Թո՛ւյլ տվեք միայն մանդոլինաս թողնեմ
այստեղ: Մայրս կարող է նրան վառարանը գցել: Երեկ լուսամուտով
փողոց շարտեց կիթառս ու մի քանի լուսանկարներ:

– Լևոն, մայրդ չար կին է,— գոչեցի ես, մինչև հոգուս խորքը վեր-
դոված այրու վայրենի արարմունքից:

Լևոնը չափազանց վշտացավ և սկսեց պաշտպանել մորը: Ո՛չ, ո՛չ,
չար կին չէ նրա մայրը, ընդհակառակը, շատ բարի է: Նա սիրում է
Լևոնին: Երբեմն քնած ժամանակ Լևոնը զգում էր, որ իրան թաքուն
համբուրում է: Նա սիրում է, բայց սերը ցույց չի տալիս: Վախենում
է, որ Լևոնը երես առնի, ավելի փչանաս:

– Ավելի փչանա՞ս,— գոչեցի ես,— բայց մի՞թե դու փչացած ես:

– Ի՞նչ գիտեմ, սինյոր. մայրս ասում է՝ «Ո՛վ յուր ծնողների կամքը
չի կատարում, փուչ որդի է»:

– Է՛հ, ուրեմն, ինչո՞ւ չես կատարում մորդ կամքը,— հարցրի դիտ-
մամբ, կամենալով փորձել նրան:

Նա մի տխուր հայացք ձգեց երեսիս, ոչինչ չասաց: Ես այդ հայացքի մեջ կարդացի նրա անզորությունը՝ դառնալ մոր կամքի հյու գավակ: Անվիճելի էր, որ նա շուտով կհրաժարվեր կյանքի բոլոր բարիքներից, քան թատրոնից:

Ճաշի միջոցին պատմեցի նրա տարօրինակ տրամադրությունն մասին: Լուիզան լսեց լարված ուշադրությամբ: Նրան նկատելու չափ չփոթեցրեց այն, ինչ որ Լևոնն ասել էր «Մադրիդի շրջնորվիկ» մասին: Կավալլարոն խորհրդավոր ժպտում էր և գլխով հանդիմանական շարժումներ անում, Լուիզայի աչքերին նայելով: Ուսանողը նկատեց, թե Լևոնն աննորմալ էակ է, մի տեսակ հոգեկան հիվանդ: Նրա հասակի ու զգացումների մեջ չկա համերաշխություն: Իսկ ուղեղը զարգանում է անկանոն: Այս նկատողությունը չափազանց վրդովեցրեց Կավալլարոյին: Ձխնայելով ոուս լեզվի քերականական կանոնները, նա սկսեց հակաճառել.

– Հոգեկան հիվանդ, հոգեկան հիվանդ, վերջին ժամանակ կարծես գիտությունները հենց նրա համար են սովորում, որ բոլոր տաղանդավոր մարդկանց հիվանդ համարեն: Ո՛չ, պարոններ, իսկական հոգեկան առողջները հենց Լևոններն են: Միայն նրանք դժբախտ են, սինյոր ստուդենտ, հասկանո՞ւմ եք, դժբախտ, որ չեն ծնված կյանքի բարեհաջող պայմաններում: Փոխանակ գիտականորեն բացատրելու այդ պատանիների հոգին, օգնեցեք նրանց. ահա՛ ինչ: Մի՛ թողնեք աղամանդը փողոցի ցեխի մեջ: Ափսո՛ս է Լևոնը:

– Նա օրից-օր հավում է մոմի պես,– շարունակեց Կավալլարոն կարեկցաբար,– նրա կազմը նուրբ է, չի կարող դիմանալ այդ տեսակ ապրուստի: Երբեմն գիշերը, հազիվ անկողին պառկած, վեր է կենում, գնում կանգնում է կասի առջև, առանց վերարկուի, մի քանի կոպեկ վաստակելու համար: Վաստակածի մի մասն էլ թատրոնի վրա է ծախսում: Ահա վաղը սինյորա Բարբինիի բենեֆիտն է: Դա նրա ամենասիրելի երգչուհին է: Համոզված եմ, որ այժմ իրան տանջում է, որպեսզի կարողանա որևէ կերպ վաղվա ցույցերը գեղեցկացնել...

Հետևյալ երեկո ես թատրոնումն էի: Նստած մի բարեկամի ընտանիքի հետ օթյակներից մեկում, նայում էի դեպի վերնահարկ: Բազմաթիվ գլուխների մեջ, վերջապես տեսա Լևոնին: Արմունկները պատնեշին հենած, գլուխն ափերի մեջ բռնած, աչքերը հատել էր բեմին: Նրա մի կողմում կանգնած էր բանաստեղծ Ջաուչենկոն, մյուս կողմում՝ Իցկո Մարգուլիսը: Երբ բեմի վրա երևաց երգչուհի Բարբինին, Լևոնը գլուխը բարձրացրեց և ամենից առաջ ծափահարեց: Նրան հետևեցին Ջաուչենկոն և Իցկոն, հետո վերնահարկի մի մասը:

Նույն վայրկյանին մի քանի տասնյակ ձեռներ ձգեցին բեմի վրա ինչ-որ սպիտակ ու կարմիր ծաղիկներ, նաև գույնզգույն բարակ թղթի թերթիկներ: Գոյացավ մի ֆանտաստիկ անձրև: Պարտերն ակամա հափշտակվեց, և ամբողջ հինգ ռուպե թատրոնը թնդում էր բուռն ծափահարություններից: Վերցնելով յուր գլխին տեղացող անձրևից մի կաթիլ՝ մի ծաղիկ, երգչուհին սեղմեց սրտին, անդադար գլուխ տալով աջ ու ձախ, հետո աչքերը բարձրացրեց դեպի վերնահարկ և օղային համբույրներ ուղղեց պատանի երկրպագուներին: Այս ավելի ոգևորեց նրանց և ավելի զորացրեց աղաղակներն ու ծափերը:

Լևոնը յուր մարմնի կիսով դուրս էր եկել պատնեչի հետևից: Կարծես ձգտում էր ծաղիկների հետ ընկնել երգչուհու ոտների տակ իբրև կենդանի զոհ գեղարվեստի:

Անցավ առաջին գործողությունը, երկրորդը, երրորդը: Լևոնի ոգևորությունը սաստկանում էր երգչուհու աջողության հետ գուզընթաց: Նա մերթ ծափահարում էր, ձեռները գլխից վեր բարձրացրած, մերթ աղաղակում. «էվիվա, բրավա, բրավիսսիմա»...

Վերջին գործողության կիսում Լևոնը հանկարծ չքացավ Չաուչենկոյի և Իցկոյի հետ, մինչև ներկայացման վերջը չերևաց այլևս:

Դուրս գալով խուռն բազմությունից հետ փողոց, տեսա հետևյալը: – Թվով երեսուն-քառասուն ոստիկաններ կազմել էին մի ընդարձակ շրջան՝ հեղեղված էլեկտրական ահագին լապտերների առատ լույսով: Թատրոնից դուրս եկողները հավաքվում էին շրջանի հետևում: Մուտքի մոտ մի կողմում խմբված էին հարյուրի չափ համալսարանական ուսանողներ, մյուս կողմում կանգնած էին երկու կանոնավոր շարքերի բաժանված մի խումբ պատանիներ տասնուհինգից մինչև քսան տարեկան: Միակ չափահասը նրանց մեջ Չաուչենկոն էր: Նրա ձեռին պահած էր մի թերթ թուղթ:

Ուսանողներից մի տասը հոգի ձեռներում բռնած էին մի-մի փոքրիկ փունջ ծաղիկների, իսկ պատանիները՝ մի-մի վառ կերոն:

Տեսարանը գեղեցիկ էր, հետաքրքրական: Գիտեի, որ Լևոնը հետին դեր չի կատարում նրա մեջ: Քաշվեցի մի կողմ և աչքերով որոնեցի նրան: Դժվար չէր գտնելը: Նա կանգնած էր պատանիների շարքերից մեկի գլխին, ձեռքին մի երկայն ձող, որի ծայրում վառվում էր հաստ մոմի կտորը: Յուրտ չէ՞ր զգում նա առանց վերարկուի, նույնիսկ առանց կրկնակոշիկների, յուր բարակ պիջակում: Երևի չէր զգում, թեև եղանակը բավական ցուրտ էր: Նա հափշտակված էր յուր դերով, աշխատում էր կարգ պահպանել պատանիների շարքում: Կերոնների հրեղեն լեզվակները էլեկտրական ահագին լապտերների

լուստ ներքո ներկայացնում էին ղեղնագույն աղոտ բծեր՝ տկար, որպես աստղերը լուսնյակ երեկո:

Լևոնի նիհար դեմքը ստացել էր մի տեսակ բաց-մանիչակագույն երանգ: Նա հիչեցնում էր ղեկաղենտ նկարչի քմահաճ վրձնի տարօրինակ ստեղծագործություն: Սակայն այդ հիվանդոտ դեմքի վրա աչքերը փայլում էին հղկած պողպատի պես: Չորս կողմից էլեկտրականությունը հեղեղված՝ նրա մարմինը գետնի վրա չէր ձգում ստվեր. նա ինքը, կարծես, ստվեր լիներ: Նրա շարժումները արագ էին, ջղաձգական, լի ավյունով: Երբ խոսում էր, նույնիսկ հեռվից ինձ թվում էր, որ խոսում են նրա բոլոր նյարդերը, սրտի բոլոր թելերը: Ահագին բազմություն մեջ ձայնն ինձ չէր հասնում, բայց գրագ կգայի, որ այդ ձայնը դողում էր հոգեկան բարձր հաճույքից յուր բոլոր ելեկտրոններով: Լևոնը երջանիկ էր:

Երբ երգչուհին դուրս եկավ թատրոնից երկրպագուներով շրջապատված, Իցկո Մարգուլիսն ամենից առաջ աղաղակեց. «Ուուա՛»: Չաուչենկոն, գավազանով հետ մղելով նրան, մոտեցավ երգչուհուն ու տվեց նրան յուր ձեռքի թուղթը: Անշուշտ, այդ նրա ոտանավորն էր, հատկապես օրվա առիթով գրված:

Լևոնը գդակը վերցրեց և օղը գցեց: Նրա թանձր մազերից երկու շերտ ընկան նուրբ ձակատի վրա: Նրա օրինակին հետևեց պատանիների ամբողջ խումբը: Երևան եկավ Չաուչենկոյի նեղ, երկայնաձև գլուխը, հարթ, նոսր մազերով: Եվ կիսամերկ, կիսաքաղցած պատանիների տհաս ձայները՝ «Բրա՛վա, բրավո՛սախմա», խառնվելով միմյանց, կարծես, սառեցին ձմեռային օդում: Այդ վայրկյանին ես անիծեցի մտքումս երջանիկ երգչուհուն, որ թեկուզ ակամա, խելքից հանել էր այդ մատաղահաս էակներին և վտանգի էր ենթարկում նրանց կյանքը, ո՛վ գիտե, գուցե և՛ հոգին: Մի՞թե, արդարև, գեղարվեստն այնքան անողոք է յուր բարձրության վրա, որ յուր առջև ծունկ է հոբեցնել տալիս նույնիսկ անմեղությունը:

Երբ երգչուհին մոտեցավ թատրոնի առջև սպասող փառահեղ կառքին, մի քանի զույգ ձեռներ սկսեցին արձակել ձիերը: Կարծեցի, թե Լևոնն է սկզբնապատճառը և շտապեցի մտքումս հայհոյել բարեկամիս: Սակայն ղեռ լավ չէի ճանաչում նրան: Նայեցի՝ չկար ո՛չ լծվողների և ո՛չ լծողների մեջ: Դրանք բացառապես ուսանողներ էին, որոնց թեթևամտությունը, երևի, անասնության էր հասնում:

Լևոնի խումբն աջ ու ահյակ ուղեկցում էր կառքին՝ վառ կերոններով: Երգչուհին մեկ-մեկ ընդունում էր ուսանողներից փնջերը, փետում ու ծաղիկները սփռում պատանիների վրա, իսկ ուսանողներին վարձատրում էր օղային համբույրներով:

ձեղքելով ամբոխը, ես մոտեցա բարեկամիս:

– Ա՜հ, դուք է՞լ այստեղ եք,– գոչեց նա հեկուով,– լսեցի՞ք ինչպես երգեց, լսեցի՞ք...

– Այո՛, Լևոն, հիանալի երգեց: Բայց այդ ուսանողները... Ի՞նչ են անում... Մի՞թե դու հավանում ես այդպիսի ցույցեր:

– Աստված մի՛ արասցե:

– Մենք անասուններ չենք,– ասաց Իցկո Մարգուլիսը:

– Այո՛, մենք մարդիկ ենք,– գոչեց Չաուչենկոն, վրդովված,– է՛յ, պարոնայք ստուգենտներ, մի՛ ձգեք ձեր մունդիրի վարկը. է՛յ, պարոններ, ամոթ է...

– Մտի՛կ արեք,– գոչեց Լևոնը,– ինքն էլ չի հավատում, ուզում է իջնել կառքից... Բայց ո՛չ, չի իջնում... Ա, ա՛... Վի՛տյա, Պետրո՛, Միգե՛լ, Խա՛յս, հանգրեք կերոնները... Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ, սպասեցե՛ք... Նա իջնում է կառքից... Իջավ, իջավ... Ձիերը լծում են... Կարիսսիմա, կեցցե՛ Բարբինի. էվի՛վա, բրա՛վա, բրա՛վիսսիմա, առա՛ջ, առա՛ջ...

Եվ, կերոնը բարձրացրած, աղաղակելով, չքացավ ամբոխի մեջ, յուր հրեա և հույն ընկերների հետ... Նրանց հետևեց Չաուչենկոն, լայն վերարկուի փեշերը օդի մեջ ֆոֆոացնելով պատառոտված առազաստների պես...

Ես տուն վերադարձա ծանր տպավորություն տակ: Այդ գիշեր երազումս տեսա Լևոնի հորը: Թշվա՛ռ վարսավիր: Նա հարբած, կեղտոտ ու պատառոտված հագուստում շնթոկել էր թատրոնի մուտքի առջև: Անցորդները հեզնում ու ծիծաղում էին նրա անհույս սերը, որ, ո՛վ գիտե, գուցե առաջացել էր գեղարվեստի սիրուց: Ասպես էի ես միշտ պատկերացնում վարսավիրին, այսպես էլ տեսա նրան երազումս...

Զարթնելով, փափազ զգացի Լևոնին տեսնելու: Բարձրացա վերև: Տանը չէր: Մայրն ինձ հանդիպեց արտասուքը աչքերին և զանգատվեց, թե գիշերը տուն է վերադարձել երեք ժամին: Այսօր զարթնել է թե չէ, իսկույն տնից դուրս է եկել:

– Պարոն,– աղերսեց այրին,– դուք կարող եք նրան խելքի բերել: Նա սիրում է ձեզ, կլսե ձեր խոսքերը: Նա գնում է հոր ճանապարհով: Վերջն իրան հարբեցողության կտա և շան պես կթավալվի փողոցներում:

– Նա այդ չի անիլ, խելոք է:

– Ա՛խ, պարոն, կարծում եք հայրը հիմա՞ր էր: Ո՛չ, նա էլ խելոք էր: Բայց խելքից հանեցին, օրս սևացրին: Ամուսնուս ձեռքիցս խլեցին, չեմ ուզում որդուս էլ խլեն... Պարոն, օգնեցե՛ք, ես մայր եմ, հասկանո՞ւմ եք, մայր...

Այո՛, մայր էր այդ կինը, գիտեի, որ սիրում էր որդուն ու տանջվում նրա պատճառով: Այժմ խղճում ու մինչև անգամ ցավակցում էի նրան. բայց դարձյալ անախորժ էին ինձ համար նրա անվերջ գանգատները, նրա եսամոլ հոգացողությունը որդու համար:

Կեսօրից հետո կրկին բարձրացա վերև: Այս անգամ Լևոնը տանն էր, բայց անկողնում պառկած: Նրա վտիտ այտերի վրա նշմարեցի անսովոր կարմրություն: Բռնեցի բազուկը. երակը զարկում էր ուժգին: Անշուշտ երեկ մըսել էր: Բայց չէր հանձն առնում հիվանդությունը: Նա ուրախ էր և, օգտվելով մոր բացակայությունից, հայտնեց յուր ուրախությունն պատճառը: Բարձի տակից հանեց մի լուսանկար և, ցույց տալով, հարցրեց.

– Ճանաչո՞ւմ եք:

Այդ երեկվա երգչուհու լուսանկարն էր:

«Իմ սիրելի արտիստին», կարդացի լուսանկարի ճակատին:

– Ամենքն էլ ինձ արտիստ են կոչում,– ասաց Լևոնը,– չգիտեմ ինչու: Այսօր գնացել էի նրան շնորհավորելու երեկվա աջողության համար... Ծաղիկներ էի տարել: Հրավիրեց ներս, կոֆեով հյուրասիրեց: Բավական խոսեցիք... Հարցնում էր՝ ինչքան եմ վաստակում: Ուրեցի, ասացի՝ հայրս ժառանգություն է թողել: Վախենում էի, որ փող առաջարկի ինձ: Նա նվիրեց ինձ յուր լուսանկարը: Ես համբուրեցի նրա ձեռքը, նա էլ իմ ճակատը: Մ, ճ, սինյոր, ես շատ երգչուհիներից ունեմ այդպիսի նվերներ, ահա՛, այն ալբոմը լիքն է...

Եվ այս վարձատրությունը նա գոհ ու երջանիկ էր:

– Բայց ես մի լուսանկար ունիմ,– շարունակեց նա,– այբոմում չեմ պահում: Մայրս սպառնում է բոլորն այրել, վախենում եմ այս մեկն էլ այրի... Իսկույն ցույց կտամ...

Նա բարձրացավ տեղից, պիջակի գրպանից հանեց մի ծրար, ծրարի միջից թանկագին լուսանկարը: Ես կարդացի հետևյալ մակագիրը. «Իմ ապագա երկրպագուին – Լուիզա»:

– ՄՀ, ճիշտ է, բոլորովին ճիշտ, սինյոր: Ես նրա ապագա երկրպագուն կլինեմ: Լուիզան փայլուն ապագա ունի. կտեսնեք, սինյոր, կտեսնեք... Բայց այս ի՞նչ է, գլուխս պտտեց, պառկեմ...

Երբ տիկին Ալմաստը – Լևոնի մայրը – ներս մտավ, խորհուրդ տվեցի բժիշկ հրավիրել: Լևոնը գլուխը բարձրացրեց, նստեց անկողնում: Ի՞նչ բժիշկ, ո՞վ է հիվանդ, հարկավոր չէ բժիշկ... Ես հասկացա նրա մտքը, վախենում էր, որ բժիշկն արգելի նրան տնից դուրս գալու:

Երեկոյան յոթ ժամին երրորդ անգամ բարձրացա վերև և նրան չտեսա: Տիկին Ալմաստն ասաց, թե իմ դուրս գալուց հետո թաքուն հագնվել է ու փախել...

Անմխտ պատանի. նա վտանգի էր ենթարկում յուր կյանքը: Ես իսկույն դուրս եկա փողոց. գիտեի ուր կարող է լինել: Հանդիպեցի նրան թատրոնի մուտքի առջև:

– Պարոններ, չե՞ք կամենում պրոգրամ գնել,– դիմում էր նա անցորդներին, առաջարկելով նույն օրվա ներկայացման ծրագիրը:

Մարդիկ անցնում էին անտարբեր, անգամ չնայելով նրան, իսկ ոմանք կոպտություն գոռում էին. «Գնա՛, կորի՛ր»: Եվ Լևոնի հպարտ հոգին կրում էր այդ վիրավորանքները համբերությունով: Իմ սիրտը մորմոքվեց, երբ նայեցի նրա կապտած դեմքին:

– Գնա՛ տուն, գնա՛,– խնդրեցի ես,– դու բոլորովին հիվանդ ես...

– Ո՞վ ասաց հիվանդ եմ: Մա՞ջրս: Նա միշտ կամ իրան է հիվանդ երևակայում, կամ ինձ: Այս երեկո նոր օպերա է ներկայացվում, ես տո՞ւն գնամ: Ո՛չ, սինյոր, ահա՛ իմ տունը...

Նա ցույց տվեց թատրոնը և ժպտալով հեռացավ: Հեռվից լսում էի նրա ձայնը.

– Պարո՛ն, պրոգրամ, պրոգրամ, չե՞ք կամենում, նոր օպերա է, հետաքրքրական. պրոգրամ, հատը տասը կոպեկ...

Մյուս օրն առավոտյան դարձյալ բարձրացա վերև և էլի նրան անկողնում տեսա: Միևնույն տանը բնակվում էր մի հրեա բժիշկ: Ծտապեցի նրան հրավիրել: Քննեց հիվանդին, գրեց ինչ-որ դեղ: Երկու օր հազիվ կարողացանք Լևոնին տանը պահել, երկրորդ երեկո լաց եղավ, երբ արգելեցինք թատրոն գնալ: Բարեբախտաբար, երրորդ օրը տաքությունն անցավ:

Զմեռային սեզոնը վերջացավ: Իմ հարևան արտիստները հենց մեծ պասի առաջին օրն ուղևորվեցին իրենց հայրենիքը: Այդ օրը տխուր էր ոչ միայն Լևոնի, այլև ինձ համար. այնքան արդեն վարժվել էի հարևաններիս շրջանին:

Մենք մինչև կայարան ուղեկցեցինք իտալացիներին: Հրաժեշտ տալիս՝ Կավալյարոն երեք անգամ բարեկամաբար համբուրվեց Լևովոնի հետ...

Հենց նույն օրը Լուիզան ինձ ասաց, թե ինքն էլ ամենաուշը մի ամսից ուղևորվելու է Իտալիա: Հարցը վճռված էր. սինյորա Ստեֆանիան վաղուց էր հաշտվել աղջկանից բաժանվելու մտքի հետ:

Երբ հայտնեցի Լևոնին Լուիզայի ուղևորության մտապուտ ժամանակը, ինձ այնպես թվաց, որ լուրը նրա վրա առանձին տպավորություն չգործեց: Գուցե այդ նրանից էր, որ նույն օրերը նա առհասարակ շատ տխուր էր տրամադրված: Մեծ պասի առաջին շաբաթն էր, թատրոնները փակ էին: Լևոնն ամեն օր գնում էր

քաղաքային թատրոնի շուրջը գտնվող գեղեցիկ պարտեզը, նստում այնտեղ ու նայում հսկայական շինություններ: Հետո գլուխը կրծքին թեքած, ով գիտե ինչ խորհրդածությունների մեջ, վերադառնում էր տուն: Նա նորոգել էր տվել մոր ձեռքով լուսամուտից փողոց չպրտված կիթառը, նվագում էր: Երբեմն գալիս էր ինձ մոտ և իմ առաջարկությամբ մանդոլինա նվագում: Մի անգամ թախանձեցի նրան կրկնել «Մադրիդի շրջմոլիկը»․ մերժեց:

Օպերային փոխարինեց դրաման: Մեծ պասի առաջին կիրակուց սկսվեցին ներկայացումները: Լեոնը մտավ յուր դերի մեջ, բայց ո՛չ նախկին սիրով․ դրաման օպերայի չափ չէր սիրում, մանավանդ որ եկվոր խմբի մեջ չկային գրավիչ ուժեր: Սակայն պատանուն պաշարել էր ուրիշ տեսակ աշխույժ, որ ինձ անհանգստացնում էր: Նա ամեն օր գալիս էր ինձ մոտ, վերցնում մանդոլինան, նստում լուսամուտի մոտ, նվագում «Մադրիդի շրջմոլիկը»: Երբեմն հանկարծ ընդհատում էր նվագը, մանդոլինան շտապով դնում էր սեղանի վրա ու դուրս վագում: Նա գնում էր Լուիզայի մոտ, նստում և երկար ու երկար հարցուփորձ անում առաջիկա ճամփորդություն մասին: Եվ բարեսիրտ Լուիզան երբեք չէր ձանձրանում նրա հարցերից, որովհետև նրա համար հաճելի էր խոսել յուր ապագայի մասին:

– Գիտե՞ք,– դարձավ ինձ մի անգամ Ռախսան,– նա ուղղակի սիրահարված է Լուիզայի վրա: Այո՛, կարող եմ երգվել, որ սիրահարված է:

– Ջգո՛ւյչ եղեք, օրիորդ,– ասացի ես,– Լեոնը կլսի ու կվշտանա:

Ես հիշեցի թշվառ վարսավիրին և վախեցա՝ միգուցե որդին ենթարկվի հոր վիճակին: Բայց բարեբախտաբար, Լուիզայի շրջապատողներն ավելի խելացի էին, քան այն երգչուհու շրջանը, որի վրա սիրահարված էր եղել վարսավիրը: Ռախսան խոսք տվեց ինձ այլևս չխոսել Լեոնի նվիրական զգացումների մասին...

Հասավ, վերջապես, օրիորդի ուղևորություն օրը: Մի շաբաթ էր, Լեոնն անճանաչելի էր դարձել․ նա ուրախ էր ու զվարթ: Կարծես ինքն էր պատրաստվում ճանապարհորդելու: Գնում էր, գալիս, խոսում, զվարճախոսում: Ջգիտեր ինչ աներ Լուիզայի սիրտը շահելու համար: Ուղևորության նախընթաց երեկո Լուիզան, ցույց տալով մի արծաթե գրչակոթ, ասաց.

– Տեսեք ի՞նչ խելագարություն է արել ձեր հայրենակիցը: Ջէ՞ որ այս նրա մի շաբաթվա աշխատանքի վարձն է:

– Նա նվիրել է ձեզ այդ գրիչը, որ նամակներ գրեք իրան,– ասացի ես:

– Այո՛, և ես կգրեմ նրան: Խնդրեցի նրան հետ վերցնել նվերը, վիրավորվեց, քիչ մնաց լաց լինի:

Գնացքն ուղևորվում էր առավոտյան տասը ժամին: Մենք, սինյորա Ստեֆանիայի բոլոր կենողներս, գնացինք կայարան Լուիզային ճանապարհ դնելու: Կարծում էի, Լևոնն ամենից առաջ եկած կլինի այնտեղ: Սակայն նա չկար և չերևաց երկար ժամանակ: Այս անսպասելի էր: Ի՞նչը կարող էր խանգարել նրան վերջին անգամ տեսնելու Լուիզային:

Սինյորա Ստեֆանիան ինձ հաղորդեց, թե Կավալլարոյից մի շատ սիրալիլր նամակ է ստացել: Երգիչն ուրախությունը հանձն է առնում հոգալ Իտալիայում Լուիզայի մասին, ղեկավարել նրա առաջին քայլերը:

– Նա շատ ազնիվ մարդ է,– ավելացրեց տանտիրուհիս ուրախուրախ,– հարազատ եղբոր պես կնայի Լուիզային: Ես աղջկանս բաց չէի թողնիլ, եթե չլինեք Կավալլարոն...

Երբեք Լուիզային այնչափ զվարթ ու զվարճախոս չէի տեսել, որչափ այս օրը, չնայելով, որ մինչև կայարան զնայն երկու անգամ արտասովել էր մորից բաժանվելու պատճառով: Մի վայրկյան անգամ չէր հանգստանում, թռչկոտում էր ինչպես յոթ տարեկան աղջիկ, քրքջում էր, հրճվում յուր ճամփորդությունը: Ամենքիս հետ կատակներ էր անում և բոլորին խոստանում առանձին-առանձին նամակ գրել: Նա լի էր ապագայի վերաբերմամբ քաղցր հույսերով և այդ հույսերը չէր թաքցնում մեզանից: Մի երկու տարուց հետո նա կվերադառնա մշակված, կատարելագործված ձայնով, կսկսի երգել օպերայում: Տեսեք, ինչպիսի՞ աջողություն կունենա, որքա՞ն երկրպագուներ:

– «Իսկ նա՞,– անցավ մտքովս ականա,– նրա մասին չե՞ս մտածում»:

– Բայց ո՞ւր է Լևոնը,– հարցրեց Լուիզան հանկարծ, կարծես գուշակելով իմ միտքը.– ա՛հ իմացա ինչո՛ւ համար է ուշանում: Ռիչելիեի փողոցով անցնելիս տեսա նրան ծաղկավաճառի խանութում: Այդ պատանու սիրտը օվկիանոս է, ընդարձակ... Ահա նա, գալիս է... Տեսեք՝ ինչ է բերում, չէի՞ ասում... Անուղղելի՛ր...

Ճեղքելով կայարանի ամբոխը, Լևոնը մոտեցավ մեզ մի գեղեցիկ փունջ ձեռին: Շատ վազելուց քրտնել էր ու սաստիկ հետո էր: Դիմելով ուղղակի Լուիզային, գոակը վերցրեց և գլուխ տալով, փունջը ներկայացրեց:

Արդեն լավ ճանաչելով նրան, ես վախեցա միայն մի բանից՝ Լուիզայի հանդիմանությունից: Եթե օրիորդն ամենաթեթև ակնարկ ան-

գամ աներ, թե այդպիսի մի նվեր բոլորովին չի համապատասխանում Լևոնի աղքատ գրպանին, գիտեի, պիտի չարաչար վիրավորեր նրան: Բայց նա նրբազգաց գտնվեց. իսկույն ըմբռնեց Լևոնի հոգեբանությունը և այնպես հայտնեց յուր շնորհակալությունը, այնպես ժպտաց, հոտ քաշելով փնջից, այնպես գովեց նվերը, որ պատանու այտերը կարմրեցին ներքին հաճույքից:

Այդչափ սրտագետ չգտնվեց Ռաիսան, նա հարցրեց Լուիզային.

– Կավալյարոն քեզ դիմավորելու է Միլանում:

– Այո,– պատասխանեց սինյորա Ստեֆանիան:

– Մի՞թե նա այնտեղ է,– հարցրեց Լևոնը հուզված, դողոջուն ձայնով:

– Նա եկել է Միլան հատկապես Լուիզային դիմավորելու համար,– պատասխանեց Ստեֆանիան մի առանձին հաճույքով:

Այն հոգեկան հաճույքը, որ մի ժպիտով Լուիզան պատճառել էր Լևոնին, վայրկենաբար չքացավ, տեղի տալով գաղտնի նախանձի կրծող կրքին: Բայց Լևոնը գիտեր զսպել իրան չափահաս տղամարդի պես: Նա ասաց.

– Այդ լավ է: Սինյոր Կավալյարոն կօգնի սինյորինա Լուիզային:

Երկրորդ զանգակի միջոցին Լուիզան սկսեց վերջին հրաժեշտը տալ: Նա արավ ավելի, քան կարելի էր սպասել նույնիսկ յուր նման մի բարի, հասարակ և պարզասիրտ օրիորդից, որ վարակված չէր նախապաշարուժներով: Ազատվելով մոր գրկից, ամենից առաջ Լևոնի ձեռն առավ և... համբուրվեց նրա հետ պարզ ընկերական կերպով: Հետո, շտապ-շտապ սեղմելով մեր ձեռները, փունջը ձեռին բարձրացավ կառախումբ:

Ես դիտում էի Լևոնին: Նա բևեովել էր նույն տեղում, ուր արժանացավ Լուիզայի հրաժեշտի համբույրին, և նայում էր այն լուսամուտին, ուր պիտի երևար օրիորդը: Բնազգաբար բռնեցի նրա թևից և մի փոքր հեռացրի կառախմբից...

Ահա երևաց Լուիզայի զվարթ դեմքը լուսամուտից: Նա օղային համբույրներ էր ուղարկում մեզ: Մի քանի բոպե ևս, և լավեց երրորդ զանգը, ու կառախումբը կամացուկ շարժվեց, այնպես անաղմուկ, որ կարծես նավ էր լողում: Այն ժամանակ միայն Լևոնը սթափվեց և գլխարկը բարձրացնելով գոչեց իտալերեն.

– Բարի ճանապարհ... Ցտեսություն... Շուտով...

Տուն վերադարձանք երկուսս միասին ձիաքարշով: Ճանապարհին Լևոնը մի բառ անգամ չարտասանեց: Լուռ էի և ես. չէի կամենում ընդհատել նրա մտքերի թելը: Թե նա տանջվում էր՝ այս պարզ էր ինձ

Համար, թե նա երջանիկ է Լուիզայի համբույրով՝ այս էլ երևում էր: Բայց թե ի՞նչ էր մտածում՝ այս չիմացա. երևում էր միայն, որ նրան զբաղեցնողը սովորական մի միտք չէ...

Ես հրավիրեցի նրան սենյակս: Ինչ-որ պատճառով հրաժարվեց գալ: Արագ-արագ բարձրանալով վերև, չքացավ հինգերորդ հարկի բարձրություն մեջ:

Այդ օրից ավելի քան մի շաբաթ անցավ, ես նրան չտեսա: Ինքը չէր գալիս սենյակս, իսկ ես բարձրանում էի վերև և միայն մորը հանդիպում:

– Ուշ գիշերին տուն է գալիս սենյակս, երբ ես քնած եմ, առավոտը գնում է, երբ քնած եմ: Բայց լավ որդի է, ամեն օր սեղանի վրա թողնում է հիսուն կոպեկ ողորմություն... անիծվի՛ նա...

– Տիկի՛ր,– գոչեցի ես բարկացած, բոլորովին համբերությունից դուրս գալով այրու անվերջ անեծքներից,– նա ձեր ծախքը տալիս է, հերիք է, էլ ի՞նչ եք ուզում...

Խեղճ կինն ապշած նայեց երեսիս ու մի քայլ հեռու դրեց: Երևի, շատ էի բարկացած, և նա չէր սպասում իմ կողմից այդչափ կոպտություն: Ես զղջացի. ինչ և լինեք, նա դժբախտ էր, գոնե այդպես էր համարում իրան:

– Հետաքրքրվե՞լ եք, արդյոք, ուր է գնում ամեն օր,– հարցրի ես, ձայնս մեղմացնելով:

– Ծատ էլ հետաքրքրվում եմ, որ չի ասում: Կիթառն էլ ամեն օր հետը տանում է: Բայց ես կիմանամ՝ ուր է գնում, կիմանամ. չեմ թողնիլ որ կորչի հոր պես...

Ջարմանային այն էր, որ թատրոնների շուրջն էլ չէի հանդիպում Լևոնին: Ես կատարելապես տխրում էի առանց նրան, մանավանդ որ սինյորա Ստեֆանիայի սեղանատունը զրկվել էր յուր հրապույրից: Այնտեղ այլևս չէին հնչում Լուիզայի մետաղային ձայնն ու վարակիչ ծիծաղը: Սինյորա Ստեֆանիան նրա ուղևորվելու հենց երկրորդ օրը դաշնամուրը վերադարձրել էր երաժշտական խանութ, ուսկից վերջրած էր ամսավարձով: Չկար ո՛չ նվագող, ո՛չ երգող, ո՛չ ծիծաղող: Ռախսան և ուսանողը մտերմացել էին ու զբաղված էին իրանց մտերմությունը: Ավարտելով ճաշը, նրանք շտապում էին հեռանալ իրենց սենյակները:

Ես ուրախությունը կտեղափոխվեի մի ուրիշ բնակարան, եթե չվնասեի Ստեֆանիայի դրությունը: Նրա սենյակների մեծ մասը դատարկ էր, եթե ես էլ դուրս գայի, խեղճ կինը պիտի տուժեր:

Մի անգամ ճաշից հետո բուլվարումն էի: Այստեղից բացվում էր Օդեսայի գեղեցիկ տեսարաններից մեկը: Մոտ երկու հարյուր ոտ-

նաչափ բարձրությունից երևում են ամբողջ նավահանգիստն ու ծովածոցը իրանց հազարավոր նավերով: Ես վաղուց էի կշտացել այդ տեսարանից: Նստած ամբոխից հեռու մի առանձնակի նստարանի վրա՝ երաժշտություն էի լսում: Ակամա հիշում էի Լևոնի մանդոլինան, որ տասն օր որբացել էր սեղանիս վրա: «Ո՞ւր է նա այժմ», – հարցնում էի ինքս ինձ, և հարցը մնում էր հարց:

– Բոնժուր, մոայո, – լսեցի մի թույլ թոքախտավոր ձայն:

Գլուխս բարձրացրի և իմ առջև տեսա Չաուչենկոյին Իցկո Մարգուլիսի հետ: Այս հանդիպումն ինձ ուրախացրեց: Ես սեղմեցի նրանց ձեռք և իսկույն հարցրի Լևոնի մասին:

Չաուչենկոն հաստ գավազանը բարձրացրեց լայն վերարկուի տակից և, ցույց տալով նավահանգիստը, թատրոնական եղանակով ասաց.

– Այնտեղ է:

– Չաուչենկո, ինչո՞ւ այսօր ձևերդ տրագիկական են, – ասաց Իցկոն:

– Որովհետև, սիրելի ջհուդիկս, այնտեղ է կատարվում կյանքի տրագեդիան: Մարդիկ տանջվում են ու մեռնում խավարի մեջ: Գնանք, տա՛ր ինձ այնտեղ, Իցկո: Չաուչենկոն արիստոկրատ բանաստեղծներից չէ, որոնք խորչում են ամբոխից: Մաքսիմ Գորկիի գրածները չես կարդացել, Չաուչենկոյինը կկարդաս: Ութ տարի ուսումնասիրել եմ արճիճային աշխարհը. այժմ ուզում եմ ուսումնասիրել նավահանգստի ամբոխը: Գնանք, պարոն, – դարձավ նա ինձ, – դուք էլ գրող եք, գնանք, մի՛ ամաչեք:

– Գնանք, ուր ուզում եք, միայն թե Լևոնին ցույց տվեք:

– Իցկոն մեզ կառաջնորդի: Նա խավարի ծնունդ է: Հայրը նավահանգստում հին լաթեր ու երկաթ է ժողովում, պիտի իմանա խավար աշխարհի բոլոր խորչերը յուր ձեռքի ափի պես:

– Իսկ դու պիտի լուսավորես այդ խավար աշխարհը ահա դրանցով, – ասաց Իցկոն, դարկելով բանաստեղծի ձեռքի գրքույկներին: – Քանի՞ օրինակ ես վերցրել: Տա՞սը: Կխարջենք, միամիտ կաց: Նո՛ւ, չիմբա–չիմբա, չիլալա... Չաուչենկո, չիլալա՛:

Նա ձախ ոտը բարձրացրեց և, աջ ոտի վրա ոստոստալով, վազեց առաջ:

Օղեսայի նավահանգիստը քաղաքի հետ միացած է մի հսկայական քարե սանդուղքով, որի բարձրության վրա բուլվարի մեջտեղում կանգնած է քաղաքի հիմնադիր Ռիչիլիեի արձանը, իսկ ստորոտում կառուցված է մի փոքրիկ եկեղեցի նավահանգստի բնակչության

Համար: Մենք իջանք այդ սանդուղքով, մտանք մի աղեղնաձև լայն փողոց: Այդ վերջին փողոցն է դեպի ծովափը, այնուհետև ամբողջ նավահանգստի երկայնությունը բարձրանում է «էսթակադան»՝ երկաթուղու բեռնակիր գնացքների համար կառուցված կամուրջը: Գիշեր-ցերեկ այս հսկայական կամուրջի վրայով սուլելով անցնում են շոգեկառքերը, քարշ տալով վագոնների երկայն շարքերը, իսկ ներքև բազմաթիվ կամարների տակով անցուղարձ են անում բեռնակիր սայլեր, նավաստիներ, բանվորներ: Այդ մի աղմկալի վայր է, մի բարդ հանգույց ծովային և ցամաքային կյանքերի միջև: Շոգենավերի թանձրը ծուխը, նավաստիների կոշտ ձայները, էսթակադայի խուլ թընդունները գնացքների ծանրությունից, կայարաններում կուտակված քարածխի փոշին՝ այս բոլորը ընդհանուր առմամբ անսովոր մարդու վրա ճնշող տպավորություն են գործում:

Իցկո Մարգուլիսը մեզ առաջնորդեց քարածխի փոշով ծածկված փողոցի խորքը: Երբ եկեղեցուց հեռացանք երկու հարյուր քայլ, դեպի աջ, մեր առջև բացվեց օղեստների, ստորին տեսակի թեյատների ու պանդոկների մի ամբողջ ավան: Այստեղ էր վիստում նավահանգստի բնակչության մեծ մասը: Պանդոկներից լսվում էին հարմոնիայի և ուսական ողորմելի բալալայկայի հնչյուններն ամբոխի աղաղակների, երգերի, գոտում-գոչյունների, հիշոցների ու անեծքների հետ: Նրանք, որոնք ժամանակ ու միջոց ունեին, ուտում, խմում ու հարբում էին պանդոկներում, վայելելով էժանագին հուրիների ընկերության հաճույքը: Իսկ նրանք, որոնք միմիայն խմելու համար փող ունեին, մտնում էին «Մոնոպոլի» կրպակները: Այստեղ վերցնելով կնքված շշերը՝ դուրս էին գալիս փողոց և բովանդակությունը դատարկում իրանց բերանները: Օղին արգելվում է խմել «Մոնոպոլի» կրպակներում, ուստի հարբեցողությունը, որ առաջ քիչ թե շատ ամոթ ուներ և թաքնվում էր օղեստների պատերի մեջ, այժմ թագավորում է փողոցում ամենայն համարձակությամբ: Եվ ահա նրա ողորմելի զոհերը թավալված են կրպակների առջև, մայթերի վրա, փողոցի մեջտեղում սայլերի ու կառքերի տակ ջարդվելու վտանգին ենթակա:

Իցկոն կանգ առավ մի մեծ պանդոկի առջև, որի դռների ճակատին գրված էր. «Արքայական յախտա»:

– Ահա այստեղ է Լևոնը, – ասաց նա. – անցյալ շաբաթ «Ռսկե խարիսխումն» էր նվագում:

– Հը՛մ, – արտասանեց Չաուչենկոն, դառնալով ինձ, – տատանվո՞ւմ եք: Վախենո՞ւմ եք մտնել: Քա՛ջ եղեք, ձեզ չեն ուտիլ, մեզ նման մարդիկ են...

Նա գավազանը բարձրացրեց և հաղթական քայլերով մտավ Իցկոյի հետ պանդոկ: Ես մի քիչ նրանցից լավ էի հագնված: «Աղա» չհամարվելու համար վերարկուիս օձիքը բարձրացրի, գլխարկիս եզրը քաշեցի աչքերիս, հուսալով, որ ամենաչատր հույն որմնագիր կհամարեն ինձ:

Պանդոկը լի էր հաճախորդներով: Առաջին պահ ոչինչ չկարողացա որոշել, այնքան մթնոլորտը տոգորված էր ծխով, փոշով ու կերակուրների շոգիով: Դժվար էր ընդհանուր աղմուկի, գոռում-գոչյունների ու հայհոյանքների մեջ մի բան հասկանալ: Այցելուների մի մասը խմբվել էր բուֆետի առջև, որ գտնվում էր ուղիղ մուտքի դիմաց: Մենք հրհրվում էինք այս ու այն կողմ: Չաուչենկոյի նիհար մարմինը պնդակազմ նավաստիների ուսերի հարվածներից տաշեղի պես թրոչկոտում էր: Երբեմն նա իրան դիմող մեջքերին դեմ էր տալիս գավազանի կոթը, ինքը հետ կանգնում: Իցկոն, յուր փոքրության շնորհիվ, կատվի ճարպկությամբ սկզբում էր առաջ մարդկանց արանքով: Ես հազիվ էի կարողանում քիթ ու պոտունգա ազատ պահել օդի մեջ անիմաստ շարժվող ձեռների ու արմունկների պատահական հարվածներից:

Մենք անցանք երկու շարք կեղտոտ ու մերկ սենյակների միջով, որոնց շուրջը նստած էին նավաստիներ և երկաթուղու ծառայողներ: Մի, քիթը ուռած, կարմրած, աչքերի տակերը կապտած կին, ինձ տեսնելով, գոչեց.

– Էյ, բասուրման, արի միասին «տրեպակա» պարենք:

Ես հազիվ կարողացա ազատվել նրա սիրալիր թևերից, որ բացվել էին ինձ գրկելու համար: Չաուչենկոն, գլուխը փիլիսոփայորեն շարժելով, արտասանեց.

– Թոչուն, ո՞ւր է քո փետուրը:

– Քեոի Սիդորի կատուն պոկոտել է,– ասաց Իցկոն, ծիծաղելով:

Քեոի Սիդորը «Արքայական յախտայի» տերն էր, կատուն՝ օդին:

Վերջապես, հասանք ընդարձակ պանդոկի համեմատաբար մի ապահով անկյուն, ուր մեր կողերը ջարդվելու վտանգից ազատվեցին: Այստեղ մի երկար սեղանի քով նստած էին տասնի չափ նավաստիներ: Սեղանը ծածկված էր կեղտոտ ամաններով, հացի կտորներով, ուտելիքների ու ծխախոտի մնացորդներով, գարեջրի և օղու շշերով ու բաժակներով:

– Ահա և՛ ձեր արտիստը,– ասաց Իցկոն, ցույց տալով սեղանի ծայրը:

Այնտեղ նստած էր Լևոնը: Նա կիթառ էր նվագում և զվարճացնում սեղանակիցներին: Չնայելով յուր չքավորությանը, ես մինչև այդ

օրը նրան կեղտոտ չէի տեսել: Գոնե չապիկը միշտ անարատ էր, ձեռներն ու երեսը մաքուր, կոշիկները վաքսած, փայլուն: Իսկ այժմ նա նմանվում էր գործարանական բանվորի:

Իմ երևալը նրան զարմացրեց: Նա չընդհատեց նվագումը, բայց չափազանց շփոթվեց, կարմրեց: Նավաստիները նրան լսում էին ու շաղիր, թեև արդեն բոլորը հարբած էին: Իրանց հիացմունքն արտահայտում էին գոռում-գոչյուններով: Երբեմն մեկը կամ մյուսը վեր էր կենում, գրկվում ու համբուրվում նրա հետ կամ, մեջքին զարկելով, արտասանում էր.

– Մալադեց, Լյովա, մալադեց...

Ձառուկաներն մեզ հրավիրեց նստել մի դատարկ սեղանի քով, ասելով, թե Լևոնին չի կարելի խանգարել, նավաստիները կկատաղեն: Մի շիշ գարեջրի պատրվակով կարելի էր նստել, և մենք նստեցինք: Լևոնը շարունակ մեզ էր նայում ու ժպտում: Այդ տասն օրվա ընթացքում նա ավելի նիհարել էր ու թորչոմել: Առաջին անգամ այդ օրը նրա բերանի անկյուններում նկատեցի թեթև խորչեր:

Սեղանի մոտից վեր կացավ լայն թիկունքով ու մեծ միրուքով մի նավաստի և օրորվելով մոտեցավ Լևոնին: Ձեռը դնելով պատանու նիհարիկ ուսի վրա, գոչեց.

– Է՛, ճպո՛ւտ, նվագելո՞ւ ես ինձ համար «Մ՛հ, իմ վիշտ», թե՞ չէ. ես ուզում եմ «Մ՛հ, իմ վիշտ» լսել:

– Տե՛ղդ նստիր, էյ, Սիրիբի ռեխ,– գոչեցին ընկերները,– մի՛ խանգարիր Լյովային:

– Չեմ նստիլ, մինչև որ չլսեմ՝ «Մ՛հ, իմ վիշտ»: «Մ՛հ, իմ վիշտ»: Լյովա, Լյովա, «Մ՛հ, իմ վիշտ»:

– Հիմար գլուխ,– նկատեց մեկը,– Լյովան հենց «Մ՛հ իմ վիշտ» է նվագում: Չես լսում, անո՛ւս...

– Լյովա, սուտ չի՞ ասում:

Լյովան գլխով հաստատեց, թե նվագածը հենց «Մ՛հ, իմ վիշտն» է:

– Սատանան տանի,– գոռաց Սիրիբի ռեխը,– ի՛նչ լավ էիր նվագում: Լսեցինք, լսեցինք. հիմա նվագիր «Գունայի գեղեցկուհի»: Լյովա, Լյովա, «Գունայի գեղեցկուհի»:

– Ա՛յ քեզ «Գունայի գեղեցկուհի»,– ասաց մի հաղթանդամ և, հետևից ձեռները զցելով Սիրիբի ռեխի կոնների միջով, փորը դեմ տվեց մեջքին, բարձրացրեց ու բերեց նստեցրեց յուր տեղը:

– Էյ դու, Կալուզայի արջ, ինչպե՞ս համարձակվեցիր,– գոռաց Սիրիբի ռեխը,– թաթերդ կփչրեմ...

Եվ բռունցքն այնպիսի ուժով զարկեց սեղանին, որ շշերն ու բաժակները միմյանց դիպչելով փչրտվեցին:

Բարձրացավ աղմուկ, վեճ, իրարանցում: Օղի մեջ երևացին մի քանի սպառնալի բոունցքներ: Գուցե «Սիրբիրի ռեխը» և «Կալուզայի արջը» միմյանց քիթ ու պոունգ ջարդեին, եթե չլինեք մի պլևոր նավաստի, որին ընկերները «Դյադուչկա» էին անվանում: Նա մեջ մտավ նրանց բաժանելու: Օգնություն հասավ Լևոնը: Նա նվագումը ընդհատեց և, տեղից վեր կենալով, ասաց.

– Պարոններ՛ր, թո՛ւյլ տվեք ինձ գնալ «խերսոնցիներին» մոտ:

Վեճն իսկույն դադարեց, բոլորը չրջապատեցին երաժշտին:

– Լյովա, աղավնյակ, մի՛ անիր, Լյովա, հոգյակ, նվագիր. ինչպե՞ս կարելի է,– խնդրեցին բոլորը:

– Նվագիր... ինչպե՞ս նվագեմ, պարոններ, քանի որ չեք լսում, կովում եք անկիրթ «բոսյակների» պես: Մի՞թե վայել է «Ռուսաց ընկերություն» նավաստիներին:

– Վայել չէ, իհարկե վայել չէ,– գոչեց «Դյադուչկան»:

– Դուք ինձ «տիրասպուլցիների» մոտից բերեցիք այստեղ, որ ձեր կոի՞վը տեսնեմ: Դուք լավ չեք գնահատում երաժշտությունը:

«Ներսոն», «Տիրասպուլ» նավեր էին, և նավաստիները կրում էին իրենց նավերի անունները:

– Կգնահատենք, կգնահատենք, Լյովա, հիմարներ չենք...

– Ի՞նչ է, փո՞ղ է ուզում այդ ճպուռը,– գոչեց Սիրբիրի ռեխը, և վարտիքի գրպանից հանելով արծաթե դրամներով լի քսակը, գցեց Լևոնի գիրկը,– ահա՛, վերցրո՛ւ, խեղդվի՛ր...

– Մենք էլ կտանք, մենք էլ կտանք,– աղաղակեցին ամենքը, ձեռները տանելով իրանց գրպանները:

– Տեսե՛ք, տեսե՛ք, Լևոնը հարստանալու է,– գոչեց Իցկոն, հըրճվանքից ձեռները միմյանց զարկելով, երբ տեսավ փողի քսակները:

– Հապա, կտեսնենք, թե ինչպես,– արտասանեց Չաուչենկոն, որ, արմունկները սեղանին հենած դիտում էր կատարվող տեսարանը:

Լևոնը հանգիստ վերցրեց յուր գիրկն ընկած քսակները և դնելով սեղանի վրա, ասաց.

– Ես իմ գնից մի կոպեկ էլ ավել չեմ վերցնիլ: Համարը 10 կոպեկ, ո՛չ ավելի ո՛չ պակաս: Դրեք ձեր գրպանները, նստեցե՛ք, նվագում եմ...

– Բրավո՛, Լևոն, բրավո՛, դու մեր երեսը սև չարիր,– գոչեց Չաուչենկոն ոգևորված և նավաստիների ուշադրությունը գրավեց մեր վրա:

– Այդ ի՞նչ կատու է,– գոչեց Սիրբիրի ռեխը,– ա՛հ, տիրացո՛ւ: Չէ՛, ուխտավոր է, արեղա է... է՛յ, երևի Իռքագամայի տաճարի համար

լումա ժողովելու ես եկել: Արի', արի', մենք էլ կտանք մեր հոգու փրկության համար:

Չառուչենկոն վերջրեց սեղանի վրայից յուր գրքույկները և հանդիսավոր քայլերով մոտեցավ նավաստիներին:

– Պարոններ, ես ո՛չ տիրացու եմ, ո՛չ տաճարի համար լումա ժողովող: Ես երգիչ եմ...

– Երգիչ, երգիչ, այդ շատ լավ է,– ասացին ոմանք: – Դեհ երգիր, տեսներք:

– Երգիր՝ «Մ՛հ, իմ վիշտ»,– պահանջեց Սիրբրի ուխար,– «Մ՛հ, իմ վիշտ»:

– Մ՛հ, խավար. ահա իմ վիշտը,– արտասանեց բանաստեղծը: – Պարոններ, ես ձայնով չեմ երգում, այլ գրչով: Գնեցե՛ք մի–մի օրինակ ահա այս գրքույկներից: Դուք, պարոններ, ինչպես տեսնում եմ, երաժշտություն սիրում եք, մի՛ մոռանաք, որ բանաստեղծությունն էլ նրա քույրն է:

– Քո՞ւյրն է,– ասաց Սիրբրի ուխար,– ապա տո՛ւր ինձ այդ գեղեցկուհուն...

Նա խլեց գրքույկներից մեկը, դրեց դատարկ ամանի մեջ, վրան օղի թափեց և, լուցկին վառելով, ասաց.

– Ապա, տեսներք, քույրն ինչպես է երգում:

Օղին այնքան թունդ չէր, որ վառվեր:

– Քեո՛ի՛ Սիդոր,– գոչեց Սիրբրի ուխար,– կատվիդ մագիլները հանել ես... խի-խի-խի, սպիրտ բեր...

– Հյ, Սիրբրի ուխ,– ասաց «Դյաղուչկան»,– այսօր դու մեզ ուզում ես խայտառակել: Գրքերը սուրբ են, հանցանք է նրանց այրելը... Գնե՛նք մի–մի օրինակ...

Նավաստիները գնեցին մի–մի օրինակ «Վշտի և տանջանքների ժամերից», իսկ անհանգիստ Սիրբրի ուխար մի մեծ բաժակ օղի ձեռքում մոտեցավ հեղինակին:

– Կոնծի՛ր, ղնչիցդ երևում է, որ սիրում ես...

Չառուչենկոն խմող չէր: Երկու ձեռները դեմ տվեց բաժակին, գոչելով.

– Հեո՛ւ ինձանից համառուսական թույն...

Այն ժամանակ Սիրբրի ուխար կպավ Լևոնին.

– Խմի՛ր, դու մինչև այսօր դեռ չես հաղորդվել... Թե քրիստոնյա ես, պիտի խմես...

– Լյովա, Լյովա, մի բաժակ իմ խաթրու,– խնդրեցին մյուսները:

Լևոնը հրաժարվեց, ասելով, թե խմելուց հետո չի կարող նվազել: «Դյաղուչկան» նրան պաշտպանեց:

Օրն արդեն մթնել էր: «Դյադուչկան» հայտնեց, թե չոգենալ վերադառնալու ժամանակն է: Ուումբը վճարելով կերած-խմածի գինը, նաև Լևոնի վարձը, դուրս եկավ աղմուկով, գոռում-գոչյուններով, միմյանց բռնելով ու հարվածելով:

Փողոցում Չաուչենկոյի գլուխը պտտվեց այնպես, որ անշուշտ կրնկներ, եթե չհենվեր պատին: Սմիչքների հոտը և ծխախոտի ծուխը շշմեցրել էին նրան: Բայց նա կրկնում էր.

– Շատ ուրախ եմ այստեղ գալուս, շատ ուրախ եմ, ամեն օր պիտի գամ: Որքան նյութ, որքան նյութ գրողի համար:

Իցկոն ուստոստում էր Լևոնի շուրջը: Վերջապես, ձեռքը գցելով նրա թևին, հարցրեց.

– Այսօր ինձ համար չոկոլա՞դ ես առնելու, թե՞ ծխախոտ:

– Երկուսն էլ:

– Ֆիհմ, ֆիհմ, ուրեմն այսօր երկու ուրբուց ավելի ես հավաքել... Կեցցե՛ տրիո: Ես այսօր ոչինչ չեմ վաստակել: Բանաստեղծ, պիտի ինձ համար մի սրինգ գնես: Ես էլ ուզում եմ սրինգ նվագել:

– Կգնեմ, ինչու չեմ գնիլ,– ասաց Չաուչենկոն բարեսրտաբար:

– Չիմբա-չիմբա-չիլալա, Չաուչենկո, չիլալա...

Երբ ընկերները բաժանվեցին, ես հետաքրքրվեցի իմանալ՝ ինչու Լևոնը փոխել է յուր արհեստը: Չէի ուզում հավատալ, որ առանց վերին աստիճանի ստիպողական մի պատճառի կարող է նա ցերեկներն անգամ ապրել թատրոնից հեռու:

– Կարիքն է ստիպում, սինյոր,– պատասխանեց նա հանդարտ:

– Բայց չէ՞ որ դու առաջ էլ կարիք ունեիր:

– Ես ուզում եմ մորս կամքը կատարել:

– Այսի՞նքն:

– Ուզում եմ նրան ապահովել:

Ես նայեցի նրա աչքերի մեջին և հասկացա, որ կեղծում է: Փողոցային լապտերի լույսը մատնեց նրա այլալվելը:

– Է՛հ, շատ զովելի է,– ասացի ես,– որ ուզում ես մորդ ապահովել:

Բայց ների՛ր, Լևոն, այս անգամ շատ էլ չեմ հավատում քեզ: Կարծում եմ, ուրիշ նպատակ ունիս:

Նա ոչինչ չասաց, միայն քայլերն արագացրեց:

– Ո՞ւր ես շտապում, հարցրի ես:

– Թատրոն:

– Էլի՞ թատրոն:

– Այո՛, սինյոր... այսօր լավ դրամա են ներկայացնում...

Եվ, երևի, իմ հարցուփորձից ազատվելու համար, շտապով հեռացավ: Ես արդեն գուշակել էի նրա միտքը...

Մի քանի անգամ այցելեցի «Արքայական յախտա»-ն: Լևոնին այնտեղ սիրում էին: Նավաստիները խլում էին նրան միմյանց ձեռքից: Նա գիտեր նվազել մալոռուսական եղանակներ ու պարեր: Անցնում էր մի խմբից մյուսը, բոլորին զվարճացնում, հավաքելով յուր տասնական կուպեկները: Զվարճություն տաք միջոցներին սեղանակիցները երբեմն խնդրում էին նրան խմել մի-մի բաժակ օղի կամ գարեջուր: Նա չէր ուզում խմել և չէր կարողանում խմել:

Մի անգամ իմ ներկայությունը, երբ զզվանքով հետ դրեց օղու բաժակը, նրա համար պահանջեցին ինչ-որ քաղցր ըմպելիք: Նա մի բաժակ խմեց, հետո երկրորդը և զվարթացավ...

Ցավալի էր ինձ համար, որ նա այցելում է այդ ստորին վայրերը: Բայց իրավունք չէի համարում համոզել նրան թողնելու այդ տեղերը: Ուրիշ ի՞նչ միջոց ուներ նա ապրելու, բացի նախկին ողորմելի պարապմունքից:

Մի օր նա ասաց.

– Սինյոր, երկու ամիս չկա, արդեն երեսուն ուրբի եմ հետաձգել: Բայց մորս չասեք:

– Ինչո՞ւ:

– Որովհետև այդ փողերը ինձ հարկավոր են...

– Իտալիա գնալու համար,– լրացրի ես նրա խոսքը, խնդիրը մի-անգամից պարզելու համար,– մի՛ գարմանար, Լևոն, ես այդ վաղուց գիտեի:

– Օ, օ, սինյոր, իրավ է, ես ուզում եմ տեսնել Իտալիան...

– Եվ Լուիզային...

Նա ամոթից երեսը դարձրեց ինձանից: Ես հաղորդեցի նրան, թե սինյորա Ստեֆանիան Կավալլարոյից նոր նամակ է ստացել: Բարիտոնը գրում է, թե երգեցողություն ուսուցիչները փորձել են օրիորդի ձայնը և հիացել են նրա ուժով ու «տեմբրով»: Մի հայտնի պրոֆեսոր խոստանում է երեք տարվա ընթացքում Լուիզային այնչափ պատրաստել, որ կարողանա օպերաներում առաջին «գրամատիկ-սոպրանո»-ի դերը երգել:

Հաղորդածս նորություն չէր նրա համար: Նա ասաց, թե հենց նույն օրն ինքը նամակ է ստացել Լուիզայից: Բարի օրիորդն յուր խոստումը կատարել էր: Սակայն այդ եղավ առաջին և վերջին նամակը...

Ամբողջ գարունը և ամառը պատանին այցելեց նավահանգստի պանդոկները: Երբեմն գալիս էր սենյակս և ինձ հաչիվ տալիս: Նրան ղեռ սիրում են նավաստիները, հաճույքով լսում և միմյանց ձեռքից

խլում: Ամսական միջին թվով քսան ուուրուց ավելի է հետաձգում: Շուտով, շուտով կկատարի յուր փափագը, կուղևորվի Իտալիա...

Այնինչ՝ պանդոկների մթնոլորտն արդեն դրել էր յուր դրոշմը նրա վրա: Զևերը նկատելու չափ գոեհկացել էին: Ժամանակ առ ժամանակ արտասանում էր տգեղ բառեր, որ առաջ չկային նրա բառարանում: Արտասանում էր և իսկույն գղձում, կարմրում: Մի քանի անգամ զգացի, որ բերանից խմիչքների հոտ է գալիս: Իսկ մի երեկո մեր տան դարբասի առջև տեսա նրան սաստիկ հարբած դրության մեջ: Կիթառը կոնատակին բռնած, օրորվելով տուն էր գնում, մի քայլ առաջ դնելով, մի քայլ կողք, օրորվելով: Օգնեցի նրան սանդուղքով բարձրանալու:

Այժմատը տեսավ նրան թե չէ՝ ձեռները զարկեց երեսին, գոչելով.
– Սպանեց, մորթեց...

Նախատինքի ժամանակ չէր: Խնդրեցի վշտացած մորը զսպել առայժմ յուր սրտի թույնը:

Լևոնը թավալվեց երեսնիվայր անկողնում, մի ոտը թողնելով հատակի վրա: Տեսարանը եղկելի էր: Լևոնը, այն պատանին, որին երեկավախյությունս գրեթե հրեշտակացրել էր, ընկնում էր աչքումս: Եվ այս ինձ համար դառն էր, շատ դառն: Նա ոչինչ չէր զգում, ընկած էր կեղտոտ լաթի պես, ոտից մինչև գլուխ ցեխոտ: Միայն երբեմն ձեռք դուրս էր բերում փորի տակից շոշափում ձախ կոչիկը...

Ես թողեցի տխուր տեսարանը և հեռացա: Մի՞թե այս է բարեկամիս վերջը: Մի՞թե Այժմատի չար գուշակությունը իրագործվում է:

Առավոտը երբ բարձրացա վերև, Այժմատն արդեն թեթևացրել էր յուր սիրտն և աչք-ունքը կիտած լուռ նստած էր մի անկյունում: Լևոնը փնտրում էր կիթառը, որ գնա յուր գործին, չէր գտնում: Այժմատը թաքցրել էր, չէր ուզում տալ: Տեսնելով ինձ՝ խեղճ կինը լաց եղավ: Այս անգամ խոսքեր չգտա Լևոնին արդարացնելու:

– Չէի՞ ասում, որ վերջն յուր անիծված հոր օրին է հասնում: Ահա՛ չորրորդ անգամն է՝ տուն է գալիս շան օրում...

Ես բարվոք համարեցի Լևոնի հետ խոսել առանձին, հրավիրելով սենյակս: Հիշում էր երեկվա յուր խայտառակ դրությունը և սաստիկ ամաչում: Լուռ էր, սպասում էր, որ ես խոսեմ: Ի՞նչ պիտի ասեի. նախատելը կլինե՞ր ավելորդ. Լևոնը հիմար գլուխ չէր և ոչ էլ երեխա. շուտով պիտի լրանար տասնութ տարին: Ես ընկերաբար բացատրեցի հարբեցողության կորստաբեր հետևանքները: Նա լսեց մինչև վերջը համբերությամբ և, երբ վերջացրի, ասաց.

– Այդ բոլորը գիտեմ. հայրս հենց հարբեցողությունից մեռավ:

- Գիտես և էլի խմո՞ւմ ես:
- Ստիպում են:
- Ովքե՞ր:
- Նավաստիները:
- Տեղափոխվի՛ր ուրիշ պանդոկ:
- Ամեն տեղ ստիպում են:
- Մի՞թե չես կարող մերժել:
- Առաջ մերժում էի, հիմա չեն թողնում:
- Ի՞նչ ասել է չեն թողնում. ամեն մարդ յուր կամքի տերն է:
- Այո՛, սինյոր, բայց երբ կես փթանոց բռունցքը պահում են քթիդ տակ, մոռանում ես կամքդ:
- Նրան քեզ ծեծո՞ւմ են:
- Կծեծեն, եթե շատ համառություն անեմ:
- Բայց ի՞նչ օգուտ ունին քեզ հարբեցնելուց:
- Հարբածներն ասում են արթուն մարդուն: Երբ չեմ խմում, ասում են՝ «դու մտքունդ ծաղրում ես մեզ: Դու էլ խմիր, հավասարվիր մեզ հետ»:
- Գոնե քի՛չ խմիր:
- Շատ չեմ խմում, բայց քիչն էլ է ինձ հարբեցնում:
- Ի՞նչ են խմեցնում:
- Առաջ քաղցր խմիչքներ էին տալիս: Հիմա ասում են՝ «թանկ է նստում» և ստիպում են խմել զարեջուր էլ, օղի էլ...
- Ես լռեցի, բայց հարկավոր էր մի հետևանքի հասցնել մեր խոսակցությունը:
- Լևոն, թո՛ղ այդ պանդոկները, էլի թատրոններով զբաղվիր...
- Իհարկե, թողնելու եմ, սինյոր, շուտով, շուտով կգնամ Իտալիա... Արդեն հարյուր հիսուն ոուրլի ունիմ:
- Իսկ մա՞յրդ:
- Նրան էլ հետս տանելու եմ:
- Հարյուր հիսուն ոուրլով:
- Ի՞նչ կա, քի՞չ է: Ես շատերից եմ հարցրել: Ասում են ամսական երեսուն ոուրլով կարող ենք ապրել այնպես, ինչպես այստեղ:
- Գուցե կարելի է, բայց մի քանի ամիս, իսկ հետո՞:
- Հետո՞... մի գործ կգտնեմ:
- Լևոն, ճշմարիտն ասա, ի՞նչն է քեզ ստիպում Իտալիա գնալ,– հարցրի ես, նայելով ուղիղ նրա աչքերի միջին:
- Ուզում եմ վիզոնչել նվազել սովորել ու գալ այստեղ օրկեստրը մտնել:

«Կեղծում ես, բարեկամս,— մտածեցի ես,— այդ չի գլխավոր պատ-
ճառը»:

Նայեցի նրան ուշադիր, սիրտս մորմոքվեց: Նա ոտքի վրա ցամա-
քել էր, ինչպես արմատից պոկված ծաղիկ: Խնդրեց ինձ համոզել
մորը, որ կիթառը տա իրան: Միևնույն է, եթե չտա, պիտի նորը գնել:
ինչո՞ւ ավելորդ ծախսի մեջ ընկնել:

Հագիվ այդ օրից անցել էր մի շաբաթ, երբ մի երեկո, մոտ տասը
ժամին, հանկարծ սենյակս մտավ Ալմաստը շփոթված:

– Պարոն, նեղություն քաշեք, վերև բարձրացեք աստժո սիրույն:

Տարօրինակ դրության մեջ տեսա ես Լևոնին այդ երեկո: Հեզ պա-
տանին կատարելապես կատաղել էր: Առանց բաճկոնի ու կոշիկների
թավալվել էր դռների առջև և մոնչում էր ինչպես մատաղ գազան,
կրծոտելով յուր ձեռների մխր: Նրա նիհար պարանոցի երակներն
ուռել, փքվել էին, կարծես ահա, ահա պիտի տրաքվեին ձգված լա-
րերի պես: Նա ոտները զարկում էր հատակին ինչպես դիվահար:

Պատահել էր մի շատ սովորական դեպք, որի նմանները պատա-
հում են Օդեսայի խուլ անկյուններում գրեթե ամեն երեկո: Նավա-
հանգստից վերադառնալիս Լևոնի վրա հարձակվել էին ինչ-որ քաղ-
ցած սրիկաներ, խլել ձեռքից կիթառը, հանել բաճկոնն ու կոշիկները
և բաց թողել:

– Եվ դրա համար քեզ սպանո՞ւմ ես,— գոչեցի ես բռնելով Լևոնի
թևը,— ամո՞թ:

– Ես էլ այդ եմ ասում, որդի, խոմ չեմ նախատում: Տանը մի հատ
պիջակ էլ ունիս, կոշիկներ էլ... Վա՛յ, տեր աստված, ինչպես է գլուխը
պատին խփում: Այս ի՛նչ պատիժ է, երկնային թագավոր...

Կասկածելի էր, որ Լևոնը կիթառի, մանավանդ ողորմելի պիջակի
ու կոշիկների համար այդպիսի հեծ ու կոծ բարձրացներ: Անշուշտ
կորուստն ավելի մեծ էր: Խնդրեցի Ալմաստին մի քանի բույս թողնել
մեզ առանձին: Այրին դուրս գնաց: Ճանաչելով Լևոնի բնավորու-
թյունը, գիտեի՝ ինչպես պիտի խոսել այսպիսի հանգամանքներում
նրա հետ: Նա սիրում էր զգալ, որ մարդիկ իրեն չափահաս են հա-
մարում:

– Ամոթ է, Լևոն: Փառք աստժո, դու երեխա չես, խելքի եկ... Չարժե
այդպես գոռալ...

– Չարժե՞, չարժե՞, սինյոր, դուք է՞լ եք ասում: Բայց չգիտեք ինչ
եմ կորցրել, ի՛նչ: Զախ կոշիկս... այ՛ո՛... ձախը... Գիտե՞ք... Իտալիա,
վիոլոնչել, երգ, երաժշտություն, կորավ ամեն ինչ... Բուլվարի ներ-
քևումն էր, այն մեծ սանդուղքի մոտ: Երկու հոգի էին՝ մեկը բարձ-

րահասակ, մյուսը՝ թիկնավետ: Բարձրահասակը բռնեց հետևից ձեռներս, մյուսը խուզարկեց գրպաններս: Երբ մի ուրբուց ավելի չգտան՝ բարկացան: Կարծում էի կիթառս կխլեն, կհեռանան: Չեղա՛մ: Պիջակս էլ հանեցին... Տերը նրանց հետ, թող չապիկս էլ հանեին՝ էջի խոսիլ... Բայց կոշիկներս, ձախ կոշիկս... «Հանի՛ր,– ասաց ձեռներս բռնողը,– գոնե երկու բաժակ օղի արժեն»: Երբ թիկնավետը կոացավ կոշիկներս հանելու, կատաղեցի, սկսեցի կծոտել, նրա ուսերը, գլուխը... Նա ինձ ապտակեց: Աչքերս մթնեցին... Սկսեցի աղաչել, պաղատել... Ձլրսեցին անաստվածները... Տարա՛ն, տարա՛ն...

– Ուրեմն կոշիկներիդ համա՞ր ես լալիս,– ասացի ես մոտավորապես հասկանալով բանի էությունը...

– Հարյուր հիսուն ուրբի, սինյոր, հարյուր հիսուն ուրբի կար կոշիկիս մեջ, ձախ կոշիկս... Այնտեղ էի պահում հավաքած փողերս...

Եվ նա սկսեց դառնագին հեկեկալ...

Այդպես, ուրեմն տարել էին նրա վեց-յոթ ամսվա աշխատանքի վարձը, նրա Իտալիա գնալու, Լուիզային տեսնելու հույսը... Նա ավելի ապահով տեղ չէր գտել յուր փողերի համար: Տանը պահել վախեցել էր: Մայրը կգտներ, չէր վերադարձնիլ: Այդ կինը ամեն առավոտ որդու գրպանները խուզարկում էր, մոտը փող չէր թողնում:

– Փաթաթել էի թղթում, դրել կրունկիս կողմում, վրեն կաշի խփել, ծայրերը գամել... Շատ գիշերներ կոշիկներով եմ քնել... Տարա՛ն սրիկաները: Ով գիտե հիմա ծախում են մի բաժակ օղիով կամ մի ֆունտ հացով... Տերը աստված, տեր աստված, ի՞նչ պիտի անեմ...

Ես խոսքեր չէի գտնում թշվառին մխիթարելու: Ոստություն համարեցի նախատել նրան յուր անզգուշություն համար: Հարկավոր էր միայն ցույց տալ կորուստը գտնելու գեթ մի թույլ հույս: Արդեն վիշտը շատ մեծ էր:

– Ա, ա՛,– գոչեց նա հանկարծ, ձեռը զարկելով ճակատին,– հույս կա, կա հույս գտնելու:

– Այո՛,– ուրախացա ես երեխայի պես:

– Այո՛,– սինյոր: Դուք ճանաչո՞ւմ եք Իցկոյի հորը: «Մոշկա սել-յողկա» են կոչում նրան: Ճարպիկ մարդ է, ճանաչում է փողոցի սրիկաներին: Հին հագուստեղեն ու կոշիկներ է գնում, վաճառում: Ա՛հ, իսկույն կգնամ նրա մոտ. իսկույն: Մա՛մա, ներս եկ, տո՛ւր ինձ մյուս կոշիկս, պիջակս, գնում եմ կիթառս փնտրելու...

Հակառակ մոր կամքին նա շուտով հագնվեց ու վազեց դուրս:

Ես, իհարկե, Ալմաստին չհայտնեցի, թե Լեոնն ինչ է կորցրել: Երևակայում էի ինչ ողբ պիտի բարձրացներ և ո՛րքան անիծեր որդուն:

Վերադարձա սենյակս, հոգով նախանձելով հարուստներին: Ինչո՞ւ ես էլ հարուստ չէի...

Լույսը նոր բացված գնացի Լեոնին տեսնելու: Արդեն դուրս էր եկել տնից: Ամբողջ գիշեր, Ալմաստի ասելով, չէր քնել, պտտել էր անկյունից անկյուն: Ուշ երեկո էր, երբ Լեոնը մտավ սենյակս հոգնած, քրտնած, փոշոտ: Նա խոսելու անգամ ուժ չուներ: Մինչև կեսօր թափառել էր Իցկոյի հոր, իսկ կեսօրից հետո՝ Չաուչենկոյի և Իցկոյի հոր հետ: Եղել էին գրեթե բոլոր այն շուկաներում, ուր հին հագուստեղենի առուստուր է կատարվում: Փնտրել էին միայն կոշիկները, առանց ումեկ ասելու՝ ինչ գանձ են փնտրում: Եվ գո՛ւր: Իցկոյի հայրը խորհուրդ էր տվել Լեոնին «մոռանալ, թե երբեք փող է ունեցել»: Չաուչենկոն հայտնել էր ոստիկանությունը: Պրիստավը ծաղրել էր. ո՞ր հիմարն է կոշիկի մեջ փող պահում:

Լեոնն ամբողջ օրն անց էր կացրել անոթի: Առաջարկեցի ընթրել ինձ հետ, մերժեց. դուրս եկավ ուժասպառ, հուսահատված, հարբածի պես օրորվելով:

Մյուս օրն ես նրան հանդիպեցի փողոցում մի փոքրահասակ, նիհար, կեղտոտ հրեայի հետ խոսելիս: Դա ինքը «Մոչկա սելյոզկան» էր, Իցկոյի հայրը:

– Մոսյո, – դարձավ նա ինձ, երբ իմացավ, որ Լեոնի բարեկամն եմ, – միրուքս վկա, աղքատն երբեք փող չպիտի ունենա: Փողը շատ գոռոզ է, սիրում է թանկագին պալատներ: Հիմար աղքատը կարծում է, թե կարելի է նրան պահել գարշապարի տակ, կոշիկում, խի-խի-խի... Մանո՛ւկ, դու պիտի կուրծքդ պատռելիք ու ասելիք այդ հարյուրանոցին. «Պատվելի՛, սիրելի՛, համեցե՛ք, ա՛յ քո բնակարանը»: Երանի եմ տալիս այն հնավաճառին, որ այդ կոշիկը կգնի: Երգվում եմ միրուքովս, Սողոմոն արքան էլ այդպիսի թանկագին կոշիկներ չի հագել:

Մի շաբաթ շարունակ Լեոնը վաղ առավոտից սկսած մինչև ուշ երեկո փնտրում էր յուր կորուստը: Չաուչենկոն և Իցկոն հուսահատվել էին, այլևս չէին օգնում նրան, իսկ նա դեռ փնտրում էր: Նա զրկվել էր քնից, հանգստությունից, ախորժակից: Տուն էր վերադառնում երեկոները, պառկում հագուստով անկողնում, հեկեկում ու հեկեկում: Ալմաստը հուսահատությունից չգիտեր ինչ աներ, տանջվում էր որդու հետ հավասար: Նա պնդում էր, թե Լեոնը կխելագարվի, եթե այդ դրություն մեջ մնա: Ամեն ինչ մոռացել է, ոչնչով չի հետաքրքրվում, նույնիսկ թատրոններով:

Ոոստովանում եմ, ես այլևս քաջություն չունեի Լեոնի վիշտը տեսնելու: Նրա ծանր հառաչանքները, ողբը, հեծկլտանքը կտրատում էին

սիրտս: Այնինչ՝ այժմ նա ավելի հաճախ էր այցելում ինձ, քան առաջ: Գալիս էր, նստում սեղանի քով և խոսում յուր կորստի մասին: Նա դեռ պահում էր սրտում մի թույլ հույս փողերը գտնելու: Ով գիտե, անկարելի ոչինչ չկա. կարող են այդ կոշիկները պտտել ամբողջ քաղաքը և դարձյալ հետ գալ, իրենց տիրոջ ձեռքն ընկնել... Բայց շուտով այդ թույլ հույսն էլ մեռավ նրա մեջ, և Լևոնի միտքը սկսեց փոքր առ փոքր սթափվել: Ծանոթ նավաստիները խնդրում էին նրան շարունակել հաճախել պանդոկները, խոստանալով նրա համար նոր կիթառ գնել: Ես խորհուրդ տվեցի նրան ընդունել այդ առաջարկությունը և նորից սկսել փող ժողովել: Մի օր, վերջապես, նա գնաց «Արքայական յախտա» մի նոր կիթառ ձեռին: Երեկոյան նա պատմեց ինձ, թե նավաստիները ինչպիսի ուրախություններ են ընդունել նրան, ինչպես գրկվել ու համբուրվել նրա հետ: Նրա բերանից դարձյալ օղու հոտ էր գալիս: Երևի այս անգամ խմել էր վիշտը մոռացություն տալու համար. ես քաջություն չունեցա հանդիմանելու:

Մի չնչին գումար, որ կարողացավ նա խնայել առաջին ամիսը, նորից վերականգնեցրեց նրա հույսերը: Այս անգամ նա անկեղծ խոստովանեց ինձ, որ Իտալիա գնալու գլխավոր նպատակը Լուիզային տեսնելն է: Գրեթե օր չէր անցնում, որ նա չհարցնե.

– Սինյոր, ի՞նչ լուր կա Լուիզայից:

Նա ինքը ամաչում էր անմիջապես սինյորա Ստեֆանիային դիմել այս հարցով: Ես հաղորդում էի նրան բոլորը, ինչ որ լսում էի տանտիրուհուցս: Միշտ Լուիզան բարև էր ուղարկում Լևոնին: Եվ Լևոնը երջանիկ էր այդ ուշադրությամբ: Չգիտեմ, կա՞ր արդյոք մի ուրիշը, որ այնքան ուրախանար Լուիզայի ամեն մի նոր հաջողության համար, որքան այդ սիրահարը: Նա ասում էր, թե ամենից ավելի ինքն է սիրում Լուիզային և ամենից առաջ էլ ինքն է ուզում ծափահարել նրան բեմի վրա. ոչ այստեղ՝ Օդեսայում, այլ այնտեղ՝ Իտալիայում:

Մի անգամ նա ասաց.

– Եթե մինչև առաջիկա գարուն չկարողանամ ձանապարհ ընկնել, կխելագարվեմ:

Մի ուրիշ անգամ դիմեց ինձ այս հարցով.

– Ի՞նչ եք կարծում, սինյոր, Լուիզան, նշանավոր երգչուհի դառնալով, կգոռոզանա՞:

Հասկացա, թե իսկապես ինչ է ուզում իմանալ: Հոգու խորքում նա ինքն իրեն արժանի չէր համարում Լուիզային, բայց հպարտությունը չէր թույլ տալիս նրան խոստովանել այդ: Նա ուզում էր իմ միտքը իմանալ՝ արժանի՞ եմ համարում իրան Լուիզային, թե՞ ոչ:

Կամենայով գեթ մի փոքր սթափեցնել այդ օրից-օր ավելի ու ավելի կուրացող հոգին, պատասխանեցի.

– Այո՛, կգոռոզանա: Նա հենց այժմ էլ, երբ դեռ չատ հեռու է նշանավոր երգչուհի համարվելու պատվից, գոռոզացել է...

– Ո՞վ ասաց, – գոչեց Լևոնը վշտացած:

– Նրա վարձուները: Նա քեզ մոռացել է:

– Ի՞նչ: Ինչո՞ւ. նա միշտ բարևներ է ուղարկում, խոսմ ինքներդ եք ասում:

– Այո՛, բարեկամս, ուղարկում է. բայց ների՛ր, այդ բարևների նպատակը ես ուրիշ կերպ եմ հասկանում: Լուիզան, դեռ երգչուհի չդարձած, արվեստների խորամանկությունն է յուրացնում: Ես ճանաչում եմ նույնիսկ տաղանդավոր երգչուհիներ և դերասանուհիներ, որոնք շողոքորթում են համալսարանական քաղաքներում ուսանողներին, գավառական քաղաքներում՝ գիմնազիստներին միմիայն նրանց ցույցերին արժանանալու համար: Իսկ դու քո խմբով ավելի գեղեցիկ ցույցեր գիտես անել: Լուիզան այս գիտե և քեզ հետ հեռավոր բարեկամություն է պահպանում յուր ապագայի համար, թեև գիտե, միևնույն ժամանակ, որ դու կաշառվող չես: Ա՛խ, բարեկամս, մի՛ հափշտակվիր այն ուսանողի պես, հիշո՞ւմ ես, որ անցյալ տարի ինքնասպանություն գործեց մի երգչուհու պատճառով: Լուիզան քեզ չի սիրում, եթե սիրեր՝ նամակ կգրեր: Ինչո՞ւ մեկը գրեց ու լռեց:

Գուցե ես զրպարտում էի Լուիզային, բայց ասածիս մեջ զգում էի ճշմարտության մաս: Լևոնին փրկելու համար պատրաստ էի ավելի վատ գույներով պատկերացնել Լուիզային նրա առջև:

– Նա ժամանակ չունի ինձ նամակ գրելու, զբաղված է, – ասաց Լևոնը ոչ այնքան Լուիզային արդարացնելու, որքան յուր անձնասիրությունը պաշտպանելու մտքով:

– Գուցե... թո՞ղ այդպես լինի... – ասացի ես անորոշ եղանակով Լևոնին ավելի չվշտացնելու համար:

Որքան հիշում եմ, հենց այդ օրն էր, որ սինյորա Ստեֆանիան մտավ սենյակս անսովոր ուրախ տրամադրություն մեջ և ասաց.

– Սինյոր, հիմա կարող եք ինձ չնորհավորել:

– Ի՞նչ է պատահել...

– Պատահել է այն, ինչ որ վաղուց սպասում էի անհամբեր: Լուիզան երեկ պսակվել է Կավալլարոյի հետ... Հենց այս րոպեիս հեռագիր ստացա... ահա՛!...

Եվ նա ծոցից հանելով հեռագիրը՝ ցույց տվեց ինձ:

– Այդպես անսպասելի՞ր, – գոչեցի ես, թեև վաղուց մի ներքին ձայն ինձ ասում էր, թե կա ինչ–որ մտերմություն Լուիզայի և Կավալյարոյի միջև:

– Անսպասելի չէր, սինյոր, ոչ, այդ դո՞ւք չգիտեիք, իսկ ես գիտեի, որ նրանք նշանված են վաղուց: Նշանվելն ինձ համար կարևոր էր, պսակվելն էր կարևոր: Ես լուռն էի, վախենալով, որ գործը չփչանա: Ախ, վերջապես ո՛րքան ուրախ, ո՛րքան ուրախ եմ: Կավալյարոն հենց իմ ուզած փեսան է՝ բարի, քաղաքավարի, լավ երգիչ, լավ էլ փող է ստանում: Այո՛, Լուիզան ավելի, լավ ընտրություն անել չէր կարող: Երեկ պսակվել են, այսօր պիտի ուղևորվեն Պարիզ: Կավալյարոն պիտի մի տարի մնա այնտեղ: Լուիզան, իհարկե, նրա հետ կլինի...

Ես շնորհավորեցի երջանիկ մորը. բայց մի ներքին ձայն շնջաց, թե շատ էլ անկեղծ չեմ վարվում: Ինչպե՞ս կընդունի այդ լուրը Լևոնը, որին սիրում եմ ավելի, քան Կավալյարոյին ու Լուիզային:

Այդ օրը ես վերադարձա դրսից տուն ու զիչերին, որպեսզի չհանդիպեմ Լևոնին: Սակայն հետևյալ օրը նա եկավ սենյակս երեկոյան սովորական ժամից առաջ: Մինյորա Ստեֆանիան ճաշի միջոցին ինձ ցույց էր տվել երկրորդ հեռագիրը, որով հայտնվում էր, թե նորապսակներն արդեն ուղևորվել են Պարիզ:

Տխուր, անմոռանալի երեկո, առաջին անգամ կողոպտվելուց հետո Լևոնի դեմքի վրա տեսա այդ երեկո ուրախ ժպիտ: Նա իսկույն պատմեց յուր ուրախությունն պատճառը: Երկու օր է՝ նրան կանչում են «Սերսոն» շոգենավը: Այնտեղ նա նվագում է նավապետի և յուր օգնականների համար: Այսօր օգնականներից մեկը, տալով նրան յուր մանդոլինան, առաջարկել էր նվագել: Լևոնը կատարել էր նրա ցանկությունը: Նավապետին առանձնապես դուր էր եկել «Մադրիդի շրջմոլիկը»: Նա մի շատ բարի մարդ է. իմանալով, որ Լևոնը ձգտում է գնալ Իտալիա, այսօր խոստացավ օգնել նրան: Երկու օրից հետո «Սերսոնը» գնում էր Կրոնշտադտ: Այնտեղից հետ է գալու և ուղևորվելու է Միջերկրական ծով, հետո Հեռավոր Արևելք: Ահա այդ ժամանակ նա կվերցնի Լևոնին յուր մոր հետ և կտանի մինչև Իտալիայի սահմանները...

– Օ, ժ, սինյո՛ր, սինյո՛ր, այնքան ուրախ եմ, որ ուզում եմ թրոչկոտել: Ես նավապետի պարտքի տակ չեմ մնալ: Կնվագեմ նրա համար ամբողջ ճանապարհին, գիչեր–ցերեկ կնվագեմ: Իտալիա, Իտալիա անպատճառ պիտի տեսնեմ: Որքա՛ն կգարմանա Լուիզան ու ինչպե՛ս կուրախանա:

Ծանր էր ինձ համար այս անկեղծ խոսքերից հետո թաքցնել իրողությունը Լևոնից, որ այդ պահին մարմնացած ոգևորություն էր:

– Լևոն,– ասացի,– չա՞տ ես փափագում տեսնել Լուիզային:
– Այո՛, իհարկե:
– Եթե չտեսնես, չա՞տ կտխրես:
– Բայց ես կտեսնեմ նրան, սինյոր, կտեսնեմ Միլանում,– գոչեց
Լևոնը հավատով լի, միևնույն ժամանակ, մի տեսակ երկյուղով նա-
յելով երեսիս:

– Լուիզան այժմ Միլանում չէ:
– Ո՞վ ասաց:
– Սինյորա Ստեֆանիայի հեռագիրը:
– Հապա ո՞րտեղ է:
– Պարիզում:
– Ո՞ւմ հետ...
– Կավալյարոյի...
– Կավալյարո՞ր,– գոչեց պատանին գրեթե չնչասպառ:
– Ամուսնացել է Լուիզայի հետ և երեկ ուղևորվել Պարիզ մի տարի
ժամանակով,– ասացի ես միանգամից սրտիս ծանրությունից ազատ-
վելու համար:

Լևոնը ցնցվեց, երեսի մկանունքները դողացին: Մի վայրկյանում
կարմրեց, կապտեց, հետո սփրթնեց կտավի պես:

– Տեսա՞ր, որ քեզ չի սիրում Լուիզան, որ դու երազի մեջ ես...

Լևոնը ճիգ արավ զսպել հուզմունքը: Այդ տասնութ տարեկան
պատանին, որի զգացումներն այնքան անժամանակ հասունացել էին,
ունեք նաև կամքի ուժ: Սակայն հարվածն ավելի զորեղ էր: Նա թու-
լացած ընկղմվեց աթոռի վրա, արտասանելով.

– Ա՛յ նորություն... պետք է շնորհավորել...

– Այո՛, պետք է շնորհավորել,– կրկնեցի ես, ձևանալով իբր թե չեմ
նկատում նրա հուզմունքը:

– Կավալյարոն լավ մարդ է, ազնիվ է,– ասաց նա դողդոջուն
ձայնով, չրթունքները կրծոտելով:

– Այնքան ազնիվ, որ Լուիզան չարժե նրան:

– Սինյոր...

– Չարժե, չարժե,– կրկնեցի ես, վրդովվելով անմեղ խտալուհու դեմ:

– Լուիզան բարձր է... Լուիզան հրեշտակ է...

Այլևս նա չկարողացավ իրան պահել, գլուխը դրեց սեղանին ու
սկսեց հեկեկալ այնպես ուժգին, որ թվում էր, թե նրա մարմինը
կտոր-կտոր է լինում:

Ես զգացի անզուսպ ատելություն դեպի Լուիզան, կարծես նա ինձ
հասցրել էր բարոյական ծանր վիրավորանք: Սկսեցի անխնա և մի-

անգամայն անարդար պախարակել մի էակի, որ իսկապես արժանի էր սիրո և հարգանքի: Նկարագրեցի նրա աննշան թերությունները խոշորացույցով մեծացրած, հնարեցի չեղած թերություններ: Լսելով ինձ, կարելի էր կարծել, թե չկա աշխարհի երեսին և չի եղել ավելի ամբարտապան, ավելի հիմար և նույնիսկ ավելի տգեղ ու հակակրելի աղջիկ, քան Լուիզան: Եվ այս բոլորը Լևոնին հիասթափեցնելու համար: Ես ջախջախում էի նրա կուռքը, ձգում նրա ոտների տակ, որպեսզի ոչնչացնեմ նրա սրտում խորին հավատը: Այնինչ գիտեի, որ այդ կուռքը ոչնչով մեղավոր չէ յուր մոլեռանդ երկրպագուի առջև: Նա գուցե չէր էլ երևակայել, որ յուր պարզ, ընկերական վարմունքը կարող է մի պատանու սրտում առաջացնել այդքան հասուն, այդքան խոր և ջերմ զգացում...

Սակայն Լևոնն ավելի մեծահոգի և վեհանձն էր, քան կարող էի երևակայել: Նրա կեղեքվող կրծքից դառն հեծկլտանքի հետ դուրս էին գալիս միայն այս բառերը.

«Լուիզան պակասություն չունի... Լուիզան հրեշտակ է...»:

Եղել են մոլեռանդներ, որոնք կրակի միջից իրանց այրվող ձեռները պարզել են դեպի վեր, աղոթել աստծուն, որի անունով նրանք դատապարտվել են այրման: Այսպես էր և՛ Լևոնը: Անհուն տանջանքների բովում նա ղեռ պաշտում էր յուր իղբալին, որովհետև դա նրա միակ աստվածուհին էր:

Նա զսպեց հեծկլտանքը, սրբեց արցունքը, ոտքի կանգնեց գդակը վերցնելով:

– Պետք է շնորհավորել սինյորա Ստեֆանիային,– ասաց: – Բայց այժմ ուշ է... վաղը... Ներողություն՝ն, սինյո՛ր, Լուիզայի համար չէի լալիս: Հոգնած եմ... Գիտեք... գիտեք... Լուիզան զուր է ամուսնու հետ գնում Պարիզ... Կավալյարոն գնում է յուր ձայնն ավելի մշակելու... Լուիզան յուր ապագան կգոհի նրան... Բայց ի՜նձ ի՜նչ... ի՜նձ ի՜նչ...

Քանի մի րոպե նրան պաշարեց անձնասիրության և ամոթի զգացումը: Նա չփոթվեց յուր թուլությունից, արտասուքից: Շփոթվեց այնպես, որ երեսիս չէր ուզում նայել: Վերջրեց մի քանի անգամ մանդոլինան աննպատակ, հետ դրեց, գլխարկը ձեռքին սկսեց փնտրել նրան, ծիծաղեց կեղծ, անբնական ծիծաղով: Վերջապես, ճանկեց յուր թանձր մազերը, կանգնեց սեղանի մոտ և կարմրած աչքերը հռոնց լամպարի լույսին: Չգիտեմ ինչու, միշտ նրա աչքերը ձգտում էին դեպի լույս: Նա սիրում էր նայել արեգակի շողերին, լամպարի լույսին, վառարանի կրակին... Եվ այդ լինում էր մանավանդ այն միջոցներին, երբ նրա մտքերը պղտորված էին, նրա հոգին խռովված էր...

Ես տանջվում էի իմ անզորությունից, որովհետև չգիտեի՝ ինչով մխիթարել մարմնացած տանջանքը:

Լուսթյունը տևեց երկար: Ես անցուղարձ էի անում. նա շարունակ կանգնած էր: Հանկարծ, չրթունքները կրծոտելով, գլխարկը մի ձեռքով խփեց մյուս ձեռի ափին, շուռ եկավ և, առանց ինձ հրաժեշտ տալու, արագ քայլերով դուրս գնաց...

Մանդոլինան մնաց սեղանիս վրա կարծես վշտացած, որ դարձյալ իրան մոռացան... Չէ՞ որ Լևոնը եկել էր նրան տանելու, որ վաղը նվագի շոգենավի վրա...

Ինձ պաշարեց գղջման զգացումը. ինչո՞ւ այդպես շուտ և անզորչ Հայտնեցի նրան լուրը: Ով գիտե՞ ուր վազեց և ինչ կարող է անել: Երկու անգամ բարձրացա վերև և, դրսից լսելով նրա ձայնը, հանգրստացա, հետ եկա: Սկսեցի ինձ մխիթարել այն մտքով, որ կատարել եմ անկեղծ բարեկամի պարտք, բանալով Լևոնի աչքերը: Մտածեցի նաև, որ, է՛հ, ինչ և լինի, տասնութ տարեկան պատանի է, հազիվ թե վիշտը նրա սրտում երկար ապրի: Լաց կլինի, լաց կլինի Լևոնը՝ կհանգրստանա... Մտածում էի այսպես և, միևնույն ժամանակ, զգում, որ սխալված եմ...

Առավոտը զարթնեցի մի անսովոր ծանրություն սրտիս վրա: Շտապով լսմելով մի բաժակ թեյ, գնացի վերև: Լևոնը տանը չէր: Այնաստի՛ն ասաց, թե գիշերը, անկողին պառկելուց առաջ, տվել է հիսուն ռուբլի և համբուրվել հետը, թե գրեթե ամբողջ գիշերը նստած է եղել գրասեղանի քով, գրել է, ջնջել, պատռել: Առավոտը կրկին համբուրվել է նրա հետ և դուրս գնացել, տանը թողնելով կիթառը, որ ամեն օր հետը տանում էր:

– Նա տխո՞ւր էր,– հարցրի ես:

– Ոչ տխուր, ոչ ուրախ. այնպես էր, ինչպես միշտ:

Կիթառը տանն է, մանդոլինան սենյակումս. պարզ է, որ նա ո՛չ պանդոկ է գնացել, ո՛չ շոգենավ: Ո՞ւր կարող է լինել: Ես փափազեցի տեսնել նրան անպատճառ, հենց նույն ժամին. ես սաստիկ անհանգիստ էի: Դուրս եկա, պտտեցի թատրոնների շուրջը, անցա երկու անգամ Դերիբասյան փողոցը, ուր երբեմն Լևոնը զբոսանում էր: Չկար: Օրը կիրակի էր. մտածեցի, գուցե հայոց եկեղեցումն է. կիրակի օրերը երբեմն գնում էր պատարագ լսելու: Այնտեղ էլ չէր:

Ավելի քան երկու ժամ թափառելուց հետո վերադարձա տուն մտամոլոր: Թվում էր ինձ, որ մի բան եմ կորցնում, մի շատ թանկագին բան:

Դարբասի առջև հանդիպեցի Չաուչենկոյին: Նա Լևոնի սենյակից էր գալիս: Նա էլ էր փնտրում ընկերոջը, չգիտեմ ինչ որ «կարևոր»

գործի համար: Եղել էր պանդոկներում, «Սերսոն» շոգենավի վրա, հարցրել էր. նավաստիները այսօր նրան չեն տեսել:

Պատմեցի նրան պատահածը:

– Օ, ունայնություն,– գոչեց բանաստեղծն յուր սովորական ոգեփորությունը,– ես միշտ ասել եմ, թե սերը դեպի կինը հոգու հիվանդություն է: Լեոնը վաղուց է ինձ խոստովանել, թե սիրահարված է այդ աղջկա վրա: Մհ, ինչքա՞ն էր խոսում նրա մասին, ինչպե՞ս հառաչում... Պետք է գտնել նրան, հենց իսկույն... Նա տաքարյուն է...

Խնդրեցի նրան մի քանի բոպե սպասել ինձ դրսում: Գնացի սինյորա Ստեֆանիայի մոտ: Անշուշտ Լեոնը այսօր եղել է նրա մոտ. չէ՞ որ ուզում էր շնորհավորել նրան:

Երջանիկ տրամադրություն մեջ գտա Ստեֆանիային: Նա ուրախությունից երգում էր ու պարում Ռախայի մոտ այն բոպեին, երբ մտա սեղանատուն: Նա ասաց, թե հրավիրել է մի քանի բարեկամներ ու ծանոթներ, թե պետք է մի լավ զվարճանալ:

– Ախ, սինյոր, այնքան ուրախ եմ, որ ուզում եմ բոլորին գրկել ու համբուրել:

«Մի՛գուցե և ինձ»– ակամա մտածեցի ես, գրեթե երկյուղով նայելով նրա սյունների պես հաստ և ուժեղ կոնքերին:

Լեոնի մասին ասաց, թե առավոտյան եղել է յուր մոտ, շնորհավորել է, ձեռքը համբուրել:

– Նա քաղաքավարի պատանի է, իսկ և իսկ արտիստ: Կարծես հայրը վարսավիր չի եղել, այլ ջենտլմեն: Բայց ծիծաղելի էր, չէր հավատում Լուիզայի ամուսնությունը: Հեռագրերը տվեցի, ինքը կարգաց, մեկ էլ շնորհավորեց, բայց այնպես մտիկ արավ աչքերիս խեթ-խեթ, ապշած, որ, կարծես, նոր էր տեսնում ինձ: Հետո առանց դես առանց դեն ասաց. «Սինյորա Ստեֆանիա, մորս սիրեցեք, նա խեղճ կին է»: Առհասարակ շատ օտարոտի էր...

Այսքանը բավական էր, որպեսզի իմ մեջ ծագեր վատ նախազգացում: Դուրս գալով փողոց Չաուչենկոյին հաղորդեցի իմ երկյուղը: Նա առաջարկեց գնալ քաղաքային թատրոնի կողմերը: Իցկոն այժմ պիտի այնտեղ լինի. նա կարող է գտնել Լեոնին:

Իցկոյին հանդիպեցինք յուր հասակի մի հույսի հետ սաստիկ վեճի բռնված: Հույսը կատաղել էր, հայհոյում էր Իցկոյին, անվանելով նրան «քոսոտ ջհուղ», «սատկած առնետ» և այլն: Իսկ Իցկոն միայն կրկնում էր. «դու ինքդ, դու ինքդ»:

Չաուչենկոն, սպառնալով հույսին գավազանով ջախջախել նրա գլուխը, ստիպեց նրան լռել: Հայտնվեց, որ վեճը Լեոնի պատճառով

էր: Հույնը Լևոնի մրցակիցն էր թատրոնի վերնահարկում և չվացնում էր այն երգիչներին, որոնց նա ծափահարում էր: Նա Իցկոյի մոտ Լևոնին հայհոյել էր: Իցկոն պաշտպանել էր բացակա ընկերոջը և վեճի բռնվել:

Երբ Չաուչենկոն պատմեց ինձանից լսածը, Իցկոն, վերուվար թռչկոտելով, գոչեց.

– Ի՛հե՛, ի՛հե՛, խեղճ Լևոն...

Նա ևս գիտեր, որ Լևոնը միշտ երազում է Լուիզայի մասին, և պատմեց մեզ մի քանի մանրամասներ: Ի միջի այլոց, ասաց, թե շատ տխրելիս Լևոնը գնում էր «Ալեքսանդրյան պարկ» կոչված զբոսավայրն ու այնտեղ ծովափի կողմում, մի հեռավոր նստարանի վրա նստում, կիթառը ծնկների վրա դրած, և մտիկ անում նավահանգստից դուրս եկող շոգենավին: Քանի՛-քանի անգամ Իցկոն հանդիպել է նրան այդ դրուժյան մեջ, նա ասել է. «Իցկո, երբ մտիկ եմ անում մի հեռացող շոգենավի, ինձ թվում է, որ ես էլ նրա վրա ուրիշների հետ գնում եմ հեռու, հեռու երկրներ...»

– Գնա՛նք Ալեքսանդրյան պարկ, այնտեղ է, երևի,– առաջարկեցի ես:

Տասը ըրպեում հասանք զբոսավայրը, անցանք այդ ընդարձակ այգին երկարությամբ ու լայնությամբ, նայեցի՛ք բոլոր ծառուղիները. չկար ու չկար Լևոնը...

Ես վերադարձա տուն հոգնած և՛ ֆիզիկապես, և՛ հոգեպես, թողնելով Չաուչենկոյին և Իցկոյին որոնել իրանց կորած ընկերոջը...

Վատ նախազգացումս ինձ այնքան չարացրել էր, որ ես առանց որևէ պատրվակի հրաժարվեցի մասնակցել սինյորա Ստեֆանիայի այդ օրվա ուրախ խնջույքին: Ես պառկած էի հագուստով անկողնակալիս վրա և մտածում էի Լևոնի և միայն Լևոնի մասին: Նրա տխուր, հուսահատությամբ լի աչքերն էի հիշում վերջին ըրպեին և նրանց մեջ կարդում էի մի փոքրիկ, բայց սքանչելի հերոսի հոգու անհուն տվայտանքը: Երևակայում էի նրան յուր թշվառ հոր դրության մեջ. հարբած, կեղտոտ վեր ընկած թատրոնի դռների առջև, անցորդների ծաղրին ու սրախոսություններին ենթարկված...

Նայում էի նրա մանդոլինային, սիրտս մորմոքվում էր: Անշունչ գործիքը կարծես լեզու էր ստացել, ողբում էր յուր տիրոջը: Ես վերցրի նրան սեղանիս վրայից, քաշ արի պատի մի անկյունում, որ այլևս աչքիս չընկնի...

Մի քանի անգամ մատներս դիպան նրա լարերին, և նրանց թույլ հնչյունները հիշեցրին ինձ այն նշանավոր առավոտը, երբ Լևոնն

առաջին անգամ նվագեց «Մադրիդի շրջնովիկը»: Թշվա՛ռ շրջնովիկ, ո՞ւր ես դու այժմ...

Իսկ այնտեղ, հարևան սենյակում ուտում, լսում, զվարճանում էին հրավիրվածները: Լսում էի Ռախսայի ձայնը և սինյորա Ստեֆանիայի բարձրաձայն ուրախ ծիծաղը, որ առատ-առատ բխում էր նրա լայն, առողջ կրծքից... Փոքր առ փոքր նյարդերս թմրեցին. ես նիրհեցի, որովհետև գրեթե ամբողջ գիշեր չէի քնել... Կեսքուն և կեսարթուն դուլթյան մեջ լսեցի ինչ-որ դղրդոց: Վեր թռա տեղիցս... դա Լևոնի մանդոլինան էր, որ ընկել էր պատից հատակի վրա: Նույն րոպեին, երբ գործիքը նորից քարչ էի անում պատին, դրսից լսեցի անսովոր աղմուկ: Շտապեցի նախասենյակ և այնտեղ հանդիպեցի սինյորա Ստեֆանիային յուր հյուրերի հետ: Նրանց դեմքերն արտահայտում էին զարմացում և երկյուղ:

– Ի՞նչ է պատահել, ի՞նչ է պատահել, – հարցնում էին միմյանց:

Մեր բնակարանի մուտքի առջև կանգնած էր այրի Ալմաստը և ձեռները տարածած դեպի ներքև, գոռում էր հրդեհում այրվողի պես: Երկու ոստիկան և մեր գավթապահը բարձրացնում էին սանդուղ-քով... Լևոնին: Նրանց հետևից բարձրանում էին Չաուչենկոն և Իցկոն:

Նայելով Լևոնի թրջված հագուստին, կապտած դեմքին, ամեն ինչ հասկացա... Մնացյալն երկու խոսքով պատմեցին Չաուչենկոն և Իցկոն:

Լևոնին հանել էին ջրից նավաստիները «Ուերսոն» չոգենավի տակից, որ երկու շաբաթից հետո պիտի տաներ նրան Իտալիա...

[1900 թ.]

ՄԵԼԱՆԻԱ

I

– Մելանիա, ուրախացի՛ր. Պետերբուրգից հեռագիր ստացա, սենատը գործը վճռել է մեր օգտին: Հորեղբորս որդին հույս ուներ մեզանից չորս հարյուր հազար ստանալու, հիմա չո՛րս կոպեկ չի ստանա: Մ՛հ, վերջապես ազատվեցի գլխացավից: Այժմ կարող ենք ապրել, ինչպես հարկն է:

Ինքը՝ Սամսոն Ֆրանգուլյանն, այնքան ուրախ էր, այնքան զգացված, որ ամուր գրկեց ամուսնուն և համբուրեց: Երեսուն տարի աշխատասեր մարդը ոսկոր է կոտրել, դիզել ահագին հարստություն և հանկարծ մի անգործ ազգական ուզում էր խլել այդ հարստություն մի երրորդականը: Հանաք բան չէր բաժանվել մի այդպիսի գումարից: Եվ բաժանվել այն ժամանակ, երբ նա գործերը թողել էր, տեղափոխվել Կովկասի մայրաքաղաքը «հանգստանալու և ապրելու» համար:

Նա երջանիկ էր: Թեև ավելի քան կես դար արդեն անցել էր նրա գլխով, բայց կազմվածքը դեռ պահպանել էր կանոնավորությունը, ձայնը դեռ հնչում էր խրոխտ, քայլվածքը դեռ աշխույժ էր, իսկ ստամոքսը բոլորովին անխախտ: Փուլթ չէ, որ մազերը կիսով չափ ճերմակել էին – դա ժամանակի անխուսափելի հետևանքն էր: Կար միայն մի հոգս, որ երբեմն նրան գցում էր ծանր մտատանջություն մեջ: Սակայն, հուսալով իր հարստության վրա, նա հավատացած էր, որ այս հոգսից էլ կարող է ազատվել...

Վեց տարի էր անցել ընդամենը, որ նա ամուսնացել էր: Ունեցել էր երկու զավակ, որոնցից անդրանիկը մեռել էր դեռ ծծից չկտրած. մնում էր երկրորդը – երկու տարեկան մի տղա: Այդքան ժամանակվա ընթացքում ոչ մի սև գիծ չէր անցել ամուսինների միջով: Մարդն իր բնական տակտով ու խելքով, կինը կրթությամբ և մտքի համեմատական զարգացմամբ – կարողացել էին հարգել իրարու ինքնասիրությունը և կենակցել հաշտ, անխռով: Կար մի հանգամանք, որ միշտ պիտի երաշխավորեր Մելանիայի հարգանքն ու պատկառանքը դեպի ամուսինը – այսպես էր համոզված Սամսոնը. – Մելանիան աղքատ

ծնողների զավակ էր, Սամսոնը՝ Հարուստ: Եթե Մելանիան երիտասարդ է, կրթված, գեղեցիկ, նույնիսկ գրավիչ, սրա փոխարեն՝ Սամսոնը կերակրում է նրա ծնողներին, ուսում է տալիս եղբայրներին և խոստանում է իր ծախսով ամուսնացնել քույրերին: Ուրեմն, կշեռքի թաթերը հավասար են: Եվ ոչ մի խոչընդոտ Սամսոնի բախտի առջև, և ոչ մի մոռյալ ամպ նրա կյանքի հորիզոնում: Իսկ այսուհետև նամանավանդ չպիտի լինի, քանի որ Սամսոնը թողել է գործերը և անձնատուր եղել կնոջն ու նրա կամքին: Քանի որ նա լիակատար իրավունք է տվել Մելանիային ծախսել, որքան կամենում է, ապրել, ինչպես քեֆն է, ծանոթություններ սկսել ում հետ փափագում է:

Նա մի ձեռքով գրկեց Մելանիային և, երջանկության ժպիտն երեսին, անցավ նրա հետ սենյակից սենյակ՝ մի անգամ ևս նոր կացարանն աչքի անցկացնելու: Ամեն ինչ արդեն կարգին էր. սենյակները կահավորված ու զարդարված, յուրաքանչյուրն առանձին ճաշակով, լուսամուտները վարագուրված թանկագին կտորներով, հատակները ծածկված խայտաբղետ գորգերով: Ամեն տեղ երևում է տանտիրոջ առատաձեռնությունը և տանտիրոջ ճաշակը: Ախոռատանը կապած էին սքանչելի ձիերը, որ Սամսոնը նոր էր ստացել Մոսկվայի մի հայտնի գործարանատերից: Գավթում կառապանը երգ ասելով, սրբում ու հղկում էր, առանց այն էլ հայելու պես փայլող, կարեթը: Խոհարար, սպասավոր, նաժիշտ, տնտեսուհի – բոլորը զբաղված էին իրենց գործով, բոլորն ակնածությունը նայում էին իրենց տիրուհու աչքերին:

Մելանիան ուներ միջոց ծանոթանալու ում հետ ևս կամենար: Հարուստ էր, երիտասարդ, գեղեցիկ ու կրթված – հանգամանքներ, որոնք կարող էին նրա առջև բաց անել ամենամուր փակված դռները: Եվ նա կարողացավ օգտվել իր միջոցներից: Նրան ընդունում էին ամեն տեղ սիրով և այցելում ավելի սիրով: Նա երևում էր բոլոր հասարակական երեկույթներում, բալերում ու պարահանդեսներում: Նա դիտում էր, ուսումնասիրում և ամեն կերպ աշխատում իր հագուստը, ձևերը, ամբողջ կենցաղը հարմարեցնել արիստոկրատիկ շրջանի կենցաղին: Եվ այնքան ընդունակ էր, որ մի քանի ամիս անցած՝ արդեն նրա մեջ կարելի էր նկատել ահագին առաջադիմություն դեպի գեղեցիկը, նուրբը և հաճելին:

Արդեն ամբողջ քաղաքը խոսում էր Ֆրանգուլյանների երեկույթների, ճաշերի, ձիերի, կահ-կարասիքի, մանավանդ Մելանիայի բազմաթիվ տուալետների ու խոշոր ազամանդների մասին: Երբ նա, ժորժիկին կողքին նստեցրած՝ բռննայի հետ սեփական կառքով անցնում

էր քաղաքի գլխավոր փողոցով, հարյուրավոր աչքեր նախանձով ուղեկցում էին նրան բարեններով: Իսկ Մելանիան գիտեր այդ բարենների պատասխանել ըստ արժանվույն: Յուրաքանչյուրին ցույց էր տալիս այնքան ուշադրութիւն, որքան միայն արժանի էր համարում: Նա ընդունակ էր հարգել մարդկանց ոչ միայն դիրքն ու ծագումը, այլև խելքը, ձաշակն ու քաղաքավարութիւնը: Նրա ծանոթների շրջանն ընդարձակ էր և բազմատեսակ: Զմեռվա կիսին արդեն նրա հյուրասենյակում վաճառականների կանանց հետ կարելի էր տեսնել բանկիրների ու չինովնիկների կանանց, երբեմն նաև այս կամ այն իշխանուհուն:

Սամսոնը դեմ չէր դրան, թեև հոգու խորքում շատ էլ չէր համակրում նոր ծանոթներից ոմանց: Բանկիրների ու չինովնիկների հետ նա առաջ էլ բարեկամութիւն ունեցել էր, իսկ իշխանների հետ չգիտեր ինչպես վարվել: Երբեմն իրեն զգում էր շատ անհարմար վիճակի մեջ: Մեկմեկու հետևից նրա տնից վոնդվում էին այն սովորույթները, որոնց հետ կապված էր իր սաղմով և մտքովում նորերը: Բայց նա դարձյալ չէր բողբում, և լուռ հպատակվում էր Մելանիայի պահանջներին: Վախենում էր: Ո՛չ, նա երկչոտ չէր: Կամքի ուժ չունե՞ր: Ո՛չ. փալաս մարդ չէր, եթե կամենար, կարող էր ամեն ինչ տակն ու վրա անել և նորից վերադառնալ նախկին կենցաղին:

Նա սիրում էր Մելանիային, սիրում էր վեց տարի նրա հետ կենակցելուց հետո, սիրում էր մանավանդ այժմ, երբ Մելանիան օրեցօր գեղեցկանում էր ու կենդանանում: Ահա՛ նրա անտրտունջ հլուծյան միակ պատճառը:

Զարմանալի բան. մի քանի ամսվա մեջ այդ կինն այնքան փոխվել էր, որ Սամսոնը ապշում էր, դիտելով նրան: Դա այլևս առաջվա համեստ, նույնիսկ ամոթխած Մելանիան չէր: Մի ձմեռվա ընթացքում ցույց տվեց այնչափ համարձակութիւն, եռանդ, կենսական ուժ, որչափ ցույց չէր տվել գուցե ամբողջ կյանքում: Տեղափոխվելով մի շրջանից մի ուրիշը, կարծես, նոր մթնոլորտի հետ շնչում էր նոր ոգի, նոր աշխարհայացք, նոր զգացումներ: Նրա թմրած էութիւնը արթնացել էր և արտահայտում էր իր բնական ուժը, որ ելք չէր գտել նախկին միջավայրում: Այնտեղ, ծննդավայրում կային զանազան կաշկանդող պայմաններ – գոհարկների բամբասանքները, ազգականների ծաղրը, ծնողների չքավորութիւնը: Այստեղ թե՛ նրա և թե՛ Սամսոնի անցյալի հետ ոչ ոք ծանոթ չէր: Այստեղ ընդունում էին նրանց այնպես, ինչպես կային այժմ – հարուստ և ժամանակի ազդեցութեամբ այնչափ տաշված ու հղկված, որ կարող էին ամեն շրջան մտնել և խորթ չթվալ:

Սամսոնը, տեսնելով կնոջ մեջ այս արմատական առաջադիմու-
թյունը, ավելի ու ավելի էր սիրահարվում նրա վրա: Նա՛, այդ Հի-
սունչորս տարեկան մարդը, մինչև Հիմա ըստ արժանվույն չէր գնա-
հատել իրենից երեսուն տարով փոքր կողակցին և, կարծես, այժմ
զգում էր իր սխալը: Նա պարծենում էր մտքում Մելանիայի գեղեց-
կությամբ, սալոնական ձիրքով և վարվելու շնորհքով: Նա ուրախ էր
նրա երիտասարդությունը: Սակայն, այն հանգամանքը, որ ինքն այդ
կնոջից երեսուն տարով մեծ է, նրա մեջ հղացրեց մի նոր, տակավին
անծանոթ, մի անտանելի զգացում:

Նա սկսեց խանդել: Ոճանդել ավելի ու ավելի ենթարկվելով այն
մտքին, որ վաղուց նրան պատճառում էր ծանր հոգս...

II

Իբրև զգաստ, խելացի և հեռատես մարդ, Սամսոնն իր կաս-
կածները դեռ թաքցնում էր: Եվ առիթ էլ չունեի խանդելու: Գիտեր,
որ խիստ անարդար կլինի, եթե բացարձակ Հայտնի Մելանիային, թե
վախենում է նրա այժմյան կենսասիրությունից: Կար և մի ուրիշ
հանգամանք, որ ստիպում էր նրան լռել, նա չէր ուզում նախան-
ձամիտ ու կասկածոտ ասիացի համարվել ո՛չ կնոջ և ո՛չ մանավանդ
օտարների աչքում: Միևնույն ժամանակ չէր ուզում ցույց տալ, թե
վստահ չէ սեփական ուժերին կամ կնոջ հավատարմությունը:

Եվ այսպես, նա լռում էր: Բայց տանջվում էր, և այս տանջանքը,
նոր միայն սկսված, արագ-արագ զարգանում էր: Տեսնելով Մելա-
նիայի հետզհետե թարմացող ու գեղեցկացող դեմքը՝ երբեմն երկյու-
ղից ցնցվում էր: Չէ՞ որ մի օր, վերջապես, այդ նորաբաց ծաղիկը
կարող է երեսովը տալ նրա տարիքը: Մի՞թե կարելի է բնությունը
բռնաբարել շարունակ և մնալ անպատիժ, բոլորովին անպատի՞ժ:

Երբ նա անխոհեմաբար, կուշտ ճաշից հետո, սեղանատանը կամ
ննջարանում (մանավանդ այստեղ) գրկում էր Մելանիային, այնպիսի
մի ցնցում էր արտահայտում երիտասարդ կնոջ կրակոտ մարմինը, որ
Սամսոնը ուղղակի սարսափում էր: Այնպես, որպես մարդ կարող էր
սարսափել, եթե ձեռը վերցնի մի գեղեցիկ իր և հանկարծ զգա, որ նա
լեցուն է դինամիտով: Այդ սիրուն աչքերի այրող շողերը բորբոքում
էին նրա հնացած արյունը, բայց և ասեղների պես ցցվում նրա սրտի
մեջ: Այդ կարմրախայտ հյուսվալի շրթունքների ու նուրբ պնչերի դո-
ղոցը շարժում էր նրա մաշված կիրքը, բայց և ցավ պատճառում նրա
ուղեղին: Այդ կլորիկ ու գեղակազմ կրծքի բարախումը հրահրում էր

նրան, բայց և սարսուռ ազդում նրա մարմնին: Այո՛, Մելանիան բո-
լորովին նախկին Մելանիան չէ, այն, ինչ որ էր ընդամենը կես տարի
առաջ: Նա վառվել է ինքն իր մեջ և այրվում է ինքն իր հրով:

Ախ, եթե Սամսոնը երեսունհինգ տարեկան լիներ: Ի՞նչ օգուտ, որ
տակավին առողջ է ու թարմ՝ իր տարիքի համեմատ: Ի՞նչ օգուտ, որ
այսօր էլ դեռ երակների մեջ զգում է երիտասարդական արյուն: Այ-
նուամենայնիվ նա ծեր է և միայն ինքն է զգում, թե որքան ծեր է...
Նա հիսունչորս տարեկան է, և հենց այն միտքը, թե երեսուն տարով
մեծ է կնոջից, կարող է թունավորել Մելանիայի կյանքը:

Մի անգամ միջօրեին, նախաճաշից հետո, երբ գինին փոքր-ինչ
ներգործել էր Սամսոնի վրա, հանկարծ պատանեկական աշխույժով
փաթաթվեց Մելանիայի պարանոցին և սկսեց անվերջ համբուրել
նրան, Մելանիան ճիգն արավ և կարողացավ դուրս սկզվել նրա
գրկից: Սամսոնը աչքերը հառեց նրա երեսին: Ախ, որքան գեղեցիկ
էր երիտասարդ կինը այդ պահին, ինչպե՞ս սազում էր նրան գար-
նանային թեթև հագուստը յուր բաց մանիշակի գույնով ու սպիտակ
մետաքսյա դանթեյներով: Նրա դեմքի գծերն ավելի էին նրբացել:
Կանացի հրապույրը բուրում էր նրա ամբողջ կերպարանքից, որպես
մի քաշող մագնիսական, մի արբեցուցիչ ուժ:

Սամսոնը չկարողացավ իրեն զսպել, նորից հարձակվեց մի քանի
քայլ հեռու կանգնած Մելանիայի վրա: Այս անգամ կինը ձեռները հո-
րիդոնձև տարածեց առաջ՝ պաշտպանվելու համար: Նրա լայն թևե-
րը հետ քաշվեցին, բացվեցին նրա փափուկ բազուկները մինչև ար-
մունկները, և թարմ կաշվի նրբիկ սպիտակությունը ավելի գրգռեց
Սամսոնին: Սակայն, այն ի՞նչ անսովոր ժպիտ էր, որ սահեց Մելա-
նիայի շրթունքներով, և ինչո՞ւ նրա աչքերը փակվեցին... կի՞րք էր
արդյոք այդ, թե՞ սառնություն, մի՛գուցե ատելություն, մի՛գուցե...

Սամսոնը մի քայլ հետ կանգնեց և հանկարծ հարցրեց.

– Մելանիա, դու ինձ սիրո՞ւմ ես:

Նրա ձայնը դողաց: Հարցը նոր էր, անսպասելի: Վեց տարվա ըն-
թացքում Սամսոնը երբեք մի այդպիսի հարց չէր տվել Մելանիային և
այժմ տալիս էր, և այն էլ այնպիսի տարօրինակ եղանակով ու հուզ-
ված ձայնով: Մելանիան ցնցվեց ու գունատվեց: Նա չիմացավ ինչ
պատասխանի, նա միայն անորոշ ժպտաց և հայացքը դարձրեց դեպի
բակը:

– Սիրո՞ւմ ես ինձ, – կրկնեց նույն դողդոջուն ձայնը:

Նույն լուռությունը:

Սամսոնը մոտեցավ Մելանիային, երկու ձեռով բռնեց նրա ձեռ-
ները ու նայելով աչքերին, ասաց.

– Համարձակվիր չսիրել, ատամներս ցույց կտամ:

Ասաց կես լուրջ և կես կատակի եղանակով, բայց ավելի կոշտ, քան մեղձ, ավելի իշխանական, քան բարեկամական տոնով: Եվ իր խոսքերի մեջ ինքն էլ զգաց ինչ–որ չարագուշակ Հնչյուն:

Հուզումը, մանավանդ զղջումը թաքցնելու համար, Սամսոնը դուրս գնաց սենյակից:

Մնալով մենակ՝ Մելանիան նստեց առաջին պատահած աթոռի վրա և ընկղմվեց մտախոհության մեջ:

«Սիրո՞ւմ ես ինձ»,– Հնչում էր նրա ականջին: Ի՞նչ պատասխաներ: Միթե նա ինքը գիտե՞, սիրում է, թե չէ: Նա միայն գիտե, որ Սամսոնը իր օրինական ամուսինն է – ուրիշ ոչինչ: Մի մարդ, որի հետ անխղելի կերպով կապված է մինչև մահ՝ սկսած տասնույոթ տարեկան հասակից: Ծնողները նրան չստիպեցին գնալ այդ մարդուն, այլ «համոզեցին»: Նրան բացատրեցին բոլոր հանգամանքները. և նա համաձայնվեց: Նա հասկացավ, թե դառնալով Սամսոն Ֆրանգուլյանի կինը, պիտի բախտավորեցնի իր ծնողներին – այսքանն արդեն բավական էր: Ոչինչ հակադրություն չէր զգում սեփական ճակատագրի և ծնողների կամ քույրերի ու եղբայրների բախտի մեջ: Իր վիճակը ձուլված էր համարում նրանց վիճակի հետ: Երջանիկ են, ինքն էլ երջանիկ կլինի. անբախտ են, ինքն էլ կանբախտանա – ահա բոլորը: Եվ եթե ասում են, թե Սամսոն Ֆրանգուլյանի հետ անպատճառ բախտավոր կլինի, կնշանակե ճշմարիտ են ասում: Ինչո՞ւ չզնար այդ մարդուն: Կյանքը նրա համար մի անծանոթ աշխարհ էր, ինքը կանգնած նրա տակավին փակ դռների առջև: Եթե սիրող ծնողները, բռնելով թևից, դպրոցական նստարանից նրան ուղղակի ամուսնական կյանքի մեջ մտցրին, միայն և միմիայն հավատալով և սիրելով նրանց՝ ընդունեց այս վիճակը: Բայց ի՞նչ է եղել նրա ապրուստը այս վեց տարվա ընթացքում: Այն, ինչ որ տվել են մի կողմից ամուսնու դիրքն ու հարստությունը, մյուս կողմից՝ մայրական բնազդական սերը դեպի իր զավակները: Ի՞նչ է այժմ, այս բուպեին, կյանքը նրա համար: Շքեղ տուալետներ, թանկագին ազամանդներ, ճոխ սեղան, նոր շրջան, պարեր, երգ, զվարճություն:

Այժմ նրան հարցնում են՝ «սիրո՞ւմ ես»: Սիրո՞ւմ է, արդյոք: Ո՞ւմ, Սամսոն Ֆրանգուլյանին, այդ ծերունուն... այդ... Ի՞նչ պատասխաներ այդ մարդուն: Մի՞թե ասեր, թե մի դառն գաղտնի կսկիծ մորմոքում է նրա սիրտը, երբ զգալով ինչ–որ ներքին անծանոթ հոգեկան պահանջ, մտածում է նաև ամուսնու մասին...

Փոքրիկ պարտիզում, դայակի հետ խաղում էր երկու ու կես տարեկան ժորժիկը: Մելանիան դուրս եկավ սենյակից, մոտեցավ նրան, գրկեց ու համբուրեց անսովոր ջերմութեամբ: Նա հուզված էր և զգում էր, որ ձմեռվա արեգակի գոլ ճառագայթները իր երակների մեջ տարածում են ինչ-որ անսովոր ջերմություն, իսկ սիրտը ճնշվում է... Հորդացող արյունից, հագուրդ չստացող կրքերից...

III

Մի օր, սովորական զրոսանքից տուն վերադառնալով, Մելանիան աղախնից լսեց, թե մի անծանոթ հյուր կա ամուսնու առանձնասենյակում: Մի քանի րոպե անցած, երբ նա, հագուստը փոխելով, անցավ սեղանատուն նախաճաշ անելու, այնտեղ Սամսոնը շտապեց ներկայացնել հյուրին: Դա Սամսոնի քրոջ մարդու եղբայրն էր, ազգանունը Փիրուզյան, մոտ երեսուն տարեկան մի երիտասարդ: Նա ոչ տգեղ էր, ոչ գեղեցիկ, ոչ գեր, ոչ նիհար, բայց առողջ դեմքով, ուրախ աչքերով: Հագած էր սևագույն, երկայն «վիզիտկա», կլորակ փեշերով մոխրագույն վարտիք, ասեղնագործ շապիկ՝ բարձր օձիքով, որի ձյունային սպիտակությունը խիստ ներդաշնակում էր նրա դեմքի տակավին թարմ գույնին և փոքր-ինչ կարմրագույն ականջներին:

Սամսոնի բացատրությունից երևաց, որ Փիրուզյանը տասը տարի բացակա է եղել հայրենիքից, մեծ մասամբ ժամանակն անց է կացրել Պետերբուրգում: Այնտեղ նա, «մի քանի հանգամանքների պատճառով» (Փիրուզյանը գլուխը թեքեց կրծքին, արտասանելով. «երեխայություն»), ստիպված թողել է համալսարանը և մտել ծառայություն ինչ-որ երկաթուղու վարչություն մեջ: Սամսոնը նրան շատ անգամ է հանդիպել մայրաքաղաքում և հավանել է ու սիրել նրան: Հույսով է, որ Մելանիան էլ կհավանի, երբ կճանաչի:

Հայտնվեց, որ Փիրուզյանը պաշտոնը թողել է և մտադիր է հաստատվել Կովկասում:

– Ուզում է Բաքու գնալ, ես խորհուրդ չեմ տալիս,– ասաց Սամսոնը,– տասը տարի Պետերբուրգում ապրելուց հետո, մարդ չի կարող այդ քամու ու փոշու մեջ ապրել:

Փիրուզյանն ասաց, թե մայրաքաղաքի կյանքը ձանձրացրել է իրան, թե ժամանակն է հիմա լուրջ գործով զբաղվելու, թե վճռել է հարստանալ և ուզում է նավթային արդյունաբերությունը «ուսումնասիրել»: Մելանիան հետաքրքրվեց նրա անցյալով իբրև ազգականուհի, և Փիրուզյանը սկսեց հաճույքով պատմել մայրաքաղաքի

թատրոնների, ցիրկերի, էլեկտրական կառքերի, ձիարչապանների մասին: Նա առանձին աշխույժով խոսում էր վելյուսիպեդիստների մասին, ինքը ճարպիկ վելյուսիպեդիստ լինելով:

Երբեմն նրա հայացքը կանգ էր առնում Մելանիայի գեղեցիկ դեմքի վրա: Դիտող մարդը կարող էր նրա աչքերի մեջ կարդալ ինչ-որ ներքին գոհունակություն: Թվում էր, որ նա հիացած էր իր ազգականի կնոջ սիրունությունը և, միևնույն ժամանակ ուրախ է տեսնելով մարդու ու կնոջ հասակների մեջ ահագին տարբերություն: Իսկ Մելանիան սեղանի քով ուշադիր էր դեպի հյուրը իբրև բարեբարո տանտիկին. այսքանը միայն: Բայց այսօր առաջին անգամ լուրջ համեմատում էր Սամսոնին մի ուրիշ տղամարդի հետ և... հազիվ կարողանում զսպել հառաչանքը: Որքա՛ն Փիրուզյանը նսեմացնում էր իր ներկայությունը Սամսոնին: Մեկից բուրում է առնական ուժը իր բոլոր եռանդով, մյուսի մեջ կյանքն արդեն անցել էր իր վառվառն շրջանը, և անցել վաղուց: Գուցե Փիրուզյանը, Սամսոնի տարիքին հասնելով, կրկնակի ծերանա, բայց այժմ նա ունի մի հրապույր, որից առմիշտ զրկվել է Սամսոնը:

«Քսանութ տարի, տեր աստված», մտածեց Մելանիան, չրթունքները սեղմելով ատամների տակ: Այս արդեն չափից դուրս է, այս արդեն դեմ է բնության բոլոր օրենքներին, և միայն Մելանիան է զգում, թե որքան դեմ է...

Գարնան մոտենալով՝ Մելանիան օրեցօր դառնում էր մտախոհ ու լուրջ: Այժմ նա այլևս չէր հետաքրքրվում սալոնային կյանքով: Նա նույնիսկ ձանձրացել էր այդ արիստոկրատիկ համարված շրջանի կեղծ ու պատիր կանոններից ու հրասթափվել, ինչպես մի երեխա արդեն ծանոթ խաղալիքի վերաբերմամբ:

Նա նկատելու չափ գունատվել էր, բայց աչքերի հուրը քանի գնում սաստկանում էր: Նա խոսում էր սակավ, աշխատում էր Սամսոնի հետ երես առ երես չմնալ, փախչում էր, որքան կարող էր, նրա գզվանքներից, մանավանդ համբույրներից: Նա ավելի ու ավելի ամփոփվում էր ինքն իր մեջ:

Շաբաթը երկու անգամ նա Փիրուզյանին հյուր է ընդունում և ճաշին պահում՝ Սամսոնի ցանկությունը: Վարվում էր նրա հետ իբրև ազգական, պարզ, համարձակ, բայց առանց որևէ մտերմության, միշտ պահելով իր և նրա մեջ որոշ չափի տարածություն: Նրա մեջ կատարվում էին զարմանալի փոփոխություններ: Դեռ մի տարի առաջ մի հասարակ կին էր, գրեթե մեկն իր նախկին շրջանի կիսաթմրած էակներից: Տեղափոխվելով ուրիշ քաղաք, հանկարծ փոխվեց

նոր կյանքի ասպարիզում, դարձավ սալոնային կին: Այժմ նա լրջամիտ էր և մտախոհ, որպես թե նրա գլուխը լեցուն էր համամարդկային հոգսերով:

Եվ այսքան փոփոխություններ ընդամենը մի տարվա ընթացքում:

Սամսոնը ուրախ էր նրա այս վերջին տրամադրությունը, ավելի, քան արիստոկրատիկ ձգտումներին: Բայց նա չգիտեր, որ հանգստությունն արտաքին է, որ Մելանիայի մեջ տեղի ունի ինչ-որ փոթորիկ և նրա արյունը ավելի ու ավելի է բորբոքվում, չնայելով ճակատի մոայլին, երեսի գունատությունը:

Մի անգամ Սամսոնը տուն վերադառնալով, անմիջապես անցավ ննջարանը, երբ աղախնից իմացավ, որ Մելանիան այնտեղ է: Բաց անելով դռները, նա բևեռվեց շեմքի վրա: Նա հանդիպեց մի անսովոր, չտեսնված տեսարանի: Քանի մի քայլ հեռու, չքեղ տրյուսոյի առջև, կանգնած էր Մելանիան՝ կիսամերկ, ոտաբորիկ: Նա դիտում էր իրան ոտից մինչև գլուխ: Նրա բաց կուրծքը, սպիտակ ուսերը նկարվել էին արեգակի ջերմ շողերով ողողված սենյակի մեջտեղում որպես մի կլասիկական արձան, որպես մեկը Քանովայի ախտաբորբոք ձեռակերտներից: Միայն կենդանի, չարժական արձան, որ չուրջը տարածում էր հեշտանքի կիզիչ շողեր: Եվ այս շողերի մեջ նա լողում էր ինչպես մարմնացած կիրք: Բայց որպիսի քնքուշ, արբեցուցիչ ու կորուսիչ կիրք իր կանացի ամոթխածություն մեջ իսկ:

Արյունը խփեց Սամսոնի գլխին, աչքերը մթնեցին: Նա կամացուկ, ոտների ծայրերի վրա, մոտեցավ հետևից: Նա ուզում էր գրկել այդ կիսամերկ մարմինը, որ իրան և միմիայն իրան էր պատկանում, և խեղդել իր գրկի մեջ կրքերի բուռն թափով: Մելանիան երեսը հետ դարձրեց, մի քայլ հեռու կանգնեց՝ առանց մազի չափ չփոթվելու:

– Ի՞նչ ես անում այդ – գոչեց Սամսոնը, բարկացած ձևանալով:

– Հիանում եմ ինձանով, – պատասխանեց Մելանիան, կարծես մարդուն ավելի գրգռելու համար:

– Մելանիա, ի՞նչ է պատահել քեզ: Դու շատ ես փոխվել, դու այդպիսի կին չէիր:

Մելանիան սկսեց լուռ հագնվել: Հագուստը սփռվել էր հատակի վրա անկարգ, որպես անփույթ դերասանուհու զգեստներ թատրոնական հանդերձարանում:

– Մելանիա, այդ քեզ իսկի չի սազում:

– Ինչո՞ւ:

– Դու հայ կին ես:

– Հայ կինը արյուն չունի՞, – պատասխանեց Մելանիան, հեղնաբար ժպտալով:

– Արյո՞ւն,– կրկնեց Սամսոնը, այս մի հատիկ բառի մեջ զգալով ինչ–որ չար և սոսկալի իմաստ:

– Արյո՛ւն, այո՛, արյո՞ւն:

– Բայց գիտե՞ս ովքեր ունին այդպիսի արյուն:

– Կոկեսուհիները,– լրացրեց Մելանիան անփույթ եղանակով, ժողովելով ուսերին սփռված խիտ մազերը:

Սամսոնը կաշկանդվեց նրա համարձակությունից:

Մելանիան, թեքվելով, որ անկողնակալի տակից դուրս բերի հողաթափերը, ավելացրեց.

– Ուրիշներն անում են տղամարդի համար, ես անում եմ ինձ համար: Կարծեմ, մի մեծ մեղք չէ:

– Մելա՛նիա, այդ... անամոթություն է...

Մի բարձր արծաթահնչուն կծու ծիծաղ տարածվեց փափուկ գարնանային մթնոլորտի մեջ, որպես ծիծեռնակի ծվլոցը:

– Անամոթություն... որ այդպես է, ինչո՞ւ էիր ուզում գրկել ու համբուրել: Գրավիչ էի, այո՞: Հասկանում եմ. չէ՞ որ երիտասարդ եմ, գեղեցիկ, թարմ, և դու... ուզում էիր տիրանալ... Ցտեսություն...

Նա հանդարտ քայլերով դուրս գնաց, թեթևակի բարձրացնելով հագուստի փեշը հետևից:

Սամսոնը, ապշած նայեց նրա հետևից: Այդ կնոջ հողաթափերն անգամ տարածում էին ախտաչարժ ոգի փափուկ գորգի վրա...

«Նա ինձ ատում է»,– ասաց Սամսոնը ինքն իրան վճռաբար:

Նայեց անգիտակցաբար հայելուն և սարսափեց: Ողորմա՛ծ աստված, այդ կնոջ համեմատ նա ոչ միայն ծեր է, այլև զառամյալ: Նրա ճաղատ գլուխը, արագ–արագ ձերմակող ընչանցքը, թուլացած ուսերը, խոր ընկած այտերը, բոլո՞րը, բոլորը արդեն սկսել են արտահայտել կենդանի մահացում: Զգո՞ւմ է արդյոք յուր երակների մեջ երիտասարդական արյուն, ինչպես կարծում էր: Ո՛չ, այս սուտ է, ինքնախաբեություն: Նա չի՛ կարող անողոք ժամանակի առաջն առնել: Ի՞նչ օգուտ կրքից, երբ...

Ախ, խլեցե՛ք նրանից հարստություն կեսը, միայն թե պակասեցրեք նրա տարիքն ևս կիսով չափ: Տվե՛ք նրան կյանք. որովհետև նա սիրում է Մելանիային և ուզում է նրանից սիրված լինել, որովհետև ուզում է ապրել բառի ընդարձակ մտքով:

«Մի՛թե հայ կինը արյուն չունի»,– հնչում էին չարագուշակ բառերը Սամսոնի ականջներում:

IV

Ամառվա սկզբին Մելանիան տեղափոխվեց ամառանոց: Նա չկարողացավ այդ տարի արտասահման գնալ, որովհետև Սամսոնը զբաղված էր: Քաղաքի մի լավ փողոցում կառուցանել էր տալիս սեփական տուն և ուզում էր մինչև վերջը անձամբ հետևել շինությունը:

Շաբաթը մի անգամ Սամսոնը գնում էր ամառանոց և կիրակի օրերն անցկացնում ընտանիքի մոտ: Երբեմն իր հետ տանում էր Փիրուզյանին: Մելանիան այժմ այլևս մի առանձին ուշադրություն չէր ցույց տալիս հյուրին, միայն նուրբ աչքը կարող էր նկատել, որ երբ տեսնում էր նրան, առաջին վայրկյանին աչքերը շողշողում էին տարօրինակ: Բայց միայն մի վայրկյան, այնուհետև դեմքը սքողվում էր այն նուրբ քողով, որ քանի գնում, անթափանցելի էր դառնում:

Սամսոնը չէր նկատում այդ վայրկենական փոփոխությունը, և չէր էլ կարող նկատել: Ազգակցական կապի մասին նրա գաղափարն այնքան մաքուր էր, որ մտքովն անգամ չէ՛ր անցնում, թե Փիրուզյանը կարող է իր կնոջ վրա վատ աչքով նայել: Վերջապես Մելանիան այնքան քիչ էր հետաքրքրվում Փիրուզյանով, որ Սամսոնը երբեմն մտքում բարկանում էր նրա վրա: Ինչպե՛ս կարելի է սառն վերաբերվել դեպի մի ազգական, որ ներս է մտնում թե չէ, իսկույն գրկում է ժորժիկին, ուսերի վրա բարձրացնում և ամբողջ ժամանակ նրան բաց չի թողնում ձեռներից:

– Մելա՛նիա,– դարձավ նա մի օր կնոջը,– դու քանի գնում, վատ ես վարվում Արտյուրի հետ: Չե՞ս հավանում:

– Ի՛նչ հավանելու կամ չհավանելու բան կա. հարյուր ազգական ունես, նա էլ նրանցից մեկը:

– Բայց դու իմ ո՛չ մի ազգականի հետ այդպես սառը չես վարվել:

– Չարժե այդ մասին խոսել, լավ:

Մելանիան գրկեց ժորժիկին և դրեց ծնկների վրա: Բաց արավ գունազարդ պատկերների մի ժողովածու (Փիրուզյանն էր նվիրել ժորժիկին) բռնեց փոքրիկ մատիկը և շրջեցնելով պատկերների տակ, կարդում էր զանազան կենդանիների անուններ:

Սամսոնը զգացվեց ընտանեկան տեսարանից:

– Հանաքը մի կողմ,– ասաց նա,– չուտով ժորժիկը կարող է այբուբեն սովորել:

– Շուտով,– կրկնեց Մելանիան, դառը քմծիծաղ տալով,– ո՛չ, դու դեռ չա՛տ պիտի սպասես:

Սամսոնը չըմբռնեց այս խոսքի մեջ թաքնված հեզնանքը:

– Կսպասեմ,– ասաց նա ժպտալով:

Մի օր, երբ նա ամառանոց եկավ մենակ, Մելանիան հարցրեց.

– Ինչո՞ւ ազգականիդ չըբերեցիր:

– Չուզեց գալ:

– Ինչո՞ւ:

– Է, երևի, հասկացել է, որ դու չես սիրում իրեն:

Մելանիան չըթունքները թեթևակի կծեց:

– Եթե հասկացել է, շատ լավ է արել:

– Մելանիա,– արտասանեց Սամսոնը հանդիմանաբար:

– Նա ինձ բոլորովին դուր չի՛ գալիս: Այո՛, դուր չի գալիս, եթե ուզում ես ճշմարիտն իմանալ:

– Բայց լա՛վ չես անում: Պետք է նրա հետ քիչ թե շատ քաղաքա-վարի վարվել, թե չէ քույրս կլսի, կվիրավորվի:

– Մի՞թե,– արտասանեց Մելանիան մտախոհ և անորոշ:

– Ես մյուս անգամ անպատճառ հետս կըբերեմ նրան:

Մելանիան իսկույն չպատասխանեց, լռեց մի քանի վայրկյան և հետո ասաց.

– Դո՛ւ գիտես, ազգականը քոնն է...

Այդ օրը նա Սամսոնին թվաց սովորականից ավելի տխուր, գունատ, նույնիսկ նիհար: Կարելի էր կարծել, թե ամառանոցի օդը լավ չի ներգործում նրա վրա: Սամսոնը հարցրեց.

– Մելանիա, դու առողջ ես...

– Ե՞ս,– կրկնեց Մելանիան,– ես բոլորովին առողջ եմ...

Եվ, կարծես, հանկարծակի մի բան հիշելով, նկատելու չափ գրգռու-ված, ավելացրեց.

– Լա՛վ կանես, որ քո մասին մտածես:

– Ինչո՞ւ,– ես է՞լ բոլորովին առողջ չեմ:

– Դո՞ւ... այո՛... առողջ չես...

Սամսոնը զարմացած նայեց կնոջ երեսին:

– Մելանիա, ի՞նչ ես ուզում ասել: Ես առողջ եմ և միշտ էլ առողջ եմ եղել:

– Է՛հ ավելի լավ, շատ ուրախ եմ:

– Այդ ի՞նչ տեսակ ես խոսում, Մելանիա: Ասա՛:

– Ասե՛մ,– կրկնեց Մելանիան՝ հանկարծ մի համարձակ հայացք ձգելով ամուսնու աչքերի մեջ:

– Ասա՛:

– Դու պահանջում ես:

Մելանիան, գլուխը թեքելով կրծքին, սկսեց մատներով նյարդային արագությամբ պտտեցնել սեղանի վրա դրած ծխախոտատուփը:

– Բայց ավելի լավ է չխոսել այդ մասին,– ասաց նա վերջապես, տուփը սեղանին զարկելով և ոտքի կանգնեց:

Սամսոնը քանի գնում, ավելի ու ավելի էր հետաքրքրվում:

Կնոջ խոսքերի մեջ զգում էր մի հետին թունալի միտք, մի միտք, որ անշուշտ վաղուց է Մելանիային զբաղեցնում: Նա ինքն այդ միտքը բացատրեց այլ կերպ:

– Մելանիա, եթե չես ասիլ, կնեղանամ:

– Է՛հ, չա՛տ լավ, որ ստիպում ես կասեմ: Դու հիվանդ ես:

Մի վայրկյան Սամսոնը կարծեց, թե կինը կատակ է անում, թեև սպասում էր լսել նրանից հենց այդ պատասխանը:

– Ես հիվանդ եմ, ե՞ս,– գոչեց նա ծիծաղելով:

Եվ նրա ծիծաղը հնչեց այնքան թառամ, այնքան ձերբունական, որ Մելանիան ակամա ցնցվեց:

– Ես հիվանդ եմ. ե՞ս,– կրկնեց Սամսոնը այս անգամ լուրջ,– ասա՛, ինչո՞ւ:

– Թո՛ղ, ի սեր աստճո...

– Հիմա չեմ թողնիլ, մինչև որ բոլորը չասես: Տեսնում եմ, դու իմ մասին վատ կասկած ունիս: Դու ինձ զրպարտում ես. գիտե՞ս, զրբպարտում ես... ես կյանքումս հիվանդ չեմ եղիլ...

– Այո... կարելի է... բայց ես այդ չէի ուզում ասել...

– Ուրեմն ի՞նչ, ասա՛ ի՞նչ է իմ հիվանդությունը...

Մելանիան գլուխը հանդարտ բարձրացրեց, ուղիղ նայեց ամուսնու երեսին և արտասանեց.

– Ծերությունը...

Որքան վիշտ, որքան կծու հեզնանք կար այս մի հատ բառի մեջ: Վիշտ՝ Մելանիայի, հեզնանք՝ Սամսոնի համար: Եվ մի վայրկյանում հիսունչորս տարեկան մարդը ձերացավ ամբողջ տասը տարով:

Ահա՛ այն վայրկյանը, որին վերջին ժամանակ սպասում էր ամեն օր, ամեն ժամ, և սպասում ներքին սարսափով:

– Ես ծե՞ր եմ,– կրկնեց նա անեռանդ ձայնով և մի տեսակ հուսահատությունով:

– Այո՛, դու ծեր ես, միթե չգիտեիր:

Սամսոնը թուլացած ընկղմվեց բազկաթոռի վրա:

Մելանիան կամացուկ դուրս գնաց սենյակից...

Անգրւթ կին. նա չկամեցավ գեթ սակավ ինչ մեղմացնել յուր անողոր խոսքերի ուժը:

Մեղմացնե՞լ, բայց ինչո՞ւ, միթե նա սո՞ւտ ասաց կամ զրպարտեց: Նա ասաց այն, ինչ որ ծանրացել էր իր սրտի վրա, այն, ինչ որ ճնշում էր հոգին, թունավորում կյանքը. ասաց զուտ ճշմարտությունը: Սակայն ի՞նչ. թեթևացա՞վ նրա հոգին: Օ, ո՛չ, ընդհակառակը, այժմ նա ավելի է մտածում յուր ճակատագրի մասին, քան մտածել էր մինչև այդ պահ:

Տեր աստված, ինչո՞ւ խարվեց: Միթե նրա ծնողները կատարյալ բռնակալներ էին: Բնա՛վ: Նրան տրված էր որոշ չափով ազատություն, գոնե պայմանական ազատություն, որպիսին «ժամանակակից» ծնողները տալիս են օրիորդներին: Նախ նրան ծանոթացրին Սամսոն Ֆրանգուլյանի հետ, թույլ տվեցին մի քանի անգամ հետը խոսել կուրում, թատրոնում, հետո միայն սկսեցին «Համոզել», այո, Համոզել և ոչ թե հարկադրել: Եվ որպիսի մեղմ եղանակով Համոզեցին: Նա կարող էր մերժել, եթե կամենար: Ոչ ոք նրան զոռով չէր ամուսնացրել: Շատ-շատ, ծնողները մի փոքր կվշտանային, մի փոքր կնախատեին նրան, հետո... կլռեին: Բայց նա չմերժեց. թո՛ղ ուրեմն այժմ կրի յուր սխալի հետևանքները: Թող նա կենակցի մի մարդու հետ, որը երեսուն տարով մեծ է իրենից և որին չի սիրում: Չի՞ սիրում: Ոչ, այդ սխալ է, ուզում է սիրել և չի կարողանում: Նա հարգում է այդ մարդուն, համարում է նրան արժանավոր ամուսին: Ամուսին, որ սիրում է նրան ինչպես աստվածուհու, կատարում է նրա բոլոր ցանկությունները, բոլոր քմահաճույքները, ինչպես ստրուկ:

Բայց միթե այսքանը բավակա՞ն է: Իսկ ո՞ւր թաքցնի Մելանիան նոր հղացած կյանքը, նրա բնական պահանջները, երիտասարդ սրտի ավյունը, որ այրում է նրան ամառային արեգակի ջերմության չափ, տարածվելով ամբողջ մարմնի մեջ, որպես հալած մետաղ: Ինչպե՞ս զսպի սիրելու ջերմ փափագը: Սիրելու ոչ թե մի ուժասպառ տղամարդի, այլ մի տաքարյուն երիտասարդի, որ կարողանար հագուրդ տալ նրա բոլոր զգացումներին, որ նրա չափ օժտված լինելը կենսասիրական հրով: Բռնություն, կատարյալ բռնություն: Նա ինքը դեռ քսանուչորս տարեկան չկա, դեռ նոր-նոր է հասկանում, թե կինը նախ և առաջ ինչու համար է ստեղծված: Եվ ստիպված է գրկել ու համբուրել, կամ գրկվել և համբուրվել մի հնոտիի հետ: Եվ դեռ Մելանիային նախանձող կանայք կան:

Օգոստոսի վերջին Մելանիան վերադարձավ քաղաք:

Սեփական տունն արդեն պատրաստ էր. Սամսոնն ընտանիքն ուղղակի այնտեղ տեղափոխեց:

Խեղճ մարդ, որքան էր աշխատել նոր կացարանին կարելույն չափ ճոխություն ու շուք տալու: Շատ կահ-կարասի նոր էին բերել տրվել արտասահմանից, որովհետև հները չէին համապատասխանել սենյակների շքեղությանը: Պատերը յուղաներկ ներկված, դռները թանկագին կարմիր փայտից, լուսամուտները շրջափակված ոսկեգոծ սյուների մեջ – ահա գլխավոր դահլիճը: Հարկավ, մնացյալ սենյակներն էլ համապատասխան շուք ունեին: Ախոռատանը խրխնջում էին մի դույզ նոր ձիեր, այս անգամ մոխրագույն, պոչերը կտրած: Գլխավոր մուտքի մոտ կանգնած էր պարթևահասակ չվեյցարը, իսկ մարմարիոնյա սանդուղքը զարդարված էր գեղեցիկ արձաններով ու թանկագին տրոպիկական բույսերով:

Եվ այս բոլորը Մելանիայի, միայն Մելանիայի հաճույքի համար. այնքան էր սիրում նրան Սամսոնը: Այնինչ ինքը՝ Սամսոնը, որքան փոխվել էր այս վերջին երկու շաբաթվա ընթացքում: Ոչ միայն նիհարել էր, այլև ավելի ծերացել, այլև մեջքից բավական կորացել: Այժմ նա լուռ էր, որպես անշարժ ջուր: Մի միտք արճիճի պես ծանրացել էր նրա հոգու վրա: Այդ նույն միտքն էր, որ վերջին տարիները հալածում էր նրան և որից այժմ ազատվելու հնար չէր գտնում...

Քաղաք բերելով Մելանիային, նա հարցրեց՝ արդյոք առաջիկա սեզոնին ինչպե՞ս է կամենում կարգադրել կյանքը: Պիտի անցյալ ձմեռվա պես դռները բա՞ց անի բազմաթիվ ու բազմատեսակ ծանոթների առջև, թե՞ ուզում է ուրիշ կերպ ապրել:

Մելանիան հիացած էր նոր բնակարանով ու նոր կահկարասիով, բայց ոչ այնպես, ինչպես մի տարի առաջ էր հիանում ամեն մի շքեղությունը:

Նա պատասխանեց – վճռել եմ այսուհետև ուրիշ կերպ ապրել:

– Ինչպե՞ս:

– Ուզում եմ հասարակական գործերով զբաղվել: Իրավունք կտա՞ս:

– Արա՛ ինչ որ սիրտդ ուզում է, միայն թե չտխրես: Ես չեմ սիրում քեզ տխուր տեսնել:

Այս բոլորովին անկեղծ էր. Սամսոնը չէր կամենալ Մելանիային տխուր տեսնել կամ, ավելի ճիշտ, վախեննում էր նրա տխրությունից: Բարվոք կհամարեր նրան տեսնել գործերով զբաղված, քան ինքն յուր մեջ ամփոփված: Պարապությունը, նրա կարծիքով, կարող էր երիտասարդ կնոջը տանել դեպի ո՛վ գիտես ինչ վտանգավոր մտքեր...

Մելանիան սկսեց զբաղվել Հասարակական գործերով: Ոսկի բանալիով բաց արավ յուր առջև բոլոր այն հիմնարկությունների դրոները, ուր միայն կարող է մուտք ունենալ կինը: Սամսոնը գոհեց մի խոշոր գումար, Մելանիան ընդունվեց օրիորդական գիմնադիոնի պատվավոր հոգաբարձու: Քանի մի ուրիշ նվերներ երիտասարդ կնոջը իրավունք տվեցին այս կամ այն բարեգործական ընկերություն խորհրդի անդամ ընտրվել: Այս բոլորը շոյում էր Մելանիայի սնափառությունը և շարժում շատերի նախանձը: Սկսեցին նրան բամբասել, անվանել Parvenue, չարախոսել նրա ո՛չ միայն գործունեությունը, այլև անձը, վերագրելով նրան հազար ու մի վատ ձգտումներ: Իսկ նա ոչ ոքի վրա ուչ չէր դարձնում: Նա խելոք էր և ոչ զուրկ տակտից, գիտեր և՛ արհամարհել մարդկանց, և՛ փակել նրանց բերանը յուր սիրալիք վարմունքով: Մեկին հաղթում էր յուր ճաշակով ու ընթրիքներով, մյուսին՝ զբոսանքի համար առաջարկելով յուր չքեղ կառքը, երրորդին ուղղակի այցելություն անելով և այլն:

Օրը մինչև երեկո զբաղված էր: Գրում էր նամակներ, ցրում էր այս կամ այն բարեգործական երեկույթի տոմսակները, պատվերներ էր տալիս, պատվերներ կատարում և հոգնում: Մոռանո՞ւմ էր յուր վիճակը. այսինքն ա՛յն, ինչի պատճառով իսկապես զբաղվում էր հասարակական գործերով: Ո՛չ. նա խաբում էր ինքն իրան: Բայց ջանք էր անում մոռանալ: Ավելի՛, նա անկեղծ ցանկանում էր սիրել Սամսոնին: Այս նպատակով բռնաբարում էր ինքն իրան, խեղդում յուր մեջ շատ ապօրինի, վտանգավոր, բայց հաճելի զգացումներ: Նա հեռու էր պահում իրան տղամարդկանց շրջանից, որպեսզի չվրդովի ոչ յուր և ոչ Սամսոնի արյունը: Իսկ կանայք առաջվա պես վայելում էին նրա ընդարձակ հյուրասիրությունը:

Սամսոնը ոչ մի նկատողություն չէր անում նրան այս կամ այն քայլի մասին և միշտ կրկնում էր.

– Արա՛ ինչ որ քեֆդ է:

Բայց այս խոնարհություն մեջ Մելանիան ակամա զգում էր ինչ–որ վատ բան. ինչո՞ւ – ինքն էլ չգիտեր: Մի օր նա հարցրեց ամուսնուն:

– Դու բարկանո՞ւմ ես ինձ վրա:

– Ո՞վ ասաց:

– Ինձ այնպես է թվում:

– Իզուր: Ես քեզ ոչինչ, ոչինչ չեմ արգելում, արա՛ ինչ որ քեֆդ է:

– Դու ունիս իրավունք արգելելու:

– Ունի՛մ, բայց չեմ արգելում:

– Իսկ ես ուզում եմ, որ դու ինձ շատ էլ ազատություն չտաս:

– Հա', Հա', Հա',– ծիծաղեց Սամսոնը,– դու մի' կարծիր, թե ես քո ազատութիւնից վախենում եմ: Ո՛չ, ես վախկոտ չեմ:

Նա խոր նայեց կնոջ աչքերին: Մելանիան գլուխը թեքեց կրծքին, մի քիչ կարմրելով: Խոսակցութիւնը սրանով էլ վերջացավ:

VI

Փիրուզյանը Հաճախ այցելում էր Սամսոն Ֆրանգուլյանին: Նկատելով, որ ազգականը անգործ տխրում էր, Հանդիմանում էր նրան, որ ահագին դրամագլուխը դրել է բանկ և ձեռները անշարժ նստել: Ինչո՞ւ չի սկսում մի նոր ձեռնարկութիւն և իր կյանքի պակասը լրացնում:

– Ծերացել եմ,– պատասխանեց մի օր Սամսոնը կատակով, բայց ակամա Հառաչելով,– եռանդ չունիմ նորից գործեր սկսելու:

– Ծերացել,– կրկնեց Փիրուզյանը,– դուք ձեզ ծեօր եք Համարում: Դուք ինձանից երիտասարդ եք:

– Քսաներկու տարով ձեզանից մեծ եմ, գիտե՞ք՝ ինչ ասել է քսաներկու տարին մարդու կյանքում:

– Տարիքը դատարկ բան է, գլխավորը մարդու ուժերն են ու սիրտը:

Նա շատ լավ գիտեր, թե որքան կործանիչ է ժամանակի ուժը, թե որքան մարդիկ խարում են իրենց, երբ ասում են. «Թե ես տարիքով ծեր եմ, բայց սրտով, հոգով ու ուժով երիտասարդ եմ»: Սակայն խորամանկ էր, ճանաչել էր ազգականի թույլ երակը և աշխատում էր շոյել նրան: Ահա ինչու Սամսոնը իսկապես սիրում էր նրան: Այդ երիտասարդի մոտ նա էլ չէր զգում յուր ծերութիւնը:

Ամեն կիրակի, երբեմն նաև շաբաթամիջին, Փիրուզյանը ճաշում էր Ֆրանգուլյանի տանը: Գալիս էր ճաշից շատ առաջ և հեռանում ճաշից շատ հետո: Երբեմն Մելանիային Հանդիպում էր տանը մենակ, և միշտ ազգականի պարզ հարգանքով էր վերաբերվում դեպի նա: Այնինչ, Մելանիան շարունակ ցույց էր տալիս անտարբերութիւն, երբեմն նույնիսկ սառնութիւն: Միևնույն ժամանակ, այլևս Սամսոնի հետ չէր խոսում Փիրուզյանի մասին: Կարծես, նրա Համար միևնույն է. կա այդ մարդը, թե՛ չէ: Բայց և այնպես, այժմ էլ նա երբեմն մտքում Համեմատում էր Սամսոնի հետ և միշտ մտածում. ինչո՞ւ Սամսոնը նրա Հասակի չէ: Այլ, այն ժամանակ Մելանիան երջանիկ կլիներ: Իսկ այժմ նրա արյունը չի հուզվում Սամսոնի մերձավորութիւնից և այս կատաղեցնում է նրան: Մինչդեռ հուզվում է, երբ մի վայրկյան ա-

զատություն է տալիս իրեն և դիտում Փիրումյանի առնական ուժով տողորված դեմքը, նրա աչքերի երիտասարդական փայլը:

Մի օր Փիրուզյանը եկավ ա'յն միջոցին, երբ Սամսոնը տանը չէր և շուտ էլ չպիտի վերադառնար: Մելանիան ընդունեց նրան ամուսնու կաբինետում և ընդունեց ավելի սառը, քան ամուսնու ներկայությամբ:

– Սամսոնը տանը չէ,– շտապեց ասել նա:

– Ափսո՛ս,– արտասանեց Փիրուզյանը և խոր հայացքով նայեց Մելանիայի աչքերին:

Այդ հայացքը թե՛ բարկացրեց և թե՛ չփոթեցրեց Մելանիային:

– Գործ ունի՞ք հետը,– հարցրեց նա:

– Այո՛:

– Այսօր շատ ուշ կգա տուն: Ճաշի է հրավիրված:

Նա կամենում էր հյուրին ճանապարհ դնել, բայց հյուրը նրա ձեռքի թեթև շարժումից օգտվելով, նստեց Սամսոնի գրասեղանի քով: Նա միանգամայն կատաղեցնում էր Մելանիային իր երեսի թարմ գույնով, իր աշխույժ ձևերով, այն մարմնավոր ուժով, որ արտահայտվում է երեսունչորս տարեկան տղամարդի յուրաքանչյուր շարժմամբ:

– Գու՛ք ինձ ներեցե՛ք, ես ձեզ կթողնեմ մենակ: Հյուրասենյակում ինձ սպասում է որբախնամ ընկերություն վարչություն նախագահը:

– Խնդրե՛մ, խնդրե՛մ,– չչփոթվեց Փիրուզյանը,– գնացեք, զբաղվեցե՛ք բարի գործերով, իսկ ինձ թույլ տվեք մի փոքրիկ նամակ գրել Սամսոն Պետրովիչին: Գործը շատ կարևոր է, հետաձգել չի կարելի:

Մելանիան հեռացավ: Հյուրը մնաց մենակ: Վերցրեց մի թերթ փոստի թուղթ և գրիչ: Գրեց մի քանի տող, հետո գրիչը ցած դրեց և, թիկն տալով բազկաթոռին, ընկավ մտածմունքի մեջ:

Արդեն մի քանի ամիս էր, նրա միտքը զբաղված էր Մելանիայով: Նա չափազանց հավանում էր երիտասարդ ազգականուհուն և հավանել էր հենց առաջին տեսնելով: Նրա հաճախակի այցերի գաղտնի շարժառիթը տիկինն էր: Նա չէր չփոթվում Մելանիայի սառն վարվողությունից, և չէր չփոթվիլ, եթե Մելանիան մինչև անգամ բոլորովին չխոսեր նրա հետ: Տասը տարի պտտելով մայրաքաղաքի շրջաններում, բավական ուսումնասիրել էր գեղեցիկ կանանց հոգեբանությունը: Իսկ այս հոգեբանությունը, նրա համոզմունքով, ամեն տեղ և բոլոր ազգերի կանանց մեջ միևնույնն էր: Նա գիտեր, որ Մելանիայի անտարբերությունն արտաքին է, ստիպողական, որ մի երիտասարդ ու գեղեցիկ կին չի կարող մի այդպիսի թառամած ամուսնու մոտ ոչինչ չզգալ դեպի մի երիտասարդ տղամարդ, որքան ևս բարոյական

ու առաքինի լինի: Նա այս շատ լավ գիտեր, ուստի Մելանիայի սառնությունը չէր նրա մտատանջության պատճառը և ոչ էլ այն, որ Մելանիան նրա ազգականուհին էր: Փիրուզյանը պատկանում էր ժամանակակից այն երիտասարդների շարքին, որոնց աշխարհայացքը զերծ է ազգակցական կամ բարեկամական կապերի «նախապաշարումներից»: Սակայն Սամսոն Ֆրանգուլյանը լավ մարդ է – ահա գլխավորը: Նա շատ է հավատում Փիրուզյանի ազնվությանը – ահա անտանելին:

Ի՞նչ անել. արհամարհե՞լ այդ մարդու հավատը, ոտնատաօկ անել նրա պատիվը: Մ, ո՛չ, այս արդեն ծայրահեղ ապականություն կլինի, անասնություն: Ուրեմն ի՞նչ անել. մոռանա՞լ Մելանիային: Ո՛չ, արդեն այդ կինը շատ հրապուրիչ է, արդեն նա բավական խոր տեղ է բռնել Փիրուզյանի սրտում: Մոռանալ անհնարին է: Եվ ինչո՞ւ մոռանալ. միթե նա հիմա՞ր է, միթե չգիտե՞, որ ի՞նչ որ հաճելի է իրեն, հաճելի է և՛ Մելանիային, որ սիրուն տիկինը ուզում է զգալ ու ապրել, որ նա, իսկապես, ատում է իր կողակցին, թեև գուցե հարգում, որ նա շատ էլ նախապաշարված կին չէ, որ դարավերջի ապականությունը նրա հոգեկան աշխարհի վրա ունեցել է որոշ ներգործություն, որ վերջապես, ոչ մի կին, նույնիսկ հայ կինը, չի կարող տղամարդի մեջ չսիրել հանդգնություն ասված բանը, մանավանդ եթե տղամարդը երիտասարդ է և ոչ այնքան էլ տգեղ...

Վճռված է: Աշխարհի երեսին ամեն ոք ունի իրավունք ապրելու, իսկ մի երիտասարդ կին ու մի երիտասարդ տղամարդ՝ նամանավանդ: Եվ չկա օրենք, որ կարողանա խանգարել նրանց ապրելու: Կյանքը բարձր է բարոյականությունից: Ինքը, բարոյականություն ասված միտքը առաձգական է, նրա կանոնները փոխվում են ժամանակի ընթացքում: Այժմ իսկ այդ կանոնները տարբեր են զանազան կլիմաների տակ, զանազան մարդկային համայնքների ու կրոնական համախմբերի մեջ: Մի բան է միայն անփոփոխ – մարդկային սիրտը: Անփոփոխ մի ձգտման մեջ – զգալ ու վառվել սեռային կրքով, քանի որ ընդունակ է վառվելու: Լավ է առաքինի մարդ մնալը, բայց բնության ուժը անհաղթելի է կենդանի մարդու համար, նաև գերադասելի բարոյականությունից: Հիմա՞ր մարդիկ, տեսե՛ք. դուք խոսում եք թոչունների մաքրության մասին, մի՞թե աղավախներն այնչափ միամիտ են, ինչպես կարծում էր Քրիստոսը: Ո՞վ է ստեղծել ընկերական կյանքի կանոնները, այդ բարոյականություն կոչված անտեսանելի, անշոշափելի շինություն հիմքը: – Մարդիկ: Է, է, ուրեմն մարդիկ չունի՞ր իրավունք քանդելու այն, ինչ որ ինքնըստինքյան խորտակվում է ժամանակի ավերիչ ուժից:

Մի ուրիշ խնդիր, որ Փիրուզյանին զբաղեցրեց, Սամսոն Ֆրանգուլյանի լավ մարդ լինելն էր: Արդյոք այս ճշմարիտ է, արդյոք կարելի է այդ մարդուն լավ համարել: Ի՞նչ իրավունքով է նա տիրացել մի երիտասարդ կնոջ, եթե, իրավ, լավ մարդ է: Նա՛, այդ քայքայված, հնամաշ միլիոները: Մի՞թե լավ մարդը փողով կգներ մի անփորձ էակի, մի դեռահաս աղջկա, գրեթե մի երեխայի բախտը, ճակատագիրը, կյանքը: Մ, ո՛չ, հազար անգամ ոչ: Բայց որ գնել է – թող կարողանա և պահպանել, ինչպես գիտե պահպանել իր միլիոները: Որ չի կարող պահպանել, թող տուժի: Մելանիան խաբված էակ է, այն ժամանակ, երբ որոշվել է նրա ճակատագիրը, կյանքի մասին ոչինչ և ոչինչ գաղափար չի ունեցել: Այժմ է նրա մեջ զարթնել կյանքը, այժմ է սկսում եռալ նրա արյունը: Եվ մի՞թե զարնան այս նոր-նոր բացվող ծաղիկը պիտի թողնել աշնան պաղ ձեռներում: Ինչո՞ւ. ո՞վ է այն բռնակալը, որ ժամանակի վրա անգամ տարածում է իր իշխանությունը: Մի եսամոլ ծերունի իր միլիոներով հանդգնում է ոտնատակ անել բնության օրենքները: Այդ զգվելի է...

Վճռված է. Մելանիան բնական օրենքով այն մարդուն է պատկանում, ով գրգռել կարող է նրա կիրքը: Ով ուզում է, թող լինի այդ մարդը, ինքը Փիրուզյանը, թե մի ուրիշը: Պետք է այս բանը հասկացնել երիտասարդ էակին և զգալ տալ նրան, թե կա մի մարդ, որ գիտե ըմբռնել նրա գաղտնի վիշտը:

– Դուք վերջացրի՞ք ձեր նամակը, – լսվեց հանկարծ Մելանիայի ձայնը:

– Ես չգրեցի:

Մելանիան նստեց: Նստեց նաև Փիրուզյանն անմիջապես:

VII

Ի՞նչ է նշանակում այս, Մելանիան անկեղծ ուզում է ազատվել այդ մարդուց, և խոսք չի գտնում նրան հեռացնելու: Նա կաշկանդվեց Հյուրի մի երկարատև նայվածքից, և գլուխը թեքեց կրճքին, թեթևակի կարմրելով:

Նա զգում է, որ արյունը երակների մեջ սկսում է հոսել առանձին ուժով և մարմնին պատճառել անսովոր ու ավսորժելի դողոց: Եվ այս է, որ կատաղեցնում է նրան: Ո՛չ, ո՛չ, պիտի այդ մարդուն ուղղակի, թեկուզ անքաղաքավարի կերպով, ճանապարհ դնել: Մելանիան ատում է նրան հոգու բոլոր ուժերով, ինչպես կարող է ատել մի կին մի տղամարդու: Այդ մարդու դեմքն արդեն արտահայտում է վատ բան,

չա՛տ վատ բան: Բայց ինչո՞ւ Մելանիան հենց այս րոպեին խղճում է Սամսոնին...

– Ուզում եմ ժորժիկին կառքով մի քիչ զբոսեցնել, եղանակը լավ է,– փորձեց նա հասկացնել հյուրին, թե չպիտի երկար նստել:

– Ժորժիկը, ձեր որդին, ճ, ճ, շատ լավ երեխա է, առողջ, գեղեցիկ, և զարմանալի նման է հորը,– նկատեց Փիրուզյանը, անուշադիր թողնելով Մելանիայի բառերի բուն իմաստը:

Չէ, այդ մարդը միանգամայն հանդուգն է: Սակայն նրա հանդըգնություն մեջ կա ինչ–որ քաշող ուժ: Երբեք և ոչ ոք Մելանիայի վերաբերմամբ այսքան անբաղաճավարի չի եղել, ճիշտ է, բայց և երբեք և ոչ ոքի ներկայությունը այսքան չի կաշկանդել նրան: Նա անկեղծ ուզում է փախչել այդ մարդուց և, միևնույն ժամանակ, մի անհաղթահարելի ուժից մղվում է դեպի նա: Ի՞նչ ասել է այս: Մի՞թե ատելի մարդը կարող է այսքան ձգողական ուժ ունենալ:

– Այսօր ուզում էի Սամսոն Պետրովիչի հետ խոսել մի շատ լուրջ գործի մասին,– ասաց Փիրուզյանը, շարունակելով իր խորհրդավոր հայացքի տակ այրել երիտասարդ կնոջը:

– Բանն այն է, որ Սամսոնը անգործ տխրում է, պետք է, որ նա որևէ նոր գործի ձեռնարկի: Մի այդպիսի գործ կա, հենց այս մասին էի ուզում Սամսոնի անունով նամակ գրել ու թողնել նրա սեղանի վրա: Կառավարությունը տալիս է մի ահագին անտառ, շահագործելու համար: Մեծ գումար է հարկավոր, ամբողջ քաղաքում գուցե միայն Սամսոնը կարող է այդ կապալը վերցնել: Բայց մեծ էլ օգուտ կարելի է ունենալ:

– Չգիտեմ, ես այդ տեսակ գործերից ոչինչ չեմ հասկանում,– արտասանեց Մելանիան, մի անգամ ևս փորձելով զգալ տալ հյուրին, թե չի ուզում երկարացնել:

Բայց հյուրը շտապեց օգտվել հենց այդ խոսքերից: Նա ասաց.

– Մ, ճ, շա՛տ ուրախ եմ, որ չեք հասկանում: Այդ պատիվ է բերում ձեր ճաշակին. կյանքը շատ տխուր կլիներ, եթե երիտասարդ ու գեղեցիկ կանայք էլ հետաքրքրվեին նյութականով: Ապրել ու զվարճանալ – ահա ինչ է վայելում ձեր հասակին, դիրքին, գեղեցկությունը:

Այս խոսքերը ներգործեցին Մելանիայի վրա: Նա մինչև անգամ փափագեց լսել նրանց շարունակությունը: Փիրուզյանը այս հասկացավ և շտապեց օգտվել հարմար րոպեից: – Կինը կյանքի ժպիտն է, պոեզիան: Կինը, մանավանդ երիտասարդ ու գեղեցիկ կինը, տղամարդի աստվածուհին է: Մի՞թե վայն՞ է աստվածուհուն նյութականով հետաքրքրվել: Կինը մինչև անգամ չպիտի մտածի լուրջ բաների

մասին, որովհետև մտածմունքը խորշեր է առաջացնում դեմքի վրա և ծերացնում է կնոջը: Կինը միայն պիտի զգա, միայն պիտի սիրի ու սիրվի և միշտ ձգտի լիացում տալ իր զգացումներին...

Ձգալ, լիացում տալ զգացումներին: Մելանիան վախեցավ: Փիրուզյանը խոսում էր նրա սրտի խորքից, նրա այժմյան տրամադրությունից: Այլևս նա հաղթահարվեց, գոնե այնչափ, որ դադարեց մտածել Հյուրից ազատվելու մասին: Այժմ նա լսում էր նույնիսկ Հետաքրքրությունամբ, թեև մերթ ցնցվելով, մերթ անտարբեր ձևանալով, մերթ բարկանալով միմյանց հակասող, միմյանց ջնջող զգացումներից:

– Ես շատ ուրախ եմ,– շարունակեց Փիրուզյանը եռանդով,– որ դուք զբաղվում եք հասարակական գործերով: Բայց, ներեցեք, ինձ թվում է, դուք այդ անում եք, ը՛ր՛ը, անում եք... ձեզ խաբելու համար...

– Ուրեմն դուք չե՞ք հավատում իմ անկեղծությունը,– գոչեց Մելանիան վիրավորված:

– Ո՛չ,– արտասանեց Փիրուզյանը համարձակ, մեղմիկ ժպտալով և նայեց խոսակցի բիրերին:

– Ի՞նչ իրավունքով:

– Իրավունքի բան չկա, ճաշակի խնդիր է: Նախ և առաջ՝ պիտի ասել, որ ես չեմ հավատում առհասարակ կանանց. մանավանդ երիտասարդ կանանց հասարակական գործունեությունը: Ես այստեղ ճանաչում եմ մի քանիսին, որոնք իրենց երեսխաներին հանձնում են ծառաների հսկողությունը, իսկ իրանք օրը մինչև երեկո վազվզում են դեսուդեն մի ինչ-որ ձանձրալի պարահանդես կամ ավելի ձանձրալի ներկայացում սարքելու համար: Նրանք երևակայում են, թե իրենք կազմում են հասարակական կյանքի առանցքը: Օ, ճ, անկարելի է նրանց Հետ վիճարանել: Սոսում են հեղինակավոր եղանակով, քրննադատում են այնպիսի բաներ, որոնց մասին հավի հասկացողություն ունին: Այդ կանայք երջանիկ են իրենց իյուզիայով և դժբախտ՝ կյանքի տեսակետից նայողի աչքում: Իմ կարծիքով, նրանք ավելի հաճելի կլինեին, եթե սովորեին ճաշակով հագնվել ու ճաշակով սանրել իրենց մազերը: Գալով ձեզ, պետք է ասել, որ դուք, տիկի՛ն, գործել չեք ուզում, այլ ինչպե՛ս ասեմ... զգալ ու ապրել... Դուք աշխատում եք միայն գործով թմրեցնել ձեր սրտում նոր վառված շատ բնական ու շատ ներելի զգացումները: Հասկանում եք, կարծեմ: Է՛հ, չի կարելի չասել, որ մի քիչ էլ սնամիառ եք, ինչպես առհասարակ բոլոր հարուստ կամ որևէ դիրք ունեցող կանայք: Բայց ճշմարտությունն այս է. դուք գործել չեք ուզում, այլ ապրել, կրկնում եմ, ապրել:

ինչո՞ւ – նրա համար, որ դուք այժմ, ներկա հանգամանքներում...
չեք ապրում...

Հանդուգն մարդ: Իր դիտողական ձիրքով, իր արծվային հայացքով
նա թափանցում էր երիտասարդ կնոջ սրտի խորքը և քրքրում զգու-
շությամբ թաքցրած զգացումները:

– Դուք սխալվում եք, ես ապրում եմ և շատ լավ եմ ապրում, –
ասաց Մելանիան այնպես արագ, որ կարծես վախենում էր՝ միգուցե
ուրիշ բան ասի:

Մի թեթև հեղնական ժպիտ սահեց Փիրուզյանի դեմքով:

Տիրեց վայրկենական լուսթյուն, որովհետև նա պատրաստվում էր
ավելի համարձակ քայլ անելու:

– Ասացե՛ք, խնդրեմ, քանի՞ տարեկան էիք, երբ ձեզ ամուսնաց-
րին, – հարցրեց նա անփույթ եղանակով, սակայն որոշ չեչտելով «ձեզ
ամուսնացրին» բառերը:

Հարցը, հարկավ, համարձակ էր, բայց չէ՞ որ Փիրուզյանը ազգա-
կան է, ունի իրավունք թույլ տալու իրան որոշ ազատություն:

– Չգիտեմ, չեմ հիշում, – պատասխանեց Մելանիան հուզմունքից
դողացող ձայնով:

– Երեւի, տասնուվեց կամ շատ-շատ՝ տասնույոթ տարեկան, –
լրացրեց ինքը Փիրուզյանը, – այսինքն՝ այն հասակում, երբ ձեր վեր-
ջին խաղատիկինը դեռ փչրված էր:

Եվ, մի վայրկյան կանգ առնելով, ցածր ձայնով ու կարծես ինքն
իր համար, ավելացրեց.

– Այո՛, այո՛, տղամարդիկ եսամոլ են, ոճրագործություն չափ եսա-
մոլ:

Պարզ էր, թե ում էին վերաբերվում այս բառերը:

Ֆականը ասված էր. ավելի հեռու գնալն առայժմ և՛ անհարմար
համարեց, և՛ վտանգավոր: Նա ոտքի ելավ – ժամացույցին նայելով:
Ժամանակ է ժորժիկին զբոսնելու տանել:

– Հույսով եմ, որ ասածներս կատակի տեղ կընդունեք և կմոռա-
նաք, – ասաց Հյուրը:

Երբեք նա այնքան երիտասարդ, այնքան ուժեղ, այնքան զրզուե-
ցուցիչ չէր թվացել Մելանիային, որքան այսօր, հետևաբար՝ այնքան
ատելի և երկյուղալի:

Երեկոյան, երբ Մելանիան Սամսոնին հայտնեց Փիրուզյանի այցե-
լություն մասին, ավելացրեց.

– Վերցրո՛ւ այդ կապալը, դու անգործ տխրում ես:

VIII

Մելանիան չէր կարողանում մոռանալ Փիրուզյանի խոսքերը: Մտածում էր, քննում, վերլուծում և ակամա եզրակացնում, թե որքան հանդուգն են այդ խոսքերը, նույնքան ճիշտ են: Ճիշտ գոնե այն մասում՝ թե երիտասարդ կինը պիտի զգա ու ապրի, որ ինքը Մելանիան, պարապելով հասարակական գործերով, չի զգում այն, ինչ որ պահանջում է սիրտը, թե կյանքն անցողիկ է, իսկ մարդ երկրորդ անգամ չի ծնվում, թե վերջապես «որքա՞ն տղամարդիկ եսամոլ են»:

Գտնվել է մի անձ, որը հանդգնաբար կարդում է նրա մտքերը և շոշափում նվիրական զգացումները: Նա ինքն երիտասարդ է, նրա ամբողջ կազմից մարմնավոր ուժն է բուրում, ա՛յն, ինչ որ վաղուց է թառամել Սամսոնի մեջ: Լավ մարդ է, թե վատ, խելոք է, թե հիմար, բարոյական, թե անբարոյական – այդ չէ խնդիրը: Երիտասարդ է – ահա գլխավորը: Եվ ունի իրավունք ասելու, թե Մելանիան չի ապրում ու չի կարող ապրել լի կյանքով մի ծերունու հետ:

Ամեն օր Փիրուզյանը գալիս էր իր ազգականի մոտ գործի վերաբերմամբ խոսելու: Սամսոնը վաղուց էր դադարել մտածել դրամական շահերի մասին: Եվ այս ոչ այն պատճառով, որ փողից կուշտ էր, այլ գլխավորապես այն պատճառով, որ այժմ այլևս կյանքի քաղցրությունը դրամի մեջ չէր տեսնում, որպես առաջ: Նա անգործ տխրում էր, – ահա ինչու համոզվեց կապալը վերցնել: Իրավունք տվեց Փիրուզյանին մանրամասն տեղեկանալ պայմանների մասին և ժամանակին հիշեցնել աճուրդի օրը:

Որքան Մելանիան անկեղծ փափագում էր առաջվա պես փախչել Փիրուզյանից, այնքան ավելի այժմ ներքին ուժը մղում էր նրան դեպի երիտասարդ տղամարդը: Նա զգում էր, որ վաղ թե ուշ այս ակամա հակումը կարող է Սամսոնի աչքին ընկնել: Վախենո՞ւմ էր ամուսնուց: – Ո՛չ, վախենում էր իր խղճից, չէր ուզում նրա դեմ որևէ հանցանք գործել: Ջգում էր, որ իր գրությունը վտանգավոր է, որ կարող է կուրանալ, մոլորվել ու ընկնել առաջին պատահողի գիրկը, թեկուզ այդ առաջին պատահողը լինի անցորդի մեկը: Ահա ինչու ատելով Փիրուզյանին, երկնչում էր նրա մերձավորությունից, ինչպես մի թունալի ու սոսկալի ախտից: Ախտ, որ թեև հաճելի ու արբեցուցիչ, բայց կործանիչ է:

Եվ նա կոպում էր ինքն իր հետ: Երբեմն զգում էր, որ մտքի ուժը ահա, ահա պիտի հաղթի կրքերի գորությունից: Այսպիսի բուսանքերին

նա կարոտում էր Սամսոնի օգնությունը: Թող այդ մարդը նրա հետ վարվի խիստ, անողոք. այս և միայն այս կարող է Մելանիային փրկել, պահպանել նրան հնարավոր անկումից: Երբեմն նա փափագում էր, որ Սամսոնը խանդե, թեկուզ անտեղի զայրանա, կատաղի և կշտամբի նրան ամենավիրավորական խոսքերով:

Մինչդեռ Սամսոնը ոչ միայն չէր խանդում, այլև վերին աստիճանի համբերող էր: Գոնե այսպես էր երևում արտաքուստ:

– Այսօր միասին գնանք օպերա,– ասում էր Մելանիան, որ սովորաբար մենակ էր գնում թատրոն:

– Լա՛վ, գնանք,– պատասխանում էր Սամսոնը, թեև ատելով ատում էր օպերան:

– Այսօր սպասավորին հրամայել եմ այսուհետև ցիլինդրով ու սյուրթուկով նստել կառապանի մոտ: Չերքեզկան ու դաշույնը դահլեւ տարել են:

– Լավ ես արել,– պատասխանում էր Սամսոնը, թեև ամեն մի ցիլինդրի թշնամի էր, մանավանդ սպասավորների ցիլինդրին:

– Էգուց խոհարարին ուզում եմ արձակել, չեմ հավանում:

– Արձակի՛ր,– պատասխանում էր Սամսոնը, թեև խոհարարը շատ լավ էր պատրաստում նրա սիրած կովկասյան կերակուրները:

Այս անսահման հլուծյունը, վերջապես սկսեց ձանձրացնել Մելանիային: Ի՞նչ է նշանակում այս: Ինչո՞ւ Սամսոնը այդպես խեղճացել է, կամբից զրկվել և ներկայացնում է իր դասակարգի մարդկանց կատարյալ հակապատկերը: Անկարելի է, որ այդ հեղուծյունը մի հետին միտք չունենա, մի ավելի խոշոր պատճառ, քան սերը դեպի Մելանիան:

Մի օր Մելանիան փորձի համար ասաց, թե վճույն է անգլերեն լեզվի դասեր վերցնել: Կա մի պոլսեցի երիտասարդ ուսուցիչ, որին ուզում է վարձել:

– Է՛հ, փորձի՛ր, եթե ուզում ես,– համաձայնվեց Սամսոնը:

– Ուրեմն, թո՞ւյլ ես տալիս: Իսկ Ուուդանովն իր կնոջը չի թույլ տալիս:

– Ուուդանովն ինձ համար օրինակ չէ: Լեզուներ սովորելը լավ բան է: Ասում են՝ մի լեզու իմացողը մեկ մարդ է, հինգ լեզու իմացողը – հինգ մարդ:

Մելանիան մի անհամբեր շարժումն արավ և լռեց:

Գնալով Սամսոնի հլուծյունը սկսեց նրա համար դառնալ արդեն ոչ միայն ձանձրալի, այլև... զզվելի, այլևս այդ հլուծյան մեջ նա տեսնում էր թուլություն, բարոյական ուժերի բացակայություն: Մի բան, որ առհասարակ ատում էր ամեն մի տղամարդի մեջ:

Մի օր առավոտը, թեյից հետո, Մելանիան ասաց.

– Սամսոն, այս երեկո ուզում եմ դիմակահանդես գնալ, թույլ կտա՞ս:

– Գնա՛:

Մելանիան գիտեր, որ Սամսոնը ամբողջ հոգով հակառակ է դիմակահանդես գնալուն, և այս անգամ կատաղեց կեղծիքի դեմ:

– Դու զարմանալի մարդ ես,– գոչեց նա ջղային եղանակով:

– Ինչո՞ւ:

Մելանիան մտածեց և հանկարծ արտասանեց.

– Ձեմ սիրում այդ տեսակ ազատություն: Հասկանո՞ւմ ես, չեմ սիրում, զգվում եմ...

Սամսոնը նայեց նրա երեսին զարմացած: Կար ժամանակ, երբ Մելանիան սաստիկ ձգտում էր հենց այդ տեսակ ազատություն ունենալ, իսկ այժմ ի՞նչ պատահեց:

– Մեղա՛, թե միտքդ հասկանամ.– արտասանեց նա, ուսերը վեր քաշելով:

– Ձե՞ս հասկանում,– գոչեց Մելանիան նույն ջղային եղանակով,– ավելի վատ քեզ համար: Ուզո՞ւմ ես, որ պարզ խոսեմ: Դու խեղճ մարդ ես, իսկ ես խեղճ մարդկանց չեմ սիրում:

– Ե՞ս եմ խեղճ մարդ,– կրկնեց Սամսոնը, դառն հեզնությամբ ժպտալով,– երևի դու ինձ դեռ լավ չես ճանաչում:

– Ո՛չ, այդ չէի ուզում ասել: Դու խեղճ չես, այլ չափից դուրս շատ ես սիրում ինձ:

– Տեր ամենակարող աստված,– կարողացավ միայն մրմնջալ Սամսոնը:

– Մի՛ սիրիր ինձ, այո՛, մի՛ սիրիր...

– Ասա՛, ասա՛, տեսնենք է՛լ ինչ ես ասում:

Հանկարծ Մելանիայի կոկորդի երակները փքվեցին, կապտեցին, երեսի մկանունքները աղավաղվեցին, կուրծքը բարձրացավ ուժգին: Սկսեց հեկեկալ: Սամսոնն արդեն ապչեց: Քանի մի վայրկյան լուռ նայեց կնոջը, ապա մոտեցավ և ձեռը դրեց նրա ուսին:

– Մելանիա, արդյոք հիվա՞նդ չես դու:

Մելանիան մի բուռն թույլ տվեց բուռն արտասուքին դուրս հոսելու, ապա մի քիչ զսպեց իրեն, ոտքի կանգնեց:

– Ախ,– ասաց նա, արցունքները արագ-արագ սրբելով,– ես ինքս էլ չեմ հասկանում ինչ եմ ասում: Դու սիրում ես ինձ, ո՛չ միայն ինձ, այլև ծնողներիս, քույրերիս ու եղբայրներիս: Բայց ինձ թվում է, որ դու այդպես չափտի լինես, ընդհակառակը պիտի իմ գլխին բռնակալ

դառնաս: Այո՛, այնպես, ինչպես Հին ժամանակի ամուսինները: Ուզում եմ, որ դու ինձ վրա գոռաս. չթույլ տաս ինձ տնից դուրս գալ, թողնես մենակ, ինքդ գնաս կյուրներում, Հյուրանոցներում ու այգիներում քեֆ անես: Ուզում եմ՝ Հարբած տուն գաս, ինձ Հայհոյես, ծեծես, Հասկանո՞ւմ ես, ծեծես, ոտներիդ տակը գցելով: Կարո՞ղ ես այդպես անել, ասա՛, կարո՞ղ ես:

Սամսոնը արձանացել էր տեղն ու տեղը: Նա չէր հավատում իր ականջներին:

– Եթե չես կարող հարբել, Հայհոյել, ծեծել, գոնե հետս վարվիր այնպես, ինչպես իրենց կանանց հետ վարվում են այժմյան ամուսինները:

– Այսինքն:

– Նաբի՛ր ինձ, դավաճանի՛ր, աչքիս առջև սիրուհիներ պահիր. մի խոսքով՝ վատ ամուսին եղիր, շատ վատ, չա՛տ կոպիտ, անպիտան, կեղտոտ, գազան: Այնքան կեղտոտ, այնքան գազան, որ ամբողջ քաղաքը խոսի քո մասին, որ ամենը քեզ ատեն ու Հայհոյեն: Քեզ ատեն ու Հայհոյեն, իսկ իմ մասին ցավեն, ասեն. «Նեղճ կին, անբախտ կին, ինչպե՛ս տանջվում է մարդու ձեռքին»:

Մի ինչ–որ սուր միտք անցավ Սամսոնի ուղեղով: Բայց աշխատեց իսկույն ևեթ ազատվել այդ մտքից, որ ծանր էր, դաժան, զարչելի: Նա ձեռով մի բացասական շարժումն արավ, մոտեցավ Մելանիային, երկու մատով բարձրացրեց ծնոտը, նայեց ուղիղ աչքերի միջին և արտասանեց.

– Մելանիա, Հասկանո՞ւմ ես ինչ ես ուզում ինձանից:

Եվ, անցնելով սենյակի մյուս ծայրը, հետ եկավ ու ավելացրեց.

– Զգո՛ւյշ, Մելանիա, եթե ուզենամ վատ մարդ լինել, չա՛տ վատ կլինեմ, իմացի՛ր, չա՛տ վատ:

Այս ասվեց Հասարակ եղանակով, բայց այնպիսի համոզիչ ուժով, որ Մելանիան մի վայրկյան սարսափեց: Նայեց ամուսնու երեսին և զգաց, որ, արդարև, եթե Սամսոնը կամենա, կարող է շատ վատ ամուսին դառնալ: Նրա խորշոմած մտայլ ճակատը այդ պահին սքողված էր տարօրինակ ստվերով: Կիսաթառամ աչքերի մեջ երևում էր տանջող խանդի կուրուլթյունը, որ կարող է անգամ հանցանք գործել:

Բայց այնուամենայնիվ Մելանիան չզղջաց: Նա ասաց.

– Ինչ ուզում ես արա՛, միայն փոխվիր: Կամ հին մարդ եղիր, կամ նոր մարդ, կամ բռնակալ, կամ դավաճանող:

Ասաց, կարծես, հակառակ իր կամքի. միայն ենթարկվելով ինչ–որ տարերային ուժի ազդեցություն...

IX

Այսպես, ուրեմն, Սամսոնը շատ է սիրում Մելանիային: Իսկ Մելանիան, ընդհակառակը, ուզում է ատվել նրանից: «Ուզում եմ, որ հարբած տուն գաս, հայհոյես ինձ, ծեծես»: Եթե Սամսոնը այդ չի կարող անել, թող վարվի նրա հետ այժմյան ամուսինների պես: «Ուարիր ինձ, դավաճանիր, աչքիս առջև սիրուհիներ պահիր»:

Եթե Սամսոնը մինչև այժմ կասկածում էր, այսօր համոզվեց, որ ինքն արդեն ատելի է դարձել Մելանիայի համար: Ահա ինչու Մելանիան պահանջում է, որ Սամսոնն ատի նրան. նա փոխադարձություն է պահանջում:

«Կամ հին մարդ եղիր, կամ նոր մարդ, կամ բռնակալ, կամ դավաճանող», – հնչում էր Սամսոնի ականջին Մելանիայի վերջին խոսքերը: Ո՞րը լինել. բռնակալ, թե՞ դավաճանող: Դավաճանել Մելանիային: Օ, ո՛չ. այս չի կարող անել Սամսոնը: Նրա հայացքով տղամարդուն ներելի է անել ամեն ինչ, քանի որ ամուրի է, իսկ երբ մի անգամ մարդ ամուսնացավ, պիտի հավատարիմ մնա ամուսնական առաջաստին: Ո՛չ, Սամսոնը դավաճանել չի ուզում, նա մինչև անգամ զզվում է այս մտքից: Եվ վերջապես, ինչպես դավաճանել:

«Ինչպե՞ս», կրկնում էր Սամսոնը դառն կսկիծով: Այս բառի մեջ նա զգում էր մի թունայի հեզություն, մի սոսկայի ծաղր: Դավաճանել. այո՛, Սամսոնի համար հասկանալի է, թե ի՞նչ էր ուզում ասել Մելանիան այս բառով...

Նա չրթունքները անխնա կրծոտում էր մի ծանր, անտանելի մտքից, մի ցավի գիտակցությունից, որի համար դեղ չկար. ուհ, անիրավ օրենքներ բնության, միթե չկա ոչ մի փրկարար միջոց ձեր քայքայիչ գորություն ղեմ: Չկա, նա բոլոր միջոցները փորձել է արդեն և հիասթափվել...

Ուրեմն բռնակալ դառնալ: Փակե՞լ Մելանիային տանը, գոռա՞լ, հայհոյե՞լ, ծեծե՞լ: Եվ ինչո՞ւ չէ: Եթե մինչև այժմ Սամսոնը կատարյալ ազատություն է տվել կնոջը՝ ապրել ուզածին պես, արել է հակառակ իր հայացքների, միայն այն պատճառով, որ սիրել է նրան, չի կամեցել, կամ ավելի ճիշտը, չի կարողացել վշտացնել այդ երեխային: Այժմ Մելանիան ինքն է ասում, թե ձանձրացել է այդ ազատությունից:

Հարգանքի զգացումը ավելի է ճնշում նրան, քան ատելություն ուժը: Սամսոնի «լավ մարդ» լինելը տանջում է նրան: Մհ, այժմ միայն Սամսոնը հասկանում է այս բանը: Լավ մարդու ղեմ մեղք գործելը

այնքան հեշտ չէ, որքան «բռնակալի կամ դավաճանողի» դեմ: Խիղճը թույլ չի տալիս: Թող Սամսոնը վատ մարդ դառնա, մանավանդ վատ հոչակվի հասարակություն մեջ, այն ժամանակ Մելանիան իրան ազատ կհամարի և... Իսկ այժմ կաշկանդված է...

Այս մտքերի ազդեցությունը Սամսոնն զգում էր այնպիսի կսկիծ, որի նմանը երբեք չէր զգացել: Այնինչ նա դառն օրեր էր տեսել: Եղել էր աղքատ, անպաշտպան, կրել էր մարդկային արհամարհանքների ծանրությունը: Դառնալով վաճառական, երկու անգամ մոտիկից տեսել էր առևտրական աշխարհի համար այն սոսկալի վիշապի աչքերը, որ կոչվում է սնանկություն: Լսել էր պարտատերերի ծաղրն ու հայհոյանքները: Իբրև սիրող որդի, քառասունութ ժամ դիտել էր մահամերձ մոր տանջանքները: Իբրև սիրող հայր, կրել էր առաջին դավակի մահվան հարվածը: Նա տեսել էր և ուրիշ շատ թշվառություններ, բայց երբեք այնպես չէր տանջվել, որպես այժմ, երբեք:

Նա երևակայում էր իրեն բռնակալ ամուսնու դերի մեջ և ինքն էլ սոսկում էր բոլորից, ինչ որ կարող էր և ընդունակ էր անելու այդ դիրքում: Մինչև այժմ նա խանդել էր, այո՛, բայց խանդել էր միայն Մելանիայի երիտասարդությունը: Իսկ այժմ հանկարծ առաջ է գալիս մի գարշելի, մի դժոխային կասկած – արդյոք Մելանիան չի՞ դավաճանել:

Եվ եթե դավաճանել է, ո՞վ է նրան մոլորեցնողը: Վերջին ժամանակ նա այնքան հեռու է պահում իրեն տղամարդկանց ընկերությունից, որ դժվար է կասկածել որևէ մեկի մասին:

Փիրուզյանը – անցավ հանկարծ Սամսոնի մտքով: Ինչո՞ւ չէ. մի՞թե նա երիտասարդ չէ: Բայց ոչ, այդ անկարելի է, ինչ անպիտան, ինչ հանցավոր միտք: Փիրուզյանը հարգում է Սամսոնին այնքան, վերաբերվում է Մելանիային այնպիսի պատկառանքով, Մելանիան սառն է դեպի նա այնչափ, որ ամոթ է անգամ կասկածել նրանց հարաբերությունը:

Սակայն, որքան Սամսոնը աշխատում էր դուրս հանել մտքից այդ մարդուն, այնքան նրա երիտասարդ ու թարմ կերպարանքը սպառնում էր նրան...

Այսպես տեսց մի ամբողջ շաբաթ: Բանը հասավ այնտեղ, որ Սամսոնը ցանկացավ կրճատել Փիրուզյանի այցերը: Այս նպատակով նա դրականապես հրաժարվեց անտառի կապալից հենց աճուրդի օրը: Փիրուզյանը չհասկացավ նրա իսկական միտքը, միայն մութ կերպով զգաց, որ Սամսոնի մեջ վերջին օրերը կատարվում է ինչ-որ փոփոխություն: Նա զգուշացավ և մի քիչ կրճատեց իր այցերը:

Այժմ Սամսոնը կասկածով էր վերաբերվում Մելանիային, հետևում էր նրա յուրաքանչյուր քայլին: Նա տակավին չէր վարվում իբրև բռնակալ, բայց արդեն մոտ էր այդ աստիճանին: Եվ մերձենում էր առանց ինքնաբեր որոշման, այլ այնպես, անգիտակցաբար: Նա կարծում էր, որ Մելանիան զղջում է իր արածների մասին և շուտով կսկսի բողոքել մարդու մի քանի թեթև խստությունների դեմ: Բայց պատահեց հակառակը: Մի օր Սամսոնը Մելանիային արգելեց ինչ-որ պարերեկույթ գնալու հենց այն պահին, երբ տիկինն արդեն հագնված էր և դրսում սպասում էր լծված կարեթը: Մելանիան իսկույն ուսերից դեն գցեց մուշտակը, ասելով.

– Ծա'տ լավ, եթե չես թողնում՝ չեմ գնալ:

Սամսոնը զղջաց. նա փորձում էր միայն իր ուժը:

– Գնա՛, քանի որ պատրաստվել ես,– ասաց նա:

Բայց Մելանիան սկսեց նրա առջև մեկ-մեկ դեն ձգել իր արդու-գարդը:

– Գնա՛, ասում եմ,– կրկնեց Սամսոնը:

– Որ արգելում ես, ինչպե՞ս գնամ:

– Չեմ արգելում:

– Ո՛չ, արգելում ես:

Սամսոնը բարկացավ, ձայնը բարձրացրեց:

– Ասում եմ քեզ, որ թույլ եմ տալիս:

– Թույլ ես տալիս, բայց ինքդ գոռում ես: Ունիս իրավունք, գոռա՛:

– Մելա՛նիա,– գոչեց Սամսոնը, ձայնը ավելի բարձրացնելով.– մի՛ հանվիր:

– Արդեն հանվել պրծել եմ: Մազերս էլ բաց արի: Ը՛հը, կատաղում ես, աչքերդ կարմրում են, բոունքքներդ սեղմում ես: Զլինի՞ թե ուզում ես ծեծել, հաա՞. ծեծի՛ր, ունիս իրավունք:

Այնինչ՝ Սամսոնը ոչ կատաղած էր, ոչ աչքերը կարմրել էին, ոչ մանավանդ բոունքքները սեղմել: Նա միայն բարկացած էր:

– Ծեծե՛լ,– կրկնեց նա,– ժամանակ-ժամանակ այնպիսի բաներ ես ասում, որ ձեռներս քոր են գալիս:

– Ավելի լավ, ավելի լավ: Ես դեմ չեմ, ծեծի՛ր, ծեծի՛ր, ինչքան քեֆդ է: Ես մի խեղճ, անպաշտպան կնիկ եմ, ծեծի՛ր...

Եվ նա սկսեց հեկեկալ, ընկնելով թախտի վրա: Սամսոնը ակամա մեղմացավ. ավելի. նա պատրաստ էր մոտենալ, գրկել ու համբուրել Մելանիային, մինչև անգամ ներումն խնդրել: Բայց զսպեց իրեն. թող չկարծի այդ կինը, թե իր ամուսինը շատ էլ թուլամորթ է: Նա ասաց.

– Դու խելագարվել ես:

– Խելագարվել եմ, այո՛,– Հաստատեց Մելանիան,– իմ տեղը ո՛վ չի խելագարվիլ: Ուրեմն, փակիր ինձ տանը, մի՛ թողնիր դուրս, կարող եմ գժուխյուններ անել Հասկանո՞ւմ ես, կարող եմ գժուխյուններ անել...

Այսպիսի տեսարանները կրկնվեցին մի քանի անգամ: Եվ ամեն անգամ Մելանիան, կարծես, աշխատում էր Սամսոնին տրամադրել այնպես, որ մարդը կորցնի Համբերությունը, կատաղի և վերջապես, բուռնցքը բարձրացնի նրա գլխին: Իսկ Սամսոնը դեռ կարողանում էր իրեն զսպել: Նա ուրիշ բան էր մտածում...

X

Այն օրից, երբ Սամսոնի սրտում կասկած ծագեց, կամենում էր Մելանիայի Հետ խոսել Փիրուզյանի մասին: Նա ուզում էր իմանալ կնոջ կարծիքը այդ մարդու վերաբերմամբ և գուցե Հենց սեփական խոսքերով բռնել նրան:

Մի օր նա Հարցրեց.

– Մելանիա, ինչո՞ւ Արտյուրն էլ առաջվա պես չուտ-չուտ չի գալիս մեր տուն:

– Ես ի՞նչ գիտեմ, Հարցրու իրանից:

– Իսկ ես գիտեմ: Նա քեզանից վիրավորվել է:

– Ինչո՞ւ:

– Լավ չես ընդունում նրան,– պատասխանեց Սամսոնը և երկ-իմաստ հայացքով նայեց կնոջ երեսին:

– Ե՞ս, թե՞ դու,– արտասանեց Մելանիան, չչփոթվելով ամուսնու Համառ հայացքից:

– Այո՛, ճշմարիտ ես ասում. ես էլ լավ չեմ ընդունում նրան: Ուզո՞ւմ ես միտքս իմանալ. այո, շատ ուրախ եմ, որ նա Հիմա քիչ-քիչ է երևում իմ տանը:

– Պատճա՞ռը:

– Հենց այնպես: Մինչև անգամ լավ կլինի, որ իսկի էլ չգա այսու-Հետև:

– Դու այդ ուզո՞ւմ ես:

– Իսկ դու չե՞ս ուզում:

– Ինձ թո՛ղ, աստված սիրես: Ազգականը քոնն է, դո՛ւ ասա, ու-զո՞ւմ ես, որ նա իսկի չգա մեր տուն:

– Ուզում եմ,– պատասխանեց Սամսոնը հանկարծ, փորձի Համար:

– Լավ,– ասաց Մելանիան և լռեց:

Հետևյալ օրը Փիրուզյանն եկավ: Սամսոնը տանը չէր: Մելանիան Հրամայեց սպասավորին՝ հայտնել, թե պարոնը և տիկինը տանը չեն:

Մինչդեռ սպասավորը նախասենյակում հաղորդում էր այս խոսքերը, Փիրուզյանին, նա անմիջապես գոչեց.

«Ժորժիկ, Ժորժիկ, ապա թե կարող ես ինձ բռնիր»: Եվ սկսեց վազվզել, բարձրաձայն ծիծաղել:

Մի ժամ անցած՝ նա իր արարքը պատմեց Սամսոնին:

– Ուրեմն Արտյուրն իմացավ, որ դու տա՞նն ես,– հարցրեց Սամսոնը զայրանալով:

– Այո՛, տանը և առողջ:

Սամսոնի աչքերը կատաղութունից փայլեցին.

– Մեկա՛նիա, դու քանի գնում, խելքդ կորցնում ես,– գոչեց նա,– ինչո՞ւ համար ես ինձ խայտառակում իմ ազգականի մոտ:

– Ինքդ ուզեցիր, որ նա մեր տունը ոտ չդնի:

– Ես... կատակ էի անում:

– Կատա՞կ, հա՞, դու... կատա՞կ,– հեզնաբար ծիծաղեց Մեկանիան,– մի՞թե դու կատակ անել էլ գիտես, չէի իմանում, ներողութուն:

– Ես քեզ փորձելու համար ասացի, թե չեմ ուզում Արտյուրին մեր տանը տեսնել:

– Ինձ փորձելու համա՞ր:

– Մեկա՛նիա:

– Ինձ փորձելու համար,– կրկնեց Մեկանիան, ինքն իրեն կորցնելով,– ա՛, ա՛, ուրեմն, ուրեմն... դու ինձ կասկածո՞ւմ ես:

– Այո՛, կասկածում եմ. չի՞ կարելի քեզ կասկածել ինչ է:

Մեկանիայի աչքերը պսպղացին: Նա կամեցավ հեկեկալ, բայց ճիգ արավ և իրեն զսպեց: Նա միայն ասաց.

– Այդ էր պակաս... կասկածել ինձ...

– Ինչո՞ւ, դու կին չե՞ս, ինչպես բոլոր կանայք:

– Ես մի անբախտ կին եմ, ուրիշ ոչինչ,– արտասանեց Մեկանիան շնչասպառ:

– Անբախտ,– կրկնեց Սամսոնը դառն հեզնանքով,– եթե դու անբախտ ես, կկամենայի իմանալ՝ ով է բախտավոր քո ծանոթներից: Օրը մի տեսակ կերակուր ուտո՞ղը, թե տարին մի ձեռք հագուստ չունեցողը: Ո՞ւմ է նախանձում ամբողջ քաղաքը. քե՞զ, թե՞ մի ուրիշին:

– Սամսոն, միամիտ մի՛ ձևանալ: Դու շատ լավ գիտես, թե բախտավորությունը լավ ուտել-խմելու ու չքեղ հագուստների մեջ չէ:

– Կկամենայի գիտենալ՝ այն ի՞նչ է, որ մեր դարում չի կարելի ունենալ դրամի զորություն:

– Ի՞նչ է,– կրկնեց Մելանիան սրտի կսկիծով,– Ի՛նչ է...

Եվ մի սուր հայացքով ուղիղ նայեց ամուսնու աչքերին: Սամսոնը հասկացավ նրա թունալի, բայց արդարացի միտքը: Հասկացավ և շրթունքները կրծոտելով, լռեց:

– Լո՞ւմ ես,– մրմնջաց Մելանիան, և նույն վայրկյանին մի երկարատև հարվածող ծիծաղ դուրս թռավ նրա կրծքից:

– Մելանիա,– գոչեց Սամսոնը խոպոտ ձայնով,– դու չափ ու սահմանդ կորցնում ես: Մելանիա, մարդ չպիտի մոռանա իր անցյալը:

Այս արդեն Մելանիայի կծու ականարկի պատասխանը չէր, այլ մի տեսակ փախուստ բուն խնդրից...

– Ի՞նչ էս ուզում ասել դրանով, պա՛րզ խոսիր...

– Ժամանակն է հասկանալու, որ քեզ նման երիտասարդ ու զեղեցիկ կանայք հազարավոր են, իսկ քեզ պես ապրում է հազարից մեկը... Հասկանո՞ւմ ես, ի՛նչ եմ ասում...

Հասկանո՞ւմ է, արդյոք, Մելանիան: Ինչպե՞ս չհասկանալ, երբ մարդը խոսում էր այնքան պարզ, երբ նրա յուրաքանչյուր բառի, ձայնի ամեն մի հնչյունի մեջ զգացվում է միլիոնատիրոջ թունալի արհամարհանքը դեպ մի կնոջ չքավոր անցյալը: Մելանիան զինաթափ եղավ, գլուխը թեքվեց կրծքին, ձեռները թուլացան: Այսպես, ուրեմն, հարվածի փոխարեն հարված և ավելի զորեղ: Եթե նա Սամսոնից երիտասարդություն է պահանջում, Սամսոնն էլ պահանջում է նրանից հիշել անցյալը: Նրան ողորմություն են արել, դուրս բերել չքավորությունից և հարուստ ու չքեղ ապարանք մտցրել: Նա երախտամոռ է և իր վիճակի համար փոխանակ շնորհակալ լինելու՝ հանդիմանում է բարերարին:

Մի քանի վայրկյան Մելանիայի մտքերը չփոթվեցին: Սակայն մի բան նրա համար պարզ էր ավելի, քան երբևէ. այն, որ վերջապես, հասել է ժամանակը, երբ պիտի երես առ երես կանգնի այդ մարդու դեմ, անդիմակ, և ասի բոլորը, ինչ որ կուտակվել է սրտում վերջին երկու-երեք տարվա ընթացքում:

XI

Նա ձեռքով տրորեց ճակատն ու աչքերը, կարծես, ուշը ժողովելու համար: Ա՛հ, ուրեմն Սամսոնը նրան բարերարություն է արել, ամուսնանալով նրա հետ:

– Եթե երեսովս պիտի տայիր աղքատությունս, ինչո՞ւ ամուսնացար,– գոչեց նա,– ինչո՞ւ ամուսնացար:

– Երևի նրա համար, որ դու էլ երեսովս տաս ծերությունս,– հեզ-
նեց Սամսոնը:

– Ես ունիմ իրավունք, դու չունիս: Դու քո կամքով ամուսնացար,
իսկ ինձ ամուսնացրին: Հասկացի՛ր զանազանությունը: Դու ինձ փո-
ղով գնեցիր իմ ծնողներից...

– Թող չծախսեին... Բայց լուր, բավական է:

Լոն⁹: Ո՛չ, առանց այդ էլ երկար ժամանակ է լուել: Հիմա առիթ են
տալիս խոսելու և պիտի խոսի: Նա միշտ տանջվել է, միշտ, թեև
ուրիշները նախանձել են նրան՝ այսինքն՝ նրա ազամանդներին ու
տուալետներին, կառքերին ու ձիերին, ճաչերին ու ընթրիքներին: Նա
ծիծաղել է, երգել, նվագել, թռչկոտել, բայց տանջվել է:

– Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ ես տանջվել,– հարցրեց Սամսոնը:

– Որովհետև չեմ կարողացել քեզ սիրել, ուզեցել եմ սիրել, չեմ
կարողացել:

– Շնորհակալ եմ, որ գոնե ուզեցել ես սիրել:

– Ես կատակ չեմ անում,– շարունակեց Մելանիան,– սրտիս ցավն
եմ հայտնում: Մա՛րդ. դու ապրել ես ու վերջացրել կյանքդ, իսկ ես
նոր եմ սկսում ապրել, հասկանո՞ւմ ես, նոր-նոր միայն: Չէ՞ որ քսա-
նուչորս տարեկան եմ, ա՛նաստված, ինչպե՞ս ապրեմ քեզ հետ: Ին-
չո՞վ ես ուզում ինձ բախտավորեցնել: Բազմաթիվ ծառաներո՞վ, այս
չքեղ տնո՞վ, թանկագին հագուստներո՞վ, ոսկով ու քարեղենո՞վ:
Լսի՛ր, ես այն կանանցից չեմ, հասկանո՞ւմ ես, չեմ էլ ուզում լինել:
Չեմ ուզում ուտել ամուսնուս հարստությունը, սիրել ուրիշներին: Ի՞նչ
ես աչքերդ պսպղացնում: Ի՞նչ ես կատաղում, մի՞թե չզգիտես, որ կան
այս տեսակ կանայք: Ես ինքս ճանաչում եմ օրիորդներ, որ երազում
են գտնել հարուստ ու ծեր ամուսիններ, որպեսզի նրանց փողերը
ծախսեն, իսկ սիրեն ուրիշներին: Այո՛, կան, շատ կան այդպիսիները,
քեզ էլ է հայտնի, որ կան: Բայց ես չեմ ուզում նրանց օրինակին
հետևել, հասկանո՞ւմ ես, չեմ ուզում:

Նա միայն աշխատել է ինքն իրեն խարել: Սկզբում, երբ սկսեց
ճանաչել իրեն, հասկանալ իր անբախտությունը, ուզում էր իր նման
չատ-չատերի պես լուռ խոնարհվել ճակատագրի առջև: Բայց չկա-
րողացավ: Հետո փափագեց աշխարհ տեսնել, իմանալ՝ ինչպե՞ս են
ապրում ժամանակակից հարուստ կամ արիստոկրատ կանայք: Մի
տարվա մեջ նա շատ բան տեսավ, շատ բան ուսումնասիրեց և այն,
ինչ որ տեսավ ու ուսումնասիրեց, շուտով զգվեցրեց նրան: Այնու-
հետև աշխատեց գլուխը խարել հասարակական գործերով: Եվ ահա
կես տարի, միայն կես տարի անցած՝ այսօր այս էլ է նրան զգվեցնում:

Մարդիկ երեսին կեղծավորում են, հետևից ծաղրում, երեսին խելոք, լուսավորված կին համարում, հետևից – փառամոլ, parvenue, ВЕИ-КОУКА: Նրան չարախոսում են, թե «սիրեկան է փնտրում»: Այժմ նա ուզում է բոլորից և ամեն բանից երես դարձնել ու ապրել ինքն իր սրտի համար, ապրել սիրող կնոջ կյանքով: Եվ հանկարծ... սեր չկա... պահանջ կա, բայց սեր չկա: Իսկ քանի որ սեր չկա, ինչի՞ է նման կյանքը և ի՞նչ օգուտ հարստությունից:

– Ասա՛, ի՞նչ օգուտ, որ այն էլ երեսովս ես տալիս: Ձեմ ուզում քո հարստությունը, չեմ ուզում, երգվում եմ Ժորժիկիս անունով: Ուրբ բոլորն ինձանից և փոխարենը տուր ինձ կյանք, ո՛չ թե հարուստ, այլ բախտավոր կյանք: Ես զգալ եմ ուզում ու ապրել: Ես ուզում եմ իմանալ, ինչ ասել է երիտասարդական սեր, ինչ ասել է առհասարակ սեր...

– Ասա, որ ուրիշ տղամարդ ես ուզում,– ընդհատեց Սամսոնը կոպտաբար:

Եվ հոգու խորքում զգաց, որ զրպարտում է:

Մի՞թե եթե Մելանիան ուրիշ տղամարդ ուզենա, չի՞ կարող գտնել գաղտնի, և մի՞թե եթե այդպիսի հանցավոր միտք ունենա, այդքան պարզ կխոսի: Ո՛չ, Սամսոնն ավելի ձիշտ կասեր, եթե գոնե նույն խոսքերն արտասաներ առանց «ուրիշ» բառի:

– Եթե նույնիսկ այդպես լիներ,– գոչեց Մելանիան անսովոր համարձակությամբ,– ի՞նչ կա դարձանալու. մի՞թե չե՞ս զգում, որ ունիմ իրավունք:

– Մելանիա,– գոչեց Սամսոնը, բոլորովին բորբոքվելով խելակորույս կնոջ հանդուգն խոսքերից,– խայտառակ կին, բավական է...

– Ինչո՞ւ խայտառակ: Որ ուրիշների պես չեմ թաքցնում զգացածս ու մտածածս: Որ երեսիդ չե՞մ շողոքորթում ու հետևիցդ խաբում ու անպատվում քեզ: Ասա՛, դու ինքդ երիտասարդ հասակումդ չե՞ս սիրել: Եթե չես սիրել – դու մարդ չես, եթե սիրել ես – ապրել ես: Բայց ինչ եմ ասում: Դու սիրել ես, սիրահարվել էլ ու ուրիշ բաներ էլ արել: Միտդ բեր ասածներդ, հիշիր ինչեր էիր պատմում երբեմն, անկեղծությամբ րոպեներին: Ասա՛, ամաչո՞ւմ ես: Ինչո՞ւ չթողեցիր, որ ես էլ սիրեմ, ես էլ ապրեմ: Ինչո՞ւ նոր ծլող ծաղիկը կտրեցիր ոսկի մկրատով: Ինչո՞ւ ինձ խլեցիր ծնողներիս գրկից այն ժամանակ, երբ ես երեխա էի: Ինչո՞ւ, ասա՛, ինչո՞ւ:

Նա թուլացած ընկղմվեց գահավորակի վրա և սկսեց հեկեկալ:

Սամսոնը մի ձեռք բազկաթոռի կոնակին հենած՝ մյուսը սեղմել էր ձակատին և նայում էր հատակի մի կետին:

Հեկեկանքը դադարեց: Մելանիան, աչքերը սրբելով, ոտքի կանգնեց, մի վայրկյան մտածեց՝ անշարժ կանգնած: Հետո ձեռով մի դրական շարժումն անելով անցավ արագ քայլերով յուր ննջարանը, որ կից սենյակն էր: Բաց արավ պահարանը, վերցրեց այնտեղից բոլոր յուր ակնեղենները, վերադարձավ և չպրտեց հատակի վրա, գոչելով.

– Սրանցո՞վ ես պարծենում, սրանցո՞վ: Վերցրո՛ւ, քեզ լինի, չեմ ուզում...

Այժմ Սամսոնը նստած էր գահավորակի վրա լուռ, անշարժ: Զգիտեր ինչ ասի, լեզուն կաշկանդվել էր: Կնոջ խոսքերի մեջ նա զգում էր որոշ չափի ճշմարտություն, մանավանդ իր անցյալի վերաբերմամբ, որի դառն հետևանքը կրում էր այժմ: Գունատ էր, որպես աշնան ծառից պոկված տերև: Աչքերը անզիտակցաբար հռոց ցիրուցան սփռված օղերի, ապարանջանների, վզնոցների, մատանիների ու քորոցների վրա, որոնց խոչոր ու մանր աղամանդները գորգի վրա պսպղում էին նուրբ մանիչակագույն փայլով: Եվ, կարծես, այս շինծու աստղերի մեջ էր որոնում իր թշվառություն հիմքը: Միթե այսպես չէ: Միթե իր կյանքի լավագույն շրջանը այս աղամանդներին տիրանալու համար չէ՞ր գործադրել: Նա կամեցավ առաջ հարստանալ, հետո բախտավորվել: Ինչպե՞ս չհասկացավ, որ տիրելով մեկին, զրկվում է մյուսից օրեցօր քայքայվում և, գլուխը քաշ ոսկիներ հավաքելով, անգիտակցաբար մերձենում է գերեզմանին:

Ինչպե՞ս չգուշակեց, թե փողով կյանք չի կարելի գնել, թե ժամանակը գետ է, որի ջուրը երբեք հետ չի դառնում: Ինչո՞ւ յուր գոյություն վառվռուն շրջանը անցկացրեց սիրուհիների ու անառակ կանանց գրկերում, իսկ կնոջ համար պահեց նրա ողորմելի մնացորդը: Եվ ահա այսօր նրա երեսին են չպրտում այս աղամանդներն ու փոխարենը պահանջում երիտասարդություն... առնական ուժ: Պահանջում է այն, որ նա միայն ունի իրավունք պահանջելու, որովհետև նա սիրուհի չէ, այլ կյանքի հավիտենական ընկերուհի...

– Ծնորհակալ եմ,– հնչեց նրա ականջին Մելանիայի արդեն փոքրինչ հանդարտված ձայնը,– չնորհակալ եմ արած լավություններիդ համար: Բայց այսուհետև չչարունակես, խնդրում եմ, պահանջում: Այժմ քո բարերարությունը ինձ տանջում է, հասկանո՞ւմ ես, ուղղակի տանջում...

Եվ մի վայրկյան կանգ առնելով, ավելացրեց.

– Վաղը կգրեմ ծնողներիս, որ այսուհետև էլ իրավունք չունեն քեզանից օգնություն ստանալու: Ես չեմ ուզում հարստահարվել, դու էլ մի՛ հարստահարվիր...

XII

Մելանիան կատարեց իր խոսքը: Հետևյալ օրն իսկ գրեց մանրամասն նամակ մորը: Նկարագրեց իր ընդհարումը Սամսոնի հետ, պարզեց մինչև այժմ գաղտնի պահած վիշտը, վերջապես, հայտնեց պարզապես, թե այժմ անբախտ է, այնքան անբախտ, որ հազիվ թե կարողանա այսուհետև ապրել այդ մարդու հետ:

Երեք օր անցած՝ պատասխանի փոխարեն անձամբ եկան նրա ծնողները: Երևի, արդեն շատ ազդու էր գրված Մելանիայի նամակը: Դա մի ոչ այնքան ծեր դույզ էր – մարդը գերզեր, մոտ հիսուն տարեկան, կինը մարդուց հազիվ չորս-հինգ տարով փոքր, տակավին թարմ, նույնիսկ գեղեցիկ:

Նրանք անմիջապես բացատրություն պահանջեցին իրենց ազդեցականից: Մելանիան ասաց, թե բոլորը գրել է նամակում և ուրիշ ասելիք չունի:

Սամսոնը ընդունեց իր գոքանչին ու աներոջը սառը, չկամեցավ նրանց հետ խոսել իր ընտանեկան ընդհարման մասին: Զույգը վշտացավ: Հետևյալ օրը նա որոշեց խնդիրը, ինչպես էլ լինի, բոլորովին պարզել: Այս անգամ Մելանիան համառոտ ու դրական եղանակով կրկնեց բոլորը, ինչ որ գրել էր նամակում: Նա այլևս չի կարող Սամսոնի հետ ապրել, նրա հացն ուտել, խիղճը տանջում է, զգում է իրեն ստորացած մի մարդու առջև, որին չի սիրում և երբեք չի սիրել և չի կարող սիրել:

– Բայց ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, – գոչեց տիկին Նազանին՝ Մելանիայի մայրը:

– Որովհետև ծեր է, – պատասխանեց Մելանիան այնքան լուրջ ու կտրուկ եղանակով, որ թույլ չէր տալիս ոչ մի հակաճառություն:

– Հը՛մ, – փնթփնթաց Սերգեյ Արտեմիչը՝ Մելանիայի հայրը, – լավ պատճառ է, օրհնյալ լինիս:

Մելանիան մի սուր հանդիմանական հայացք ձգեց հոր երեսին և հարցրեց.

– Քանի՞ տարեկան ես, պապա:

– Քառասունինս լրացավ անցյալ ամիս:

– Իսկ դո՞ւ, մամա:

– Քառասունչորս:

– Քառասունինը – քառասունչորս, զանազանությունը հինգ տարի. հիսունչորս – քսանչորս, զանազանությունը երեսուն տարի: Պապա,

աղջկադ ամուսինը քեզանից ծեր է: Ասա, ինչո՞ւ ինձ տվեցիք այդ մարդուն:

– Սամսոն Ֆրանգուլյանը քաղաքի ամենալավ փեսացուներից մեկն էր. խելոք, օրինավոր մարդ ու միլիոնների տեր...

– Եվ ծեր,– ավելացրեց Մելանիան անսովոր համառությամբ:

– Չեմ հասկանում, ինչ ես մի գլուխ կրկնում ծե՛ր, ծե՛ր, ու ծե՛ր,– գոչեց տիկին Նազանին,– լա՞վ կլիներ՝ եթե քեզ տված լինեինք մի քաղցած երիտասարդի:

– Այո՛, մամա, ավելի լավ կլիներ:

– Այժմյան փչացած երիտասարդներից մեկի՞ն,– հարցրեց Սերգեյ Արտեմիչը:

– Թեկուզ մի շառլատանի,– պնդեց Մելանիան նույն համառու-
թյամբ:

– Սերգեյ,– դարձավ տիկին Նազանին իր կողակցին,– դու հեռա-
ցիր, թող մեզ մենակ:

Սերգեյ Արտեմիչը հասկացավ ամուսնու միտքը և շտապեց կա-
տարել նրա հրամանը:

Նազանին նստեցրեց աղջկան իր մոտ, գահավորակի վրա և մի
ձեռով գրկեց նրա մեջքը, մյուսով շոյելով մազերը, ասաց.

– Հիմա կարող ես սիրտդ բաց անել: Ես կնիկ եմ, ամեն բան կհաս-
կանամ, մի՛ ամաչիր:

– Մա՛մա, թո՛ղ ինձ,– արտասանեց Մելանիան, երեսն ամոթով մի
կողմ դարձնելով,– առանց այդ էլ ես չատ բան ասացի:

Տիկին Նազանին բարվոք համարեց ուղղակի դիմել բուն խնդրին:

– Մելա՛նիա,– ասաց նա, հառաչելով,– մի բան հարցնեմ, չնեղա-
նաս: Ասա՛, քեզ խելքից հանող չկա՞: Է՛հ, ո՛վ գիտե, Թիֆլիսն է:

– Ի՞նչ ես ուզում ասել:

– Է՛հ, մեջտեղը մի ուրիշ տղամարդ չկա՞:

– Հը՛մ,– արտասանեց Մելանիան, դառնությամբ գլուխը երերե-
լով,– գիտեի, որ ա՛յդ պիտի հարցնես: Ո՛չ, մամա, ես ոչ ոքի չեմ սիրում
և չեմ էլ ուզում սիրել, քանի որ այս տանն եմ ապրում:

– Երգվի՛ր:

– Երգվում եմ Ժորժիկիս անունով:

– Ոչ ոքի չես սիրում ու էլի մարդուդ հետ չես ուզում ապրել: Չեմ
հասկանում: Ծեծո՞ւմ է քեզ Սամսոնը:

– Երանի թե ծեծեր...

– Հետդ վա՞տ է վարվում:

– Ո՛չ:

- Ատո՞ւմ է քեզ:
- Ընդհակառակը. հիմա ավելի է սիրում:
- Ազատություն չի՞ տալիս:
- Այնքան է տալիս, որ ես ինքս զզվել եմ:
- Սրտիդ ուզածը չի՞ կատարում:
- Կատարում է:
- Կարելի է սիրուհինե՞ր է պահում:
- Ո՛չ, ո՛չ, մամա, այդ բոլորից և ո՛չ մեկը:

- Ուրեմն կամ ես ծերացել եմ ու ոչինչ չեմ հասկանում, կամ դու խելագարվել ես:

- Մամա՛, միամիտ մի ձևանար, դու էլ կին ես, հասկացի՛ր դրու-
թյունս: Մի բուսն միտդ բեր այն ժամանակը, երբ դու իմ հասակի
էիր: Միտդ բեր ու երևակայիր քեզ մի հիսունչորս տարեկան մարդու
գրկում:

- Հիսունչորս տարին տղամարդի համար ծերություն չէ:

- Բայց... Մամսոնը ծեր է, հասկացի՛ր, ծեր...

- Այդ ոչ ոք չի կարող ասել, նրան տեսնելով:

- Բայց ե՛ս եմ ասում, հասկանո՞ւմ ես, ե՛ս... Ախ, մամա, ի սեր
աստծու, խնայի՛ր ինձ, մի՛ ստիպիր...

Մայրը նայեց աղջկա աչքերին և այնտեղ կարգաց նրա խոսքի
վերջը: Նա գլուխն անզոր թեքեց կրծքին:

- Ուրեմն, - արտասանեց նա կակազելով, - ուրեմն... Մեկանիա...

- Երեխանե՞րը... առաջ, մամա, բայց հիմա... Ա՛հ, բավակա՛ն է,
վերջապես...

Այն, ինչ որ արտահայտում էին երիտասարդ կնոջ հուսահատա-
կան շարժումները, այնքան համոզիչ էին և այնքան միևնույն ժամա-
նակ վշտալի, որ Նազանին բոլորովին զինաթափ եղավ և ուժասպառ
թիկն տվեց գահավորակին: Ավելի՛. նա զգաց խղճի խայթ. զգաց և
կարեկցեց աղջկան:

Նույն օրն երեկոյան նա առանձնացավ իր կողակցի հետ, երկար
ու երկար խորհրդակցեց: Բայց խնդիրն անլուծելի էր: Տիկին Նա-
զանին փորձեց մարդուն համոզել՝ Մամսոնից բացատրություն պա-
հանջելու: Սերգեյ Արտեմիչը դրականապես մերժեց:

- Ամոթ է, - ասաց նա, - որ հարցնեմ էլ, միևնույն է, ոչինչ չի ասիլ...

- Հապա ի՞նչ անենք:

- Չգիտեմ:

Երկուսն էլ անդեն ու անզոր նայեցին միմյանց երեսին: Երկուսն էլ
զգացին, որ գործված սխալն անուղղելի է և որ իրանք իրանց ձեռքով
դժբախտացրել են իրանց հարազատ զավակին...

XIII

Սուր վիրավորանքի հետ Սամսոնը զգում էր նաև խղճի սուր խայթոց: Որքան համարձակ լինեին Մելանիայի խոսքերը, այնքան իմաստն արդարացի էր: Մեղադրանքը պարզ էր, հիմնավոր և... անհերքելի: Ախ, եթե միայն ծերությունը լիներ... Բայց ի՞նչ կարելի է առարկել մի անողոք ու սոսկալի փաստի դեմ, որի ծանրությունը նա զգում է առանց Մելանիայի մութ ակնարկների էլ: Ինչո՞վ իրան պաշտպանի, քանի որ գիտե՞ սիրելը քիչ է, պետք է ունենալ նաև սիրելու իրավունք, այսինքն՝ միջոց:

Դեռ ամուսնություն երկրորդ տարին նա զգաց, որ չուտով պիտի զրկվի այդ միջոցից: Եվ երբ զգաց, որ սկսում է զրկվել, շատ մտածեց, շատ աշխատեց ու չգտավ ոչ մի հնար բնություն հարվածի դեմ: Նա համոզվեց, վերջապես, որ ոչ ոք, ոչ ոք չի կարող օգնել իրեն այս դեպքում, թեկուզ գոհի իր բոլոր միլիոնները: Ճակատագրի դա՛ռն հեգնանք. անբախտությունը սկսվեց հենց այն պահուն, երբ նա հույս ուներ ապրել մի նոր, ավելի հանգիստ, երջանիկ կյանքով...

Ի՞նչ անել այժմ, երբ նրանից պահանջվում է անկարելին: Բաժանվե՞լ Մելանիայից, ազատություն տալ պահանջողին՝ զնա ուր ուզում է ապրի, ում հետ նա կամենում է: Բավականանա՞լ ամուսնական կյանքի այն առաջին երկու-երեք կիսաբախտավոր տարիներով, երբ դեռ ուներ փոքրիշատե իրավունք իբրև ամուսին:

Մի պահ զգաց, որ եթե բարոյական քաջություն ունենա, պարտավոր է այդպես անել. չէ՞ որ չի կարելի առանց իրավունքի բռնի տիրանալ մի թարմ էակի կյանքին: Սակայն... միայն մի պահ, հետո ինքը սարսափեց իր մտքից: Բաժանվե՞լ Մելանիայից, մի էակից, որ զարդարում է նրա կյանքը և հյութ տալիս նրա չոր ու ցամաք գոյությունը: Գցել նրան մի ուրիշի գի՞րկը և, դիտելով հեռվից, տանջվե՞լ բարոյապես, դառնալ ծաղրի ու խոսակցություն առարկա՞... Մ, օ, ոչ, ոչ, այդ անկարելի է, այդ վեր է նրա ուժերից: Ուրեմն ի՞նչ. ստիպել երիտասարդ կնոջը կենակցե՞լ իր հետ, մի մարդո՞ւ, որին չի սիրում և երբեք չի՛ կարող սիրել, գուցե, իրավ, հակառակ իր ջերմ ցանկություն: Միթե անգթություն չէ այդ: Իսկ նա ոչ միայն գործում է այդպիսի անգթություն, այլև Մելանիայի երեսովն է տալիս այդ անգթությունը, համարելով նրան բարերարություն:

Եվ, հալածվելով այս մտքից, Սամսոնը տանջվում էր: Արդեն առաջ էլ չէր սիրում հասարակություն, իսկ այժմ բոլորովին երես դարձրեց

նրանցից: Ոչ մի տեղ չէր գնում, ոչ ոքի չէր ընդունում, իսկ աներոջ ու գորթանչի հետ խոսել անգամ չէր ուզում: Բնագղմամբ գուչակում էր, որ Մելանիան պարզել էր նրանց իր վշտի գաղտնի պատճառը. մի բան, որից այնքան ամաչում էր Սամսոնը: Ահ, սարսափելի դրու-թյուն. ո՞ւմ հայտնի իր ցավը, ո՞վ կկարեկցի նրան և, որ ամենա-գլխավորն է, ո՞վ կարդարացնի նրա կապը Մելանիայի հետ: Ոչ ոք: Նա այս լավ գիտեր, ուստի լուռ ու մունջ փակվել էր ինքն իր մեջ: Երբեմն նրա սրտում ծագում էր հուսո նշույլ. գուցե Մելանիան զրդ-ջա, ներում խնդրի անողոք կշտամբանքի համար և հաշտվի իր վի-ճակի հետ, դադարելով պահանջել անկարելին, անբնականը: Բայց այս հույան էլ նրան ոչինչ լավ ապագա չէր խոստանում: «Հետո՞»... կրկնում էր նա, և գլուխը թուլացած թեքում իր կրծքին, ձեռները ընկնում էին ցած: Այո՛, հետո՞, իսկ նրա անզորութիւնը, որ ան-բուժելի է...

Տիկին Նազանին և Սերգեյ Արտեմիչը բարվոք համարեցին խըն-դիրը թողնել անորոշ և հեռանալ այն քաղաքը, որտեղից եկել էին: Ջգում էին, որ իրենց ներկայութիւնը անչափ նեղում է Սամսոնին, այնինչ ցավը դարձանելու և ոչ մի միջոց չէին կարողանում գտնել:

Ճանապարհ ընկնելու օրը Նազանին մի անգամ ևս փորձեց հա-մոզել Մելանիային, թե ուրիշ հնար չկա, պետք է հպատակվել ճա-կատագրին: Բայց զուր: Մելանիան սառն եղանակով հարցրեց.

– Մամա, եթե մի օր վերադառնամ քեզ մոտ, կընդունե՞ս ինձ:

Նազանին սարսափեց: Բայց զգում էր, որ դուստրը արդեն ան-սահման դժբախտ է, ուստի ճարահատյալ պատասխանեց.

– Ո՞ր ծնողը իր զավակին կթողնի փողոցում:

Մելանիան զգացվեց, փաթաթվեց մոր պարանոցին, համբուրեց և հետո սկսեց հեկեկալ, կրկնելով.

– Ախ, ինչ անբախտն եմ, ինչ անբախտն եմ:

Մի օր, նախաճաշից հետո սպասավորը Սամսոնին հայտնեց, թե Փիրուզյանը հարցնում է, կընդունի՞ նրան արդյոք: Սամսոնը հրա-մայեց ընդունել:

Փիրուզյանը ներս մտավ նախկին բարեկամական ժպիտն երեսին, ամուր սեղմեց իր ազգականի ձեռը և նստեց նրա դեմուղեմ: Սամսոնը, որ գրասեղանի քով զբաղված էր ինչ-որ հաշիվներով, թղթերը հա-վաքեց մի կողմ դրեց և հարցրեց՝ ուր է մնացել մինչև այժմ հյուրը: Հայտնվեց, որ Փիրուզյանը վերջին երկու շաբաթը անց է կացրել Բաքվում, միայն այսօր առավոտ է վերադարձել: Նա վճռել է նա-վթային գործերով զբաղվել և եկել է Սամսոնի աջակցութիւնը խընդ-րելու:

Սամսոնին հայտնեցին, թե նախաճաշը պատրաստ է: Նա հյուրի հետ անցավ սեղանատուն: Այնտեղ Մելանիան, սեղանի քով նստած, կերակրում էր ժորժիկին: Նա հյուրին ընդունեց անխռով, գլխի թեթև շարժումով պատասխանելով նրա խոնարհ բարեկին:

Փիրուզյանն իսկույն գուշակեց, որ մարդ ու կնոջ հարաբերությունները լարված են: Հոգու խորքում այս անգամ անկեղծ խղճաց Սամսոնին, նայելով նրա անսովոր մոայլ դեմքին: Նա խոսում էր նավթային նոր շատրվանների և արդյունաբերական աժիոտաժի մասին:

Հանկարծ նա զգաց խղճի խայթ յուր հանցավոր միտումների պատճառով: Նա զղջաց: Բայց զղջաց ո՛չ այնքան որևէ բարոյական սկզբունքի հիման վրա, որքան այն մտքից, որ զուր էին իր հանդուգն միտումները և երբեք չեն կարող իրագործվել: Մելանիայի ամբողջ էությունը հասկացնել էր տալիս նրան, թե չեղել այդ կնոջն ուղիղ ճանապարհից շատ էլ դյուրին չէ և թե ինքը շատ էլ ճիշտ գաղափար չի ունեցել նրա մասին:

Նա որոշեց զգույշ վարվել: Ինչո՞ւ զուր տեղը զրկվի Սամսոն Ֆրանգուլյանի պես մի հզոր դրամատիրոջ բարեկամությունից այն ժամանակ, երբ իր նոր ձեռնարկելի գործի համար կարոտ է նրա աջակցությունը: Նա աշխատեց ցույց տալ անտարբերություն դեպի Մելանիան և կարողացավ Սամսոնի սրտից ջնջել չար կասկածի վերջին նշույլը:

Մի շարաթ անցած՝ նա դարձյալ այցելեց Ֆրանգուլյաններին: Այս անգամ եկել էր վերջին հրաժեշտը տալու: Նա թողնում է Թիֆլիսը ու հեռանում Բաքու երկար ժամանակով:

XIV

Խորհում էր Մելանիան գիշեր ու ցերեկ և չէր կարողանում որևէ որոշում կայացնել: Նա օր օրի վրա ավելի էր համոզվում, որ չէր կարող երկար ժամանակ մնալ անորոշ ու ծայր աստիճան լարված դրություն մեջ: Նա զգում էր, որ Սամսոնը նրա համար օտարանում է ոչ թե օրերով, այլ ժամերով և հեռանում է անվերադարձ: Երկու ամուսինների մեջ բարձրանում էր մի պատենչ, որին չէր կարող խորտակել ոչ մի առողջ բանականություն: Եվ Մելանիան սկսեց վախենալ Սամսոնից, առաջին անգամ զգալով նրա տանջալի լուծություն մեջ ինչ-որ չարագուշակ մի բան: Մնալ այդ մարդու հետ մի հարկի տակ՝ թվում էր նրան և՛ վտանգավոր, և՛ զազրելի: Ի՞նչ անել,

արդյոք, թողնել նրան և վերադառնալ ծնողների՞ մոտ, թե՞ դիմել այն ապօրինի, այն վատթար և այն սովորական դարձած միջոցին իր դրուծյան հետ հաշտվելու համար, որին դիմում են շատ շատերը: Դավաճանություն: Դժվար իրագոծելի էր թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը: Ի՞նչ պատասխաններ հարյուրավոր հետաքրքրվողների հարցին – «Ինչո՞ւ բաժանվեց»: Պատճառ պիտի բերեր Սամսոնի ծերությունը: Բայց չէ՞ որ նրանք կարող էին ասել՝ «Ո՞ւր էր քո խելքը ամուսնանալիս»: Առարկել նրա ֆիզիկական անկարողությունը: Մ, ճ, ո՛չ, այդ ամոթալի է, և նա չի կարող կրել հասարակական ծաղրն ու ծիծաղը: Իսկ մնալ օրինական ամուսնու հարկի տակ, ուզել նրա մահը, խաբել ու դավաճանել, դեմ էր նրա ամբողջ էությունը և կրկնակի վտանգավոր...

Եվ այսպես, այս երկդիմի դրուծյան մեջ Մելանիան տառապում էր անսահման:

Այնինչ Սամսոնը՝ սիրելով Մելանիային դաժան սիրով՝ կատաղում էր ժամանակի և բնությունից դեմ այնպես, որ կարծես, նրանց անողոր օրենքները հատկապես նրա համար էին հորինված: Նա անիծում էր մարդկությունը և նրա հնարած բոլոր գիտությունները, որ անզոր էին նրա անզորության դեմ: Եվ աշխարհը նրան թվում էր սառն, անհյուրընկալ: Կյանքի նյութական շուքի մեջ զգում էր իրան խորթ, եկվոր և հարստության մեջ չքավոր, որպես մի արհամարհված մուրացիկ: Գարնան մերձավորությունը բորբոքելով նրա օր օրի վրա սառչող արյունը, ավելի զգալի և ավելի դաժան էր դարձնում անփոխարինելի կորուստը: Եվ, մարդկանցից փախչելով, ինքն իր մեջ զգում էր այնպիսի ամայություն, որ կարծես, հոգին բաժանվել էր և դիտում էր մարմնի սառացումը հեռվից: Կենդանի կմախք, որ այրվում էր առանց ջերմանալու: Նա հոգու ամբողջ կարողությունը ատում էր բնությունը և բոլորը, ինչ որ նորոգվում ու թարմանում էր նրա մեջ: Ծառերի նորածիլ տերևները, ծտերի ծլվյոցը, եղանակի մեղմությունը, երկնի պայծառությունը և երկրի ժպիտը, բոլորը, բոլորը, կարծես ծաղրում էին նրան անողոր և անամոթ ծաղրով: Նա կկամենար տեսնել ամեն ինչ հնացած, թառամած և անզոր, ինչպես ինքը: Նա պատրաստ էր, եթե ունենար գերբնական զորություն, մի հարվածով մեռցնել բոլոր կենդանի էակների մեջ կյանքը և բոլորին դարձնել իր պես այրվող կմախք:

Նա սկսեց ատել Մելանիային, չղաղարելով սիրել նրան անզոր սիրով: Երկու հակադիր միմյանց ջնջող զգացումների մեջ հոգեպես բաժանվեց երկու տարբեր մասերի: Մի ներքին ուժ զրդում էր նրան,

ամեն անգամ Մելանիային հանդիպելիս, փաթաթվել նրա պարանոցին և անվերջ համբուրել, շոյել, միանալ ու ձուլվել նրա հետ մեռելու թշան ձուլարանում: Մի ուրիշ ներքին ուժ թելադրում էր նրան. «հարձակվիր այդ երիտասարդ կնոջ վրա, բռնիր նրա գեղեցիկ կոկորդը, խեղդիր, սպանիր և հետո սիրիր... նրա գերեզմանը»:

Այլևս պարզ էր նրա համար, որ յուր սիրո զգացման ամենաթույլ մի արտահայտություն Մելանիային պատճառում է զզվանք: Եվ խոցոտված և արյունոտված ինքնասիրությունը ուժ էր տալիս նրան այդ զգացումը զսպելու, մինչդեռ ատելություն բուռն զգացման դեմ օր օրի վրա դառնում էր անզոր. անպաշտպան: Նրա գլխի մեջ ծագում էին մեկը մյուսից մոռալ մտքեր, որոնք գլխավորապես պտտում էին մի առանցքի շուրջը: Այդ առանցքը Մելանիայի երիտասարդությունն էր, մանավանդ գեղեցկությունը: Մ, օ, անտեսանելի, անըմբռնելի զորություն, եթե չես կարող վերադարձնել նրա կորցրած առնականությունը, դարձրու այդ կնոջը նրա հասակին ու թառամած արյունին համապատասխան մի էակ: Այո, թող այժմ Մելանիան զրկվի իր գեղեցկությունից, որպեսզի նա այդքան չսիրվի և որպեսզի Սամսոնը այդքան չտանջվի, այսքան չխանդի և որպեսզի ամեն վայրկյան չմտածե՝ արդյոք Մելանիան մի ուրիշին չի՞ սիրում:

Մելանիայի ներքին անբացատրելի ահը զարգանում էր օր օրի վրա: Այժմ ամեն անգամ Սամսոնին տեսնելիս՝ ցնցվում էր: Արդեն նա իր անկողնակալը փոխադրել էր մի ուրիշ սենյակ և գիչերում էր առանձին և եթե չքաշվեր, ամեն գիչեր կկողպեր իր ննջարանի դռները: Հակառակ նախկին սովորություն, մերթ ընդ մերթ նա գիչերները հանկարծակի արթնանում էր և միշտ ականջ դնում դեպի կից սենյակը, ուր գիչերում էր Սամսոնը:

Ինքը Սամսոնը աշխատում էր շատ անգամ իրան նրանից հեռու պահել նամանավանդ այն պահերին, երբ ատելության զգացումը բորբոքվում էր նրա մեջ առանձին ուժով: Այդ մոմենտներին մի շատ դաժան ցանկություն կլանում էր նրա հոգին և խլացնում առողջության ձայնը: Նրա բանականությունը մթազնում էր և նրա առջև պատկերանում էր Մելանիայի այլանդակված մարմինը, օ, օ, ոչ ամբողջը, այլ միայն երեսը... Չէ՞ որ այսպիսով և միայն այսպիսով կարող է լուծվել անլուծելին:

Նա լուռ պայքարում էր մի դիվային ցանկության դեմ, որ սակայն զարգանում էր օր օրի, ժամ ժամի վրա, և ավելի ու ավելի ենթարկում նրան իր զորությունը...

Գիշերվա երկու թե երեք ժամն էր: Սամսոնը դեռ անքուն էր իր սենյակում: Սեղանի վրա վառվում էր փոքրիկ լամպարը, աղոտ լուսավորելով նրա մոռյ կերպարանը: Նա պառկած էր թիկնիվար տաճկական բազմոցի վրա, ձեռները գլխատակը դրած: Կար այդ պահին ինչ-որ չար, հրող շերտ նրա դեմքի վրա և աչքերի մեջ:

Նա ոտքի ելավ և սկսեց անցուղարձ անել: Մերթ նա կրճտում էր շրթունքները, մերթ ծանր հառաչում էր, մերթ նրա աչքերը պսպղում էին, մերթ կարծես մարում ինչպես հեռավոր փարոսի լույսը:

Նա վերցրեց սեղանի վրայից լամպարը, անցավ հաջորդ սենյակ, իր ննջարանը: Այժմ այնտեղ երկուսի փոխարեն դրված էր միայն մի անկողնակալ, այժմ նա սառն էր, անհյուրընկալ, առմիշտ զրկված ամուսնական կյանքի մի ժամանակվա ջերմութունից: Նա սկսեց ծուլորեն, կամաց-կամաց հանել հագուստը: Գուրս բերեց ժիլետի գրքպանից ժամացույցը, նայեց, դրեց անկողնակալի գլխի քով գտնվող փոքրիկ սեղանի վրա: Գիշերվա երկուսուկես ժամն էր: Երբեք նա այդպես ուշ չէր պատրաստվել անկողին մտնելու: Նա դեն ձգեց փողկապը, հանեց կոշիկները, հագավ հողաթափերը և դարձյալ սկսեց անցուղարձ անել: Երկու անգամ նա մոտեցավ դռներին և ականջ դրեց հաջորդ սենյակը, որ առաջ ժորժիկինն էր, այժմ Մելանիային ծառայում էր որպես ննջարան:

Գիշերային անդորր լուսթյան մեջ լսվում էր երիտասարդ կնոջ առողջ ու կանոնավոր շնչառությունը: Նա քնած էր խոր քնով— գոնե այնպես թվաց Սամսոնին, երբ կիսով չափ բաց արավ դռները և նայեց: Փոքրիկ սեղանի վրա վառվում էր այն գեղեցիկ լամպարիկը՝ վարդագույն լուսամփոփով, որի լույսով Սամսոնը շատ անգամ էր սքանչացել Մելանիայի մարմնի գեղեցկությունը: Բայց երբեք, երբեք այդ մարմինը չէր եղել նրա աչքում այդքան գեղեցիկ, որքան այդ գիշեր: Մետաքսյա դեմի-սեզոն վերմակի մի ծայրը հետ էր ծալվել և ցուցադրել նրա ուռուցիկ կուրծքը, որի վրա հանգչում էին խիտ մազերի ալիքավոր հյուսերը: Վերև այդ մազերը նրա գլխի շուրջը կազմում էին մի թիկն շրջանակի նման սքանչելի մի պսակ: Աջ ձեռքը հանգիստ տարածված էր կողքով, իսկ ձախ ձեռք գլխի շուրջը կազմում էր մի ուրիշ շրջանակ: Հագուստը չստացած կենսասիրություն ժպիտը շրթունքների վրա տալիս էր նրա դեմքին ինչ-որ թախիծ, իսկ պայծառ ճակատը սքողված էր մազերի ստվերով:

Սամսոնը ներս մտավ կամացուկ, որպես մի հանցավոր՝ սրբության տաճարը: Նա գալիս էր ոչ իր հանցանքները խոստովանելու ու քավելու, այլ գործելու մի նորը և այնպիսին, որի նմանը երբեք չէր գործել – տաճարից գողանալու այն, ինչ որ ամենասուրբն էր, ամենաթանկարժեքը: Քանի մի վայրկյան նա նայեց Մելանիայի դեմքին: Նայեց այնպես, որպես անոթի գալյը համեղ պատառի վրա, որին ճաշակելու կարողությունից զուրկ է: Նա սքանչանում էր և տանջվում: Այնինչ՝ դիվային միտքը պաշարում էր նրան ուժգին, և նա զգում էր իր անգորությունը նրանից ազատվելու: Այո՛, այո՛, այդ կինը շատ երիտասարդ է, շատ սիրուն, շատ հրապուրիչ, շատ կենսաթրթիռ և շատ խստապահանջ իր մարմնավոր երջանկության վերաբերմամբ: Նա չի կարող իր այրվող արյունը խառնել մի անգորի ցրտություն և ապիկարություն հետ: Նա պիտի փնտրե մի ուրիշին, այս են պահանջում բնության օրենքները և այս է դրոշմված Մելանիայի դեմքի վրա: Գուցե արդեն փնտրում է, գուցե արդեն գտել է: Ի՞նչ, զրկվել այդպիսի մի գանձից, դառնալ խաբված ամուսին, ծաղրված ու ծանակոծված ամենից: Մ, օ, ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ, անկարելի է և երբեք չպիտի թույլ տալ...

Սակայն ինչպե՞ս դիմադրել բնության պահանջի զորությունը. ինչպե՞ս այդ կնոջն ապահովել մոլորությունից: Միայն մի միջոց կա ապահովության – այլանդակել այդ զմայելի մարմինն այնպես, որ ոչ ոք չհրապուրվի նրանով և ոչ ոք չկամենա նրան մերձենալ, բացի իր օրինական տիրոջից: Այն ժամանակ Մելանիան ստիպված կլինի սիրել Սամսոնին և միայն նրան:

Նա սարսափեց, մտածելով, որ այն, ինչ որ չի ուզում անել գերբնական ուժը, պիտի անե ինքը... իր ձեռքով: Սարսափեց, բայց չփախավ դիվային մտքից, որ ընդամենը մի շաբաթ էր, որ հղացել էր և այժմ ձգտում էր իրագործել գիշերային լուծյան մեջ, երբ տանը ամենքը քնած են, երբ խոր քնով քնած է և նա, որի վրա պետք է կատարվի մի անգութ գործողություն: Անգութ, ո՛չ, ինչո՞ւ: Սամսոնը չի զրկի այդ կնոջը կյանքից, կզրկի միայն գեղեցկությունից: Ոճիրը սոսկալի է, հակամարդկային և հակաբնական, բայց նա չի ուղղված այդ գեղեցիկ էակի դեմ: Նա կապրի, բայց իր գեղեցկությունից զրկված:

Նա նայեց երկարատև հայացքով Մելանիայի սիրուն հոնքերին, որոնցով շատ անգամ էր հիացել: Ահա որտեղ է նրա գեղեցկությունը, ահա ինչն է ավելի դյուրին աղավաղել: Բավական է մատների մի թեթև շփում, և նա կխախտվի հավիտյան...

Սամսոնը ձեռը տարավ վարտիքի գրպանը: Այժմ նա այլևս ինքն իրան չէր պատկանում: Նա դուրս բերեց գրպանից մի փոքրիկ սրվակ և մի կտոր բամբակ: Նա ինքը կսարսափեր իրենից, եթե այդ պահին նայեր հայելուն: Կերպարանքն ավելի մոայլվել էր, բերանի անկյուններն աղավաղվել էին և թեթևակի դողում: Նա ուշադիր կարդաց սրվակի խորագիրը և գլուխը դրականորեն շարժեց:

Մելանիան շարունակում էր հանգիստ քնել միևնույն դիրքում: Թվում էր՝ մի ինչ-որ խոր երազ ընդգրկել է նրան իր անշարժությունում:

Սամսոնը հանեց սրվակի խցանը և պատրաստվում էր հեղուկը կաթեցնել մյուս ձեռում բռնած բամբակի վրա, նույն պահին, երբ Մելանիան ծանր հառաչելով շարժվեց: Սամսոնը կանգ առավ և, սրվակը գրպանը դնելով, նայեց: Այժմ Մելանիան երեսը դարձրել էր դեպի պատը, բայց դարձյալ քնած էր խոր քնով: Այս անգամ նրա չքեղ գիսակները հեռացել էին ուսերից և թափվել բարձի վրա: Նրանց փարթամությունը գայրացրեց Սամսոնին: Ակամա նրա հայացքը դարձավ դեպի կնոջ տուայետի սեղանը և կանգ առավ մի հարդյա դամբուղիկի վրա: Նա հուշիկ քայլերով մոտեցավ սեղանիկին, չոչափեց դամբուղիկը, որ լի էր թելի կապոցներով, ասեղներով, կոճակներով և այլ մանր-մունր իրերով: Լավեց պսպղուն մկրատի սուր հնչյունը, որից Սամսոնը ցնցվեց այնպես, որպես կարող է ցնցվել մարդը օձի մերձավոր չվճոցից: Նա դարձյալ նայեց Մելանիայի մազերին և, մկրատը վերցնելով, մոտեցավ: Կապարային լուծված մեջ լավեց սուր մկրատի զգուշավոր շխտոցը, և Մելանիայի չքեղ գիսակները, արմատից անջատվելով, թափվեցին բարձի վրա և այնտեղից ծանրորեն դեպի հատակը որպես սպանված թռչուն: Սամսոնը ժամանակ չկորցրեց իր դժոխային դիտավորությունը մինչև վերջը իրագործելու: Նա շտապով դուրս բերեց գրպանից սրվակը, թափեց մի քանի կաթիլ նրա մեջ պարունակված հեղուկից բամբակի վրա և թեքվեց դեպի Մելանիան: Հանկարծ նրա ձեռը դողաց: Նա մի քայլ հետ կանգնեց:

Մելանիան հանդարտիկ աչքերը բաց արավ և նայեց հետ այն վայրկյանին, երբ չար ձեռքը պիտի առմիշտ այլանդակեր նրա գեղեցկությունը: Նա հանդարտ գլուխը բարձրացրեց, նստեց անկողնի մեջ, աչքերը հածելով շուրջը՝ մղձավանջից արթնացածի պես: Բայց արթնացավ նա այն վայրկյանին, երբ նշմարեց Սամսոնին, որ կիսամերկ կանգնած էր սենյակի մեջտեղում լուռ, անշարժ, մի ձեռքում պահած սրվակը, մյուսում՝ բամբակը: Նա արձակեց մի թույլ ձիչ և ոտքի կանգնեց: Նա ձեռներով չոչափեց գլուխը և արտասանեց.

– Գլուխս... չկա...

Նայեց աջ ու ձախ, վեր ու վար և տեսավ հատակի ու բարձի վրա սփռված մազերը, և սարսուեց ամբողջ մարմնով:

– Այս ի՞նչ է,– գոչեց նա, սարսափած հայացքը ամուսնուն դարձնելով:

Սամսոնը լուռ էր: Մի չարախինդ ժպիտ աղավաղել էր մարդու դեմքը:

– Ի՞նչ ես անում այստեղ, ի՞նչ ես արել,– նորեն գոչեց Մելանիան:

Սամսոնը անզիտակցաբար հատակի վրա ձգեց ձեռքում բռնած բամբակը, որ այրում էր նրա մատները: Մելանիան արագ հարձակվեց, վերցրեց գետնից բամբակը, մոտեցավ լամպարին, աչքերը չհեռացնելով Սամսոնից: Նույն վայրկյանին մատների ծայրում զգաց այրոց, դեն ձգեց բամբակը և մնաց տեղն ու տեղը սառած:

– Ես ուզում էի քեզ բժշկել ամբարտավանությունից,– արտասանեց Սամսոնը, և նրա ձայնը հնչեց այնպիսի չարախնդուլթյամբ, որից Մելանիայի մարմինը պատեց սառը քրտինքով:

– Ա, ա՛,– աղաղակեց սարսափած կինը և թուլացած ընկավ անկողնակալի վրա:

Նա ամեն բան հասկացավ և՛ այն, ինչ որ էր, և՛ այն, ինչ որ պիտի լիներ, և՛ այն, ինչ որ չպիտի լիներ: Սակայն հասկացավ նաև, որ դիվային դիտավորությունը հրեշավոր մարդու իրագործվել է միայն կիսով չափ: Նույն վայրկյանին ոտքի ելավ և շտապով անցավ հարևան սենյակը, ուր քնած էր Ժորժիկը դայակի հետ:

Սամսոնը լսեց, թե ինչպես դռները փակվեցին, բանալին պտտեց և զգաց, որ այլևս ամեն ինչ վերջացած է, որ բանալիի այդ պտույտը կտրեց ամեն մի կապ իր և Մելանիայի միջև: Նա չկարողացավ իրագործել յուր գազրելի միտումը – զրկել կնոջը գեղեցկությունից, որպեսզի առմիշտ տիրե նրան որպես մի սեփականություն, որ ուրիշ ոչ ոքի չի կարող պիտանի լինել:

Նա անցավ յուր սենյակը և երեսնիվար պառկեց անկողնակալի վրա, բռունցքները սեղմելով գլխին: Այն միջոցը, որով նա անհաջող փորձեց պաշտպանել Մելանիային մոլորությունից և ապահովել յուր ընտանեկան պատիվը, այժմ նրան թվաց սոսկալի երազ...

Առավոտյան տասնմեկ ժամն էր, երբ Սամսոնը բաց արավ անքնությունից ուռած ու կարմրած աչքերը: Ներս մտավ սպասավորը և լուռ տվեց նրան մի ծրար: Նա բաց արավ ծրարը. Մելանիայի ձեռագիրն էր, նամակը գրված էր համառոտ և շատ զրական: Մելա-

նիան գրում էր, թե հասկացել է նրա չար դիտավորությունը: Մի մարդ, որ ընդունակ է այգպիսի դիտավորություն, չի խորշիլ անգամ սպանություն մտքից: Նամակը վերջանում էր այս խոսքերով.

– Ես վերադառնում եմ ծնողներիս մոտ, թողնելով ամեն ինչ և ամենը, նույնիսկ Ժորժիկիս: Ես ազատում եմ կյանքս և գեղեցկությունս: Դուք կարող էիք ինձ սպանել: Ես ուզում եմ ապրել, զգալ ու ապրել:

– Ե՞րբ գնաց տիրուհիդ,– հարցրեց Սամսոնը խեղդված ձայնով:

– Առավոտյան գնացքով:

Սամսոնը ամոթահար, հուսահատ և ուժասպառ թավալվեց անկողնակալի վրա, որ վաղուց էր նրա դազաղը և այժմ դարձավ նրա համար ցուրտ գերեզման...

1899 թ., Օդեսա

ԿՐԱԿ

I

Այս անգամ փաստաբան Միրաբյանի մոտ հյուր էինք ընդամենը երեք հոգի՝ մի բժիշկ, մի ճարտարապետ և ես: Դրսում փչում էր ձմեռային բուք, կարկտի պես կոշտ ձյունի հատիկներն ուժգին զարկվում էին լուսամուտների ապակիներին: Սեղանի վրա խշշում էր ինքնաեռը, վառարանի մեջ ուրախ-ուրախ այրվում կրակը, իսկ լամպը մանիչակագույն լուսամփոփի միջով տարածում էր մեղմ, հաճելի լույս: Այս բոլորը մեզ տրամադրում էր նույն երեկո սովորականից ավելի նստել հյուրասեր տանտիրոջ տաք, համեստ, բայց ճաշակով կահավորված, դուրեկան սենյակում:

Բժիշկը ոգևորված խոսում էր անհատի և շրջանի փոխադարձ ազդեցությունից մասին, և մենք վիճարանում էինք:

Միրաբյանը լուռ էր և կարծես չէր հետաքրքրվում մեր խոսակցությունը: Նա անթարթ աչքերով նայում էր վառարանին՝ մերթ ընդ մերթ չփելով յուր խիտ և կարճ միրուքը, որ արդեն սկսել էր ճեմակել:

– Կրակ էր, ինքն իրան կերավ, ոչնչացավ,– հանկարծ արտասանեց նա կամացուկ, շարունակ նայելով վառարանին:

Բժիշկը լռեց և մենք բոլորս զարմացած նայեցինք Միրաբյանին:

– Ներեցե՛ք, պարոններ,– ասաց նա մի քիչ չփոթվելով,– ես մտածում էի, բայց չկարծեք թե ականջ չէի դնում ձեզ:

– Ինչի՞ մասին էիր մտածում,– հարցրեց բժիշկը:

– Զարմանալի է մարդու միտքը... գուցե գաղափարների ասոցիացիա էր. մտածում էի այս վառարանում այրվող այն կանաչագույն կեղևով փայտի մասին: Նա մի նորաբույս ծառի բուն է եղել: Այդ կրակը և ձեր խոսակցությունը ինձ հիշեցրեց մի դեպք, մի... մի... անբախտ մարդու կյանքը:

Նշանակում էր, որ Միրաբյանի անսպառ շտեմարանում կար դարձյալ մեզ անհայտ մի պատմություն: Մենք միշտ հաճություն էինք լսում նրան, իսկ նա սիրում էր պատմել: Ինչ ասել կուզի, որ մենք հետաքրքրվեցինք ու խնդրեցինք պատմել այն, ինչ որ այդ ընդհանր

պատճառով էր նրան այնքան մտախոհույթուն: Մի-մի բաժակ թեյ ատելով մեզ համար, նա վառեց մի նոր ծխախոտ և նստեց դարձյալ վառարանի հանդեպ:

– Այն ժամանակ, պարոններ, ես դեռ ուսանող էի,– սկսեց նա անմիջապես,– և բնակվում էի Մոսկվայի ծուռ փողոցներից մեկում, մի պատվավոր ընտանիքում: Նա բաղկացած էր մի պառավ այրիից և երկու երիտասարդ աղջիկներից՝ մեկը քսանուերեք, մյուսը մոտ քսան տարեկան: Մայրը վարձով սենյակներ էր տալիս, մեծ աղջիկը երաժշտություն դասատու էր, իսկ փոքրը նոր էր ավարտել գիմնազիտներ: Նրանց հայրը եղել էր երկար տարիներ գերմաներենի դասատու մի դպրոցում: Այրին նրա մահից հետո թոշակ էր ստանում: Բնակարանի յոթ սենյակներից երկուսում կենում էին տանտիրուհիները, իսկ հինգը տրված էին վարձով:

Մի օր սենյակներից մեկը դատարկվեց. պառավն ընկավ հոգսի մեջ: Նա մեզ խնդրեց, ինչպես և է, վարձող գտնել: Պառավի խնդիրը կարողացավ կատարել իմ դրկիցներից մեկը՝ Փիզիկո-մաթեմատիկական ֆակուլտետի մի հայ ուսանող՝ Ջարիֆյան անունով:

Որովհետև Ջարիֆյանը դեր է խաղալու իմ պատմության մեջ, բարեհաճեցեք լսել նրա մասին մի քանի խոսք: Դա այն մարդկանցից էր, որոնց մասին, հենց առաջին անգամ նայելիս, կարելի է ասել՝ թե կյանքը երբեք նրանց համար տանջանքների բով չի դառնալ: Նրա կարմիր երեսը, կարմիր ականջները, տափակ ճակատը, բաց-կինամոնազույն քծնող աչքերը արտահայտում էին խարուսիկ համեստության և ամբարտավանության մի անորոշ խառնուրդ: Նրա քայլվածքը դանդաղ էր, ձևերը մեղմ, խոսակցության եղանակը մի քիչ արհամարհական, մի քիչ ծանրաբարո: Դա նրա բնական հատկությունները չէին, այլ արվեստական, շինծու: Նա աշխատում էր երևալ ավելի խոհեմ և հասուն, քան կարող էր լինել քսանուչորս տարեկան մի երիտասարդ, որ չուտով պիտի ավարտեր ուսումը:

Ես գգում էի դեպի Ջարիֆյանը ինչ-որ խուլ հակակրանք, թեև նա ինձ ոչ մի անախորժություն չէր պատճառել: Նա ինձ հետ վարվում էր շատ քաղաքավարի, նույնիսկ աշխատում էր հաճոյանալ: Նա աշխատասեր էր, հաշվագետ, խորամանկ և գիտեր գրավել պրոֆեսորների ուչադրությունը: Նրա աչքերի արտահայտությունը պարունակում էր ինչ-որ վատ բան, հոգու մի եսական և անհաճո ձգտում, բայց միայն այն ժամանակ, երբ լուռ էր: Դժբախտաբար կյանքում առհասարակ դիտող մարդիկ շատ քիչ են պատահում, ուստի Ջարիֆյանը ընկերների շրջանում համարվում էր բարեսիրտ, համեստ, ինչ ես ասում,

նույնիսկ յուր ազնվությամբ օրինակելի: Այնինչ, ես ոչ ոքից չէի լսում, թե երբևէ նրա կողմից իրականորեն արտահայտվել են այդ սիրուն հասկությունները:

Ահա այդ երիտասարդը մի օր հետը բերեց բնագիտական ֆակուլտետի մի ուսանող, որը նույնպես հայ էր և կովկասցի: Առանց երկար խոսելու, նա վարձեց սենյակը ճաշով և նույն օրն ևեթ տեղափոխվեց: Երրորդ օրից սկսած նա արդեն ճաշում էր մեզ հետ միասին: Ես նստած էի նրա դեմուղեմ և կամա-ակամա դիտում էի նրան: Նրա թուխ-թուխ դեմքը գունատ էր, աչքերը խոշոր, սևաթույր, ճակատը լայն և պայծառ: Նրա ուղղաձիգ քիթը, նուրբ և մի փոքր կանացի շրթունքները, որ նոր-նոր ծածկվել էին կակուղ մազերով, նրա ամբողջ կերպարանքը արտահայտում էին հոգու անխառն մաքրություն: Նրա նայվածքը խելացի էր և թախծալի: Կար մի ինչ-որ հեզնություն այդ նայվածքի մեջ, մի ներքին ծիծաղ, բայց բարի և ցավակցական ծիծաղ այն բոլորի վրա, ինչ որ տեսնում էր. գոնե, այսպես թվաց ինձ հենց առաջին անգամից:

Ճաշի միջոցին, ինչպես և հետո, նա մի վայրկյան հանգիստ չէր մնում: Մասնակցելով մեր խոսակցությունը, նա մերթ սեղմում էր շրթունքները, դառն ժպտում և ճակատը տրորում, որպես թե գլուխը ցավելիս լիներ, մերթ անսպասելի ցնցումներ էր գործում, որպես թե մի անախորժ բան էր լսում: Եվ միշտ նրա կրակոտ աչքերը կայծեր էին ցայտեցնում: Նրա նիհար ձեռները մի քիչ դողում էին, ձայնը երերվում էր խոսակցության ժամանակ և երբեմն խեղդվում կոկորդում:

Հետևյալ օրը ես ճաշի ժամանակ դարձյալ նստեցի նրա դեմուղեմ: Նույնն արի և երրորդ, չորրորդ օրերը: Կարծես, նրա դեմքի, մանավանդ աչքերի մեջ կար մագնիսական զորություն, որ չէր թողնում իմ հայացքը հեռացնել իրանից: Մի բան ասելիս, նախ և առաջ նրան էի նայում: Ինձ հաճելի էր նրան նայել: Իսկ նա նայում էր ամենին և ոչ ոքի: Թվում էր, որ նրա միտքը երբեք չի կենտրոնանում սեղանակիցների վրա, որ խոսելով մեզ հետ, մտածում է ուրիշ բաների մասին:

Հինգ դրկիցներից մեկը լեհացի էր, ծառայում էր մի ինչ-որ բանակում, մյուսը՝ ռուս ուսանող, մենք՝ հայեր, տանտիրուհիները՝ գերմանացիներ, ամենքս էլ խոսում էինք, իհարկե, ռուսերեն: Այսպիսով մեր խումբը ներկայացնում էր մի միջազգային խառնուրդ: Զարիֆյանը սովորաբար նստում էր օրիորդների միջև: Աջ ու ձախ ծառայելով մեկին ու մյուսին, նա երկուսին էլ հաճոյախոսություններ էր անում: Մեծ քույրը-Մելիտան նշանված էր մի գերմանացի երաժշտի

վրա, շուտով պիտի ամուսնանար և այդ միջոցին զբաղված էր յուր հարսանիքի հագուստներով: Նա գեղեցիկ չէր, բայց խելոք էր և բարի: Բավական սիրուն էր փոքր քույրը՝ Աղելաիդան: Նրա մազերը ոսկեգույն էին, դեմքը առողջ, աչքերը խոշոր և լի կենսուրախություն հրով, վառվռուն, կազմվածքը կանոնավոր, միջահասակ: Մի ուրախ ու զվարթ աղջիկ էր, միշտ երգում էր, միշտ թուչկոտում, միշտ ծիծաղում: Եվ դա այնքան ներդաշնակում էր նրա պատանեկական հասակին, որքան ծիծեռնակի երգը՝ գարնան առավոտին: Մենք բոլորս սիրում էինք նրան ինչպես եղբայր, կատակներ էինք անում, բարկացնում, և նրա առողջ քրքիջների շնորհիվ մեր ճաշն անցնում էր զվարճալի:

Բայց այն օրից, երբ նոր դրկիցը դարձավ մեր ճաշընկերը, մեր խմբի միջազգային բնավորությունն սկսեց քիչ-քիչ փոխվել: Նա չէր մասնակցում մեր կատակներին և զվարճախոսություններին, չէր ծիծաղում և ոչ օրիորդներով զբաղվում: Կարելի էր կարծել, որ մի ծանր, անխուսափելի միտք անընդհատ տանջում էր նրան: Իսկ իմ հետաքրքրությունը օրեցօր ավելանում էր: Փափագում էի, որքան կարելի է, շուտ և մոտիկ ծանոթանալ այդ մարդուն: «Է՛հ, մտածում էի, գուցե մի վիշտ ունի, գուցե կարոտ է ընկերական սփոփանքների, և ես կարող եմ օգտակար լինել»: Ես նրան առաջ էլ տեսել էի մի քանի անգամ, բայց ծանոթ չէի: Նա սկզբում եղել էր Պետերբուրգի համալսարանում և հենց այն տարին էր տեղափոխվել Մոսկվա:

II

Մի անգամ մենք արդեն ճաշի էինք նստել գերմանական ճշտությունամբ ուղիղ որոշյալ ժամին, իսկ մեր նոր սեղանակիցը դեռ չկար: Դրա համար մենք առաջվա պես ուրախ էինք, մանավանդ օրիորդները: Կար մի բարոյական զորություն այդ երիտասարդի մեջ, անբռնարարելի կերպով ազդում էր մեզ վրա: Նայելով նրա մշտական գունատ ու մեղամաղձոտ դեմքին, մենք կամա-ակամա զսպում էինք մեր ծիծաղը և նայում միմյանց երեսին:

Արդեն ճաշը ավարտվելու վրա էր, երբ հանկարծ ներս մտավ և առանց սովորական բարեն ասելու, նստեց տեղը: Այս անգամ նրա դեմքն ավելի էր գունատ, աչքերն այրվում էին՝ մոայլված և կնճոված ճակատի տակից կայծեր արձակելով: Այդ միջոցին ռուս ուսանողը լեհացու հետ վիճարանում էր մարդասիրական և բարեգործական գաղափարների մասին: Դա ժամանակակից խոսակցությունն առարկաներից մեկն էր:

Ուսանողը պնդում էր, թե մարդասիրությունը այժմյան տնտեսա-կան անկանոն կազմակերպությունների հետևանքներից մեկն է:

Լեհացիին հերքում էր նրա ասածները:

Ռուս ուսանողը խոսում էր առանձին ոգևորությամբ, երևի խրախուսված Ջարիֆյանի հավանողական ժպիտներից և Մելիտայի ուշադրությունից:

– Ո՛չ,– գոչեց հանկարծ մեր նոր սեղանակիցը, գլուխը բարձրացնելով և նայելով ուղղակի ուուսի աչքերին,– ո՛չ, դուք սխալվում եք: Ձեր ասածները ցնորք են և ցնորք էլ կմնան, քանի որ անհատի հոգին չի ենթարկվել արմատական հեղաշրջման. հասկանո՞ւմ եք, արմատական...

– Ի՞նչ եք կամենում ասել, պարոն Սանթուրյան,– հարցրեց ոուսը զարմացած:

Ջարմացանք մենք բոլորս էլ և մի հարցական հայացք ձգեցինք Սանթուրյանի վրա:

– Ա՛յն, որ մեր հոգին է ապականված, մեր սիրտն է նեխված, և ոչ մեր միտքը խավար,– պատասխանեց նա, մի ներվային շարժումով հեռացնելով իրանից ապուրի ամանը, որ աղախինը նոր էր դրել նրա առջև: Մարդկությունը երբեք չի հասնիլ ձեր երևակայած վիճակին, քանի որ գիտությունն ու կրթությունն անընդունակ են գջել արմատից մեր կրծքի տակ թաքնված, քարացած ու ապականված մսի կտորը և նրա տեղը դնել իսկական մարդկային սիրտ: Լսեցե՛ք, մարդկային սիրտ եմ ասում... Դուք պախարակում եք բուրժուաներին, որոնք գոնե իրանց սեղանի փշրանքը ձգում են չքավորներին: Բայց ի՞նչ կասեք այն կրթված ու կրթող բարբարոսների մասին, որոնք խոսքով ի՛սկ և ի՛սկ ձեր պաշտպանած գաղափարներն են քարոզում, իսկ գործով ուտում են իրանց բարեկամի ոչ միայն միսը, է՛, է՛, դա քիչ է, այլև հոգին. հասկանո՞ւմ եք, հոգին: Այո՛, ուտում են, մարսում և էլի գաղափարական մարդիկ համարվում: Ախ, ներեցե՛ք, տանտի-րուհինե՛ր, ես այսօր ախորժակ չունիմ. ներեցե՛ք, պարոններ...

Այս ասելով, շտապով վեր կացավ և գնաց յուր սենյակը: Մենք նայեցինք միմյանց երեսին: Ջարիֆյանը քթի տակ ժպտաց, գլուխը շարժեց և ինչ-որ խոսք ասաց Աղելաիդային: Իսկ ես չկարողացա զսպել իմ հետաքրքրությունը, թողի սեղանը և գնացի Սանթուրյանի հետևից: Մոտենալով նրա դռներին, մի քանի վայրկյան տատանվեցի – մտնե՞լ, թե՞ ոչ: Մինչև այդ օրը նրա սենյակում չէի եղել և ոչ էլ նա էր ինձ այցելել: Բայց իմ ձեռը, գրեթե, ակամա երկու անգամ զարկվեց դռներին, և ներսից լսվեց նրա հուզված ձայնը – «մտե՛ք»:

Երբ ներս գնացի, նա անկողնակալի վրա թերթերի մեջ շտապով փաթաթում էր ամառային վերարկուն:

– Ներեցե՛ք, ես անքաղաքավարի վարվեցի, ա՛խ, ներեցե՛ք,– կրրկնեց նա, յուր այլայլված դեմքը դարձնելով ինձ: – Դուք, երևի, ինձ խելագար եք համարում: Գուցե իրավունք ունիք: Բայց ես շատ ուրախ եմ ձեր այցելությունը. ցավում եմ միայն, որ պետք է գնամ... Գիտե՛ք, գործը անհետաձգելի է, իսկ ես անսիրտ, դեռ ուզում էի ճաշել...

Նա գործը վերջացրեց, հագավ ձմեռային վերարկուն և դուրս գնաց, հետը տանելով կապոցը:

Ես հիմարի պես ապչած, նայում էի նրա հետևից:

Մի ժամ անցած, երբ հագուստով պառկած անկողնակալիս վրա, մտածում էի դեռ այդ մարդու տարօրինակ վարմունքի մասին, լսեցի իմ դռների ձայնը: Ներս մտավ Սանթուրյանը, և ես լամպի լուսով նշմարեցի, որ այժմ նրա դեմքը հանգիստ է:

– Կրկին անգամ ներողություն. գնանք իմ սենյակը՝ միասին թեյ խմելու:

Նա բարեկամարար բռնեց իմ թևից և տարավ ինձ յուր սենյակը:

– Ես չափից դուրս վրդովված էի,– ասաց նա, թեյ պատրաստելով,– այժմ ոչինչ, անցավ...

– Բայց ի՞նչ է պատահել:

– Դժբախտություն. ո՛չ, տմարդություն: Մի շատ սովորական, բայց սոսկալի տմարդություն. ընկերի տմարդություն՝ ընկերի վերաբերմամբ: Լսեցե՛ք, եթե կամենում եք:

Նրա պատմածից երևաց, որ յուր ծանոթ ուսանողներից մեկը հիվանդ է: Նա համալսարանում լսում է այդ մասին. գնում է հիվանդին այցելելու: Տեսնում է, որ մարդը մենակ, անօգնական պառկած է: Ոչ բժիշկ է գալիս, ոչ դեղերի փող ունի, նույնիսկ թեյ-չաքարն էլ վերջացել է: Դա մի խեղճ մալարոս էր, ամենից ատված, արհամարհված: Արհամարհված այն պատճառով, որ նրա մայրը վատ ճանապարհի էր եղել և հենց այն ժամանակ էլ էր: Նա մի անհայտ դժբախտ զավակ էր, որ կրում էր անառակ մոր հանցանքի պատիժը:

– Երևի ժառանգականության օրենքների հիման վրա,– գոչեց Սանթուրյանը, հետզհետե նորից հուզվելով,– չէ՞ որ մենք այժմ անգիր ենք անում Դարվինի թեորիան: Երևակայեցեք, նա ամաչում է անգամ ընկերների օգնությանը դիմելու այդ նեղ վիճակում: Դժբախտաբար ես գրպանումս միայն հիսուն կոպեկ ունեի: Ի՞նչ կարելի էր անել: Վազեցի մեկի, մյուսի, երրորդի մոտ. բոլորը մերժեցին ինձ հինգ

ոուրի տալու: Վերջապես, դիմում եմ չորրորդին: «Փող չունիմ» ասում է: Է՛հ, Ի՞նչ արած, ստիպված դուրս եմ գալիս ձեռնունայն: Սանդուղքի վրա հանդիպում եմ նրա աղախնին: Կինը, մի ձեռին բռնած մի շիշ թանկագին խմիչք, մյուս ձեռի ափում սեղմած մի բուռն թղթադրամ, դիմում է նրա սենյակը: Մի չար միտք ինձ թելադրում է, որ մեր փող չունեցող պարոնը յուր ընկերներին այս երեկո չաքարօղիով հյուրասիրելու համար քսանհինգանոց է ուղարկել խմիչքների խանութը... Ահա ինչեր են պատահում: Իսկ այդ ուսանողը միշտ բարձր բաների մասին է խոսում... Մ, ժ, զգվում եմ միանգամայն այդ խոսքերից. ահա ինչու այսօր այնքան կոպիտ պատասխանեցի մեր սեղանակցին...

Նրա խոսքերի մեջ զգացվում էր մի անկեղծ հոգու բնական վերդովմունք:

– Ինչո՞ւ ինձ չդիմեցիր, ես փող ունեի, – ասացի ես:

– Առայժմ կարիք չկա. ես նրա համար փող գտա...

Հարկավոր չէր հարցնել իմանալու համար, թե Սանթուրյանը որտեղից է փող ճարել: Նա անշուշտ գրավ էր դրել իր ամառային վերարկուն:

Այդ երեկո երկար ժամանակ մնացի նրա մոտ և բավական ծանոթացա նրա հայացքներին: Չնայելով տարիքին, նա անհամեմատ ավելի զարգացած էր, ավելի շատ կարդացած և կարդացածը լավ ըմբռնած, քան բոլոր իմ ծանոթ ուսանողները: Ոոսում էր լուրջ բաների մասին: Երբեմն նրա միտքը այնպիսի թոփչքներ էր գործում, որ ես հազիվ կարողանում էի երևակայությունը հասնել նրան: Նրա ոչ մի դատողությունը սովորական չէր, ոչ մի դարձվածք անգամ չէր արտասանում այնպես, ինչպես ուրիշները:

Նա զգայուն էր և անչափ զգայուն: Նրան վրդովեցնում էր մարդկանց անտարբերությունը դեպի հալածվածները, չքավորները, խեղճերը: Եվ այդ մասին խոսելիս, ավելի էր հուզվում, գունատվում, նրա ձայնը ավելի էր դողում: Իսկ աչքերը – կրակի այդ անսպառ աղբյուրը – շարունակ կայծեր էին արձակում:

Ո՛չ, ես այդ տեսակ շարժուն դեմք կյանքումս էլ չեմ տեսել: Մարդը, կարծես, ամբողջովին բաղկացած էր ներվերից և այն էլ մերկ ներվերից:

Այնուհետև ես երբեմն գնում էի նրա սենյակը կամ ինքն էր գալիս ինձ մոտ: Նա խոսում էր ամեն բանի մասին, բացի մեկից – յուր անձնավորության և ընտանեկան վիճակի: Իսկ ես, հարկավ այդ մասին չէի հարցնում: Միայն ինձ թվում էր, որ նրա ազգանունը ինձ ծանոթ է, որ ես մի տեղ լսել եմ, թե կարդացել նրա մասին մի պատմություն:

Ես սիրեցի նրան: Սիրում էր արդյոք նա էլ ինձ,– չգիտեի: Զգում էի միայն, որ իմ այցելությունները նրան չեն ձանձրացնում: Մեր սենյակները միմյանցից բաժանված էին Զարիֆյանի սենյակով: Երբեմն Սանթուրյանի ձայնը լսում էի հարևանի մոտից: Շուտով նկատեցի, որ Զարիֆյանը արդեն գրավել է նրա համակրությունը...

III

Մելիտան պսակվեց և ամուսնու հետ տեղափոխվեց Օդեսա: Մեր խմբի միակ զարդը մնաց Ադելաիդան: Զարիֆյանը սկսեց ավելի հետամուտ լինել նրան: Թե ինչ ունեք սրտումը՝ այդ դժվար էր իմանալ նրա նման մի գաղտնապահ և խորամանկ մարդուց: Միայն այդ երիտասարդի հարաբերությունը դեպի օրիորդը ինձ դուր չէր գալիս, ինչպես և նա ինքն առհասարակ: Երբեմն նկատում էի, որ օրիորդի հետ խոսելիս, նրա քծնող աչքերի մեջ փայլում էր վավաչոտություն: Ճշմարիտ է, Ադելաիդան չէր փախչում աչքի քաղցր և խորհրդավոր ժպիտներից, բայց նկատում էի, որ աչքի տակով դիտում է Սանթուրյանին և ավելի ուշադիր է դեպի նա: Մինչդեռ ամեն բանի վերաբերմամբ զգայուն երիտասարդը տակավին անտարբեր էր նայում սիրուն օրիորդին:

Իմ բարեկամությունը Սանթուրյանի հետ օրեցօր դառնում էր մտերմական, բայց նրա ընտանեկան կյանքը ինձ համար դեռևս անթափանցելի էր:

Այն ուսանողը, որին օգնելու համար նա գրավ էր դրել վերարկուն, թոքախտ ուներ, շուտով մեռավ: Նրա թաղման օրը Սանթուրյանը առավոտ կանուխ ինձ զարթեցրեց և խնդրեց տալ տասնհինգ ռուբլի պարտք: Բարեբախտաբար մոտոս փող կար, տվի: Նա խելագարի պես դուրս թռավ և շտապով հայտնեց ինձ այն հիվանդանոցի տեղը, ուր խեղճ ուսանողին փոխադրել էին վերջին ամիսը:

Այդ օրը ինձ համար կմնա անմոռանալի: Ես գնում էի հանգուցյալի դագաղի հետևից՝ տասի չափ աղքատ ուսանողների հետ: Ներկա էր և Զարիֆյանը: Նա յուր դեմքին տվել էր հանդիսին վայել տխուր, միայն իմ կարծիքով կեղծ՝ արտահայտություն: Բայց, աստված իմ, այն ի՞նչ վիճակի մեջ էր Սանթուրյանը: Երբեք մի հանգուցյալի դագաղի շուրջը ես չէի տեսել այդքան ճնշված, ընկճված, վշտալի կերպարանք: Թաղման հոգսերը նա յուր վրա էր առել: Եվ հեռավոր կովկասից եկած մարդը մի օտարազգի ուսանողի դագաղին հետևում

էր այն վիճակում, որի մեջ գուցե միայն հարազատ մայրը կարող էր լինել:

– Ի՞նչ կապ կար նրանց մեջ,– հարցրի ես մի ուսանողից:

– Ոչինչ, նրանք միևնույն ֆակուլտետի ուսանողներ էին, ահա բոլորը,– պատասխանեց նա:

Դիակառքը հասավ գերեզմանատուն: Միակ քահանան և միակ տիրացուն կատարեցին վերջին կարգը: Այն բուպեին, երբ չորս զույգ բիրտ ձեռներ ուզում էին դազաղը իջեցնել գերեզման, Սանթուրյանը բանվորներին ձեռով նշան տվեց սպասել:

Նա կանգնած էր գերեզմանից հանած թարմ հողի բարձրություն վրա, դազաղի ոտքի կողմը: Նրա այտերը և ականջները ցրտից կապտել էին, չրթունքները դողում էին, ատամները զարկվում էին միմյանց, իսկ աչքերը դարձյալ կրակ էին արձակում:

Ձեռի մի ջղային շարժումով նա հետ ձգեց լայն ճակատի վրա սփռված գանգուր մազերը: Նա սկսեց խոսել: Սկզբում նրա ձայնը երերվում էր, չրթունքները ցրտից անգոր էին արտահայտել խոսքերը: Բայց այս տևեց միայն մի քանի վայրկյան: Նա հաղթեց ցրտին, զսպեց ներքին հուզմունքը, ձայնը բարձրացրեց:

Երբեք ես չէի լսել մարդկային խոսքը՝ բխած սրտի այդքան անհուն խորությունից: Դա դամբանական չէր, այլ մի ամբողջ ողբերգություն: Նա մտայլ գույներով նկարագրում էր հանգուցյալի բարոյական վիճակը, պատկերացնում էր նրա դիրքը ընկերների շրջանում: Ամբողջ ժամանակը խեղճը ենթարկված է եղել մի խուլ և անլուր արհամարհանքի: Իբրև զգայուն և հիվանդ մարդ, նա չի կարողացել սառնարյուն տանել այդ արհամարհանքը և օր-օրի վրա ընկճվել է նրա ծանրության ներքո: Եվ ի՞նչ է եղել նրա հանցանքը: Միայն յուր մոր մոլորությունը, որ բերանից-բերան պատմվելով, հայտնի է եղել ամբողջ համալսարանին:

Դա էր Սանթուրյանի դամբանականի միտքը: Եվ նա, այդ կենդանի փաստը հիմք վերցրած, արծարծում էր մի ամբողջ գաղափար անհատի և շրջանի մասին: Նա մի բարբարոսական զոհ էր համարում հանգուցյալին, զոհ մարդկային եսամոլության, գողոցության, կեղծ պատվասիրության:

Նրա ձայնը ցրտից թանձրացած օդի մեջ այժմ արձակում էր երկաթի սուր հնչյուններ, այլևս չէր դողդողում, չէր խեղդվում կոկորդումը: Նա թվում էր ամբողջովին մի կենդանի և սոսկալի բողոք ընկերների անիրավության դեմ: Ախ, որքան ցավում եմ, որ նկարիչ չեմ: Այդ պահին նա այնքան գեղեցիկ էր, գրավիչ և ազդու յուր

կերպարանքով, որ կարող էր ոգևորութիւն ներշնչել մի հանճարեղ վրձինի:

Ամենքն զգացվեցին: Իմ հոգուն տիրել էր մի անսովոր ջերմութիւն: Յուրտը ինձ համար անզգալի էր դարձել, ես ամբողջովին հափշտակվել էի Սանթուրյանի վառվառն խոսքերով և նրանց խոր իմաստով:

– Տեր աստված, ո՛րքան պերճախոս է, ո՛րքան կրակ կա այդ մարդու սրտում, և ո՛րքան ուժ նրա ձայնի մեջ, մտածում էի ես:

Ես արտասովեցի, նաև մի քանի ուրիշները, բայց ոչ Ջարիֆյանը:

Հանդեսը վերջացավ և մենք, Սանթուրյանի խոսքերի խորին տպավորութիւն տակ, վերադառնում էինք տուն:

– Դուք կարող եք պարծենալ ձեր հայրենակցով, նա տաղանդ է, – ասաց ինձ մի լեհացի ուսանող:

Այո՛, ես անկեղծ պարծենում էի իմ հայրենակցով: Եթե նա յուր դամբանականը գրեր, մի սքանչելի էպոպեա դուրս կգար, եթե արտասաներ մի մեծ հանդիսում – հազարավոր քարացած սրտեր կչարժեր: Նա տաղանդ էր, և անխառն, ինքնուրույն տաղանդ:

– Լավ խոսեց մեր հայրենակիցը, բայց խոսողը նա չպիտի լիներ, – դարձավ ինձ Ջարիֆյանը:

– Ինչո՞ւ նա չպիտի լիներ:

– Այնտեղ գրեթե բոլորը գիտեն նրա հոր պատմութիւնը:

– Ի՞նչ պատմութիւն, ի՞նչ եք ասում, – գոչեցի ես հետաքրքրված:

– Է՛հ, ուրեմն ձեզ հայտնի չէ՞: Նրա հայրը բանտումն է. ո՞վ գիտե, գուցե շուտով աքսորվի...

– Ի՞նչ հանցանքի համար:

– Կարծես կովկասցի չեք և հայ: Միթե չե՞ք կարդացել Սարգիս Սանթուրյանի դատը՝ յուր ապահոված տունը կրակ գցելու մասին: Այդ դատը ահագին աղմուկ հանեց: Նրա մասին գրեցին նույնիսկ այնտեղի և Պետերբուրգի մեծ լրագրերը:

Ահա՛ ինչ: Ես մտաբերեցի, թե ինչու Սանթուրյան ազգանունը ինձ ծանոթ էր թվում: Արդարև, այդ դատը աղմուկ էր հանել: Մի քանի հրապարակախոսներ Սարգիս Սանթուրյանին ցույց էին տվել իբրև ազգային ընդհանուր տիպար և այս հիման վրա հարձակողական հոդվածներ գրել ամբողջ հայ ազգի դեմ: Սանթուրյան ազգանունը դարձել էր նախատական մակղիբ հայերի մեջ, մանավանդ «ազգասերների» շրջանում:

Ջարիֆյանի խոսքերի մեջ ես զգացի մի տեսակ սատանայութիւն: Բայց եթե նա, մեր ընկերոջ ընտանեկան տխուր պատմութիւնն ինձ

Հիշեցնելով, ուզում էր իմ մեջ արհամարհանք զարթնեցնել՝ չարաչար սխալվում էր: Ես այնուհետև սկսեցի ավելի սիրել Սանթուրյանին:

Այժմ ես այցելում էի նրան գրեթե ամեն օր և միշտ զբաղված էի գտնում: Նա իսկույն գործը թողնում էր և սկսում ինձ հետ զրուցել:

Հազիվ էր պատահում, որ նա հոգով քիչ թե շատ անվրդով լիներ, միշտ հուզված, միշտ չփոթված: Ամեն մի անարդարություն, թե՛ առհասարակ կյանքի մեջ և թե՛ ընկերների շրջանում, պղտորում էր նրա սիրտը: Իսկ անարդարություններ շատ էր տեսնում ու միշտ հանդիսանում էր պաշտպան հարստահարվածին, զրկվածին, թույլին և խեղճին: Մի անգամ ինձ մոտ կարդաց, թե ինչպես Սարկովում մի կին տանջել է յուր խորթ աղջկան և սպանել. և սկսեց երեխայի պես հեկեկալ:

Նա չէր խոսում միայն յուր հոր մասին, և այս հանգամանքը ինձ թվում էր միակ սև գիծը նրա անհերքելի աղնվություն մեջ:

Շուտով ես իմացա, որ նրա հայրենակից ուսանողներից շատերը աշխատում են փախս տալ նրանից, անպատված ու ապականված համարելով Սանթուրյանի ազգանունը: Եվ ոմանք այդ համարում էին հայրենասիրություն: Թող, ասում էին, օտարները հասկանան, որ մենք էլ գիտենք պատժել մեր հասարակության մեջ երևացող ավտերը:

– Նա ինքը վատ տղա չէ, բայց շատ է պաշտպանում հորը,– ասում էր մեկը: – Նա ազգային հպարտություն չունի:

– Եթե նա լավ մտածեր, վաղուց հրաժարված կլիներ հորից,– ասում էր մյուսը:

– Նա ինքը առաջինը պետք է ապտակեր նրան,– գոռում էին ավելի արմատականները:

Ապտակել հարազատ հորը: Մ, ճ, երիտասարդություն, երիտասարդություն: Բարոյականության այդ անողոք ասպետներից շատերը այժմ կյանքի մեջ են: Եվ ի՞նչ, դեռ երեկ նրանցից մեկին տեսա դատարանում՝ փրփուրը բերանին մի բանկ կողոպտած պարոնի պաշտպանելիս:

Ես նկատում էի, որ ընկերների այդ խիստ վարմունքը ազդում է Սանթուրյանի վրա, և ազդում է շատ ծանր: Նա այնքան ինքնասիրություն ուներ, որ ինքն էր փախս տալիս ամենից, ոչ ոքի չէր այցելում, և ոչ ոքի էլ չէր ուզում ընդունել իր մոտ: Միայն Զարիֆյանը նրա հետ գեթ արտաքուստ բարեկամություն ուներ: Այդ մարդը քանի՛քանի՛ անգամ իմ ներկայությունը օգտվել էր Սանթուրյանի բարեկամությունից: Մինչդեռ ես մի անգամ չտեսա, որ նա գեթ ամենաթույլ կերպով պաշտպաներ Սանթուրյանին յուր ընկերների մոտ:

IV

Մի անգամ, իրիկնադեմին, մտնելով Սանթուրյանի սենյակը, տեսա, որ նա, գլուխը սեղանի վրա դրած, հեկեկում է: Ես չփոթվեցի, կամեցա ետ դառնալ: Բայց նա արդեն լսել էր իմ քայլերի ձայնը, հետ նայեց, և ես մնացի սենյակում: Նա շտապով սրբեց աչքերը և ոտքի կանգնեց:

– Ներեցեք տարածամ այցելությունս համար,– ասացի ես:

– Մ, ճ, ո՛չ, տարածամ չէ, ուրախ եմ, որ եկաք: Նստեցեք, խնդրեմ, ոչի՛նչ, մի քիչ հուզված էի. ինձ հետ շատ է պատահում:

Այո՛, շատ էր պատահում, բայց ի՞նչ էր այս անգամ առիթը: Ես կամեցա անպատճառ իմանալ: Նա միայնակ էր, գրեթե բոլորովին միայնակ, օտար երկրում, օտար շրջանում, և ես անկեղծ կամենում էի նրան սփոփել:

– Ատում եմ կյանքը,– գոչեց նա, արագ-արագ անցուդարձ անելով սենյակում,– մարդիկ չար են, չափազանց չար: Ի՞նչ ենք արել, որ մեզ հալածում են... Միթե մեղավոր ենք, որ սիրում ենք մեր հորը... Միթե դատավորները ամենագե՞տ են, անսխալ, և երբեք անարդար վճիռներ չե՞ն թաքչում նրանց արդարամիտ հայացքից... Ես ճանաչում էի իմ հոր սիրտը...

Նա ինձ սիրում էր... Նա պաշտում էր յուր ընտանիքը: Եթե մի մեղք գործել է, գիտեմ, միայն և միայն յուր ընտանիքի բարօրության համար է գործել: Բայց ո՛չ, նա մեղավոր չէ, հավատացեք: Իմ սիրտը երբեք չի կարող հաշտվել այդ մտքի հետ... Է՛հ, բայց թող լինել ամենավերջին հանցավորը, դարձյալ ես չէի կարող դուրս ձգել իմ սրտից որդիական սերը... Մեղադրեցեք բնությունը, որ այս խոր, անբացատրելի զգացումը դրել է իմ սրտի մեջ: Ո՛չ, ո՛չ, հազար անգամ ոչ. իմ հայրը պետք է արդար լինի, որովհետև նա միշտ ազնիվ է եղել: Ինչո՞ւ է նա պատժվում, ինչո՞ւ են մեզ պատժում... Ահա, կարդացե՛ք, ձեզ կարելի է հավատալ...

Այս ասելով, նա ձգեց իմ առջև մի նամակ: Ես կարդացի: Նամակը գրում է Սանթուրյանի փոքր եղբայրը, որ գիմնագիտ էր: Այստեղ նկարագրված էր ընտանիքի վիճակը, հասարակության խուլ արհամարհանքը դեպի նա: Գիմնագիտը գանգատվում էր յուր ընկերների վրա, որոնք նրան ամեն քայլափոխում հիշեցնում էին հոր դատը, սրախոտում, ծաղրում... Ազգականներից շատերը երես էին դարձրել նրանցից:

Բայց կար մի հանգամանք, որ ամենից ավելի էր հուզել Սանթուրյանին: Նրա քույրը արդեն նշանված է եղել մի երիտասարդի հետ, երբ հոր դատը բացվել է: Փեսացուն սկզբում ուշադրություն չի դարձրել և մտադիր է եղել, դատը վերջանալուց հետո, իսկույն ամուսնանալ: Դատը ձգձգվել է և, վերջապես, առաջին դատարանում վճովել է տխուր: Փեսացուն սկսել է օրից-օր հարսանիքը հետաձգել: Այժմ նա, յուր ազգականների դրդմամբ, բոլորովին հրաժարվում է յուր հարսնացվից:

– Գիտե՞ք այդ ինչ է նշանակում,– ասաց Սանթուրյանը,– նշանակում է, որ իմ խեղճ քույրը պիտի տանջվի վշտից և ով գիտե ինչ հետևանք ունենա նրա տանջանքը: Նա սիրում է յուր թուլամորթ փեսացվին:

Ինձ մնում էր գործ դնել իմ բոլոր պերճախոսությունը նրան մխիթարելու համար:

– Գուցե դուք էլ եք ձեր սրտի խորքում ինձ մեղադրում,– շարունակեց նա, հետզհետե հանգստանալով,– որ այսքան կողմնապահ եմ իմ հոր վերաբերմամբ: Գուցե մտածում եք. «Ահա մի մարդ, որ ամենափոքր անարդարություն դեմ բողոքում է, յուր հորը վերաբերվում է ներողամտաբար»: Իրավունք ունիք այսպես մտածելու, այդ բնական է: Բայց նախ՝ ինձ համոզեցեք, որ իմ հայրը հանցավոր է, երկրորդ՝ ցույց տվեք ծնողին ատելու միջոցը: Ասացեք, ի՞նչպես սառնարյուն մնամ, երբ տեսնում եմ, որ ամենքը դատապարտում են նրան, գուցե նույնիսկ իսկական հանցավորները: Լսեցե՛ք, ես ձեզ մի բան ասեմ. աստծուն է հայտնի, եթե դատապարտվածը լիներ բոլորովին օտար և անծանոթ մի մարդ, էլի ես նրան չէի մեղադրիլ. հենց միայն այն պատճառով, որ բոլորը նրան մեղադրում են: Գիտե՞ք ինչու: Որովհետև իմ մեջ կա մի բան, որ միշտ ինձ դրդում է ընդհանուրի դեմ գնալ. չենթարկվել ուրիշների կարծիքին, ես ատում եմ ոչխարային բնազդները: Հասկացե՛ք, ինչպես կամենաք...

Նա չէր կեղծում: Արդարև, շատ անգամ նա անում էր այն, ինչ որ հակառակ էր ընկերների կարծիքին: Նա սեղմում էր այնպիսիների ձեռք, որոնք այս կամ այն պատճառով արհամարհված էին: Եվ ես նկատում էի, որ այս հանգամանքը անհամեմատ ավելի էր գրգռում ուսանողներին, քան նրա ազգանվան արատը: Ինձ թվում էր, որ շատերն են իրանց սրտի խորքում հարգում նրան, թեև արտաքուստ ցույց են տալիս ատելություն, և թե նա ինքը շատերին արհամարհում է և այդպիսով գրգռում նրանց յուր դեմ: Նա ոչ ոքից չէր թաքցնում յուր իսկական զգացմունքներն ու կարծիքները: Նա ամենքի երեսին ասում էր այն, ինչ որ մտածում էր: Եվ այդ ոչ ոքի դուր չի գալիս:

– Նա ծաղրուում է մեզ, չի ուզում ենթարկվել մեր ընկերական շրջանի սկզբունքներին, ասում էին շատ ուսանողներ:

Մի կիրակի առավոտ ես մտա Սանթուրյանի մոտ մի գիրք խընդրելու: Նա կուրծքը սեղանին սեղմած, շտապով գրում էր: Ինձ տեսնելով, նա ձեռագիրը արհամարհանքով չարտեց մի կողմ: Արդեն մենք այնքան մտերմացել էինք, որ խոսում էինք «գու»-ով:

– Ի՞նչ էիր գրում,– Հարցրի ես:

– Հիմար բան:

Ես հեռվից նայեցի ձեռագրին, և իմ հետաքրքրությունը շարժվեց: Դա ոտանավոր էր. մի բան, որ ես իսկի էլի սպասում Սանթուրյանից: Ես ձեռս մեկնեցի թուղթը վերցնելու, նա բռնեց իմ թևը ասելով.

– Սպասի՛ր, եթե ուզում ես, կտամ ավարտածները, կարդա՛ և ծիծաղի՛ր...

Նա սեղանի դարանից հանեց մի քառածալ տետր կարմիր փաթեթի մեջ: Տետրի ճակատին խոշոր տառերով գրված էր «Կրակ»: Դա նրա վերնագիրն էր: Ես կարդացի մի քանի տող բարձր ձայնով, բայց նա, ականջները փակելով, երեսը դարձրեց և խնդրեց, որ մտքումս կարդամ: Կարդացի մի ընդարձակ ոտանավոր, հետո մի ուրիշը, երրորդը, չորրորդը: Ասում են՝ ճաշակները տարբեր են լինում. գուցե իմ ճաշակը ամենաանկիրթներից է կամ փչացած, բայց ես մինչև այսօր էլ հիշում եմ, որ այն օրը առաջին անգամ հուզվեցի, մի հայերեն գրվածք կարդալով: Դա վշտացած հոգու մի բուռն և անզուսպ բողոք էր՝ հասարակության եսամոլության դեմ. դա մի թանձր և մահաբեր թույն էր, որ ժայթքում էր մի տառապող սրտից: Հուրը այրվում էր անհատի ներսում և անհատը, ինքն իրան ուտելով, ոչնչանում: Ուրքա՛ն զգացմունքի խորություն, հոգեբանական նրբություն, պատկերների կենդանություն, զայրույթ և կատաղություն կար այդ ոտանավորների մեջ:

Ես հուզվեցի և հիացած նայում էի նրա հեղինակին: «Ահա, ուրեմն, ինչու՞ն է կայանում քո տաղանդը», մտածում էի ես, նայելով նրա մեկամաղձոտ դեմքին:

– Ե՞րբ պիտի հրատարակես,– ասացի ես:

– Հրատարակե՞լ,– կրկնեց նա,– երբե՞ք:

– Ինչո՞ւ:

– Մի՞թե ամեն խզրզանք կարելի՞ է հրատարակել:

– Բայց դա խզրզանք է: Ո՛չ, Սանթուրյան, դու, իմ կարծիքով, տաղանդ ես և խոշոր տաղանդ:

– Հեշտ մի՛ արտասանիլ այդ բառը, ասաց նա, գլուխը հեզնարար շարժելով և քթի տակ ծիծաղելով: – Տաղա՞նդ, չէ՛, հանճար... Ես գրել եմ ինձ համար, ի՞նչ իրավունք ունիմ իմ սեփական զգացմունքները ուրիշի վզին փաթաթել: Երբեմն ճիգ եմ անում այդ խզրզանքներով զսպել իմ սրտի կրակը. ահա ինչու վերնագիրը այդքան խոշոր է: Տո՛ւր ինձ, բավական է...

Նա գրեթե ուժով խլեց ինձանից տետրը և կողպելով սեղանի արկղի մեջ՝ ավելացրեց.

– Առաջին և վերջին անգամ հանեցի սեղանիս միջից. թող այնտեղ փախ...

Ա՛խ, որքա՛ն ցավում եմ, որ մի օր գաղտնի չմտա սենյակը և չգողացա նրա «Կրակ»-ը:

Գուցե սխալվում եմ, գուցե հափշտակված էի, բայց համոզված եմ, որ այդ կրակը գեթ մի փոքրիկ հրդեհ կզցեր մեր սառն և անարյուն գրականություն մեջ, իսկ ես անհայտություն խավարից կազատեի մի փայլուն անուն...

Երբեմն Սանթուրյանի մոտ հանդիպում էի Զարիֆյանին: Չնայելով իմ հակակրանքին, կարողանում էի նրա հետ խոսել, միայն այն պատճառով, որ շատ էի սիրում Սանթուրյանին: Նրանց հարաբերություն մեջ ես զգում էի մի կողմից – անկեղծություն, պարզություն, մյուս կողմից – կեղծիք և շինծու քաղաքավարություն:

Զարիֆյանը զգում էր Սանթուրյանի մտավոր գերազանցությունը և նախանձում էր. միայն գիտեր թաքցնել յուր նախանձը: Իսկ Սանթուրյանը երբեք չէր աշխատում ճանաչել նրա ներքին աշխարհը և վերաբերվում էր իբրև մի անկեղծ բարեկամի, քննադատում էր նրա մոտ և շատ անգամ պախարակում կովկասցի ուսանողների մտավոր և բարոյական հայացքները: Իսկ ես համոզված էի, որ Զարիֆյանը նրա բոլոր ասածները հաղորդում էր ուսանողներին:

Ճաշի միջոցներին նկատում էի, որ Զարիֆյանը արդեն չափից դուրս է հետամուտ Աղեյաիդային: Իմ մեջ վաղուց էր կասկած հղացել և գուշակում էի, որ մի բան է պատրաստվում և ոչ լավ բան: Մի օր ոուս ուսանողն ինձ ասաց, թե իմ հայրենակիցը սիրահարվել է գերմանուհու վրա: Ճիշտ էր այդ թե ոչ՝ չգիտեի, բայց ես Զարիֆյանի սիրտն անընդունակ էի համարում սիրո զգացմանը: Այն մարդը, որ յուր փողկապն էլ հաշվով է կապում, չի կարող սիրահարվել:

Իմ ճանապարհը Աղեյաիդայի սենյակի առջևով էր: Երբեմն, տանից դուրս գալիս կամ տուն վերադառնալիս, ես այնտեղից լսում էի Զարիֆյանի սառն, միատեսակ հնչող ձայնը և չափավոր ծիծաղը: Եվ

ես իմ մտքում վրդովվում էի Աղեւախղայի դեմ, որ թույլ էր տալիս այդ մարդուն՝ Հետամուտ լինել իրան: Վերջնական դեպի Ջարիֆյանը տածած խուլ հակակրանքի զգացումը իմ մեջ մի օր մի փոքր գոհացում ստացավ:

Դա Աղեւախղայի ծննդյան տարեդարձի օրն էր: Լրանում էր քսան տարին: Նախընթաց երեկոյին նա մեզ հրավիրել էր շոկոլադ խմելու: Մենք շնորհավորեցինք նրան մի-մի նվերով: Ջարիֆյանը գնել էր մի շքեղ մետաքսյա հովանոց. մի բան՝ որ անսպասելի էր նրա նման ժլատից: Սանթուրյանը բերեց մի փղոսկրյա քնարիկ: Դա մի հասարակ, բայց ճաշակով շինված քորոց էր կրծքի համար:

Օրիորդը մեր նվերները դրել էր առանձին սեղանի վրա և պարծանքով ցույց էր տալիս ընկերուհիներին, որ եկել էին շնորհավորելու: Առանց քաշվելու, նա մի առանձին հաճույքով ցույց էր տալիս Սանթուրյանի նվերը, որ գուցե բոլոր նվերներից էժանագինն էր:

– Ա՛խ, ի՛նչ գեղեցիկ է, ի՛նչ գեղեցիկ է,– կրկնում էր նա անդադար,– երևում է, որ նվիրողը ճաշակով մարդ է...

Սանթուրյանը երբեմն նայում էր օրիորդին, երբեմն ինձ և ամաչելով գլուխը թեքում կրծքին: Պետք է ասել, որ մի շաբաթ էր արդեն, նա ուշադիր էր դեպի օրիորդը: Պարզ էր, որ այդ կարճ միջոցում նա ավելի էր գրավել նրան, քան Ջարիֆյանը՝ ամիսների ընթացքում: Երկու օր առաջ նա ինձ մոտ առաջին անգամ խոսեց Աղեւախղայի մասին: Նրա հատուկտոր խոսքերից իմացա, որ հավանում է գերմանուհուն, մանավանդ նրա աշխույժ և ուրախ բնավորությունը:

Աղեւախղան անվերջ հրճվում էր Սանթուրյանի նվերով, ստեպստեպ ժպտալով նրա երեսին: Պետք էր տեսնել Ջարիֆյանին: Ներքին հուզմունքից նա անդադար կրճտում էր շրթունքները, բեղերը շարունակ ոլորում և մատներով ձգձգում բաց-չազանակագույն միրուքը: Նա աչքերով գրավում էր Աղեւախղային և աշխատում էր անուշադիր լինել դեպի Սանթուրյանը: Ինձ համար պարզ էր, որ նա չաբաչար նախանձում է:

Բայց առաջին և վերջին անգամն էր, որ ես նկատեցի այդ նախանձը... Այնուհետև Ջարիֆյանի զգացումները անթափանցելի էին ինձ համար:

Հետևյալ օրը Սանթուրյանը ինձ բարեկամաբար խոստովանեց, որ անտարբեր չի դեպի Աղեւախղան: Այդ օրից սկսած՝ նա երբեմն գնում էր օրիորդի սենյակը: Նրանք միասին կարդում էին գրքեր: Թե ինչ էին խոսում, հարկավ, չգիտեի: Բայց, ճանաչելով Սանթուրյանին, գուշակում էի, որ եթե մի անգամ սիրո զգացումը նրա սրտում գեթ մի

Թույլ արմատ է գցել, պետք է աճի, զարգանա այնքան արագ, որքան արագ հղանում էր և զարգանում նրա մեջ ամեն մի զգացում: Ես չէի ուզում նրան խանգարել, խլել նրա երջանիկ ժամերը, ուստի առաջվա պես հաճախ չէի այցելում նրան: Բայց նա ինձ հանդիմանում էր այդ մասին և, երբ ես չէի գնում նրա մոտ, ինքն էր գալիս իմ սենյակը:

Միրո զգացումը տակավին չէր գրավել նրա ներքին կրակը: Նա նույն գրգռող, վրդովվող, անարդարությունների դեմ բողոքող Սանթուրյանն էր: Նա նույնչափ անողոք էր դեպի մարդկային սառնասրտությունը, եսամոլությունը, նույնչափ զգայուն դեպի խեղճը, աղքատը, սնանկը և հալածվածը: Նա ծախսում էր յուր վերջին կոպեկը, գրավ դնում ամեն ինչ, որ կարելի է գրավ դնել և նպաստում էր չքավոր ուսանողներին, միևնույն է ովքեր էլ լինեին և ինչ աչքով էլ նայեին նրան այդ մարդիկ: Մի անգամ Զարիֆյանը հաղորդեց, թե մի բժիշկ ուսանող չի կարողանում այդ տարվա ուսումնավարձը վճարել: Սանթուրյանը նոր էր տնից փող ստացել և այն օրը վճարել սենյակի ու ճաշի վարձը: Նա անմիջապես գրպանները դատարկեց սեղանի վրա: Գոյացավ տասնյոթ ուրբի և մի քանի կոպեկ:

– Ահա իմ մասը, մնացյալն էլ ուրիշից առեք,– ասաց նա, մղելով փողերը Զարիֆյանի կողմը:

– Վաղը ինքներդ կտաք նրան,– ասաց Զարիֆյանը:

– Ո՛չ, նա ինձանից չի վերցնիլ: Մի անգամ նա մի պսակի համար փող էր ժողովում, ես կամեցա իմ բաժինը տալ, նա չընդունեց: «Չի կարելի,– ասաց,– ձեր փողերը խառնել ուսանողական փողերի հետ»: Տվեք իրան ձեր կողմից. ինձանից չի վերցնիլ, բայց չասեք, թե ես եմ տվել: Դա իմ մայրական փողերից է, հավատացե՛ք...

Եվ նա, յուր շրթունքները կրծոտելով, հագիվ կարողացավ զսպել արտասուքը:

Հիշում եմ այն օրը, երբ ուսանողները մի երեկույթով պետք է պատվեին Կովկասից եկած մի հայտնի մարդու: Մեծամասնությունը կամեցավ զանցառություն տալ Սանթուրյանին: Ես և մի քանի ուրիշները բողոքեցինք և կարողացանք ստիպել նրանց՝ արդարացի լինել իրանց ընկերոջ վերաբերմամբ: Ուսանողները համաձայնեցին հրավիրել Սանթուրյանին, չնայելով շատերի ընդդիմություն: Իսկապես այդ ընդդիմության պատճառը Սանթուրյանի ազգանվան արատը չէր, այլ նրա մտավոր առավելությունը, որ կարող էր նրանց նսեմացնել կովկասցի հյուրի մոտ: Ուսանողները զգում էին Սանթուրյանի գերազանցությունը, ահա նրանց հալածանքի գլխավոր հոգեբանական պատճառը, որ ես պարզ հասկանում էի և զգում: Զարիֆյանը, որ

միշտ մի առանձին խորոժակով էր պատմում ամեն մի չար լուր, շտապել էր Սանթուրյանին հաղորդել այն բոլոր վիճարանությունները, որ տեղի էին ունեցել նրա առիթով: Ես այդ չգիտեի, եկա նրան հրավիրելու, և ի՞նչ դրուծյան մեջ գտա: Զգայուն երիտասարդը պառկած էր անկողնում՝ հագուստով: Նրա աչքերն այրվում էին, կուրծքը ուժգին բաբախում, դժվարություն էր շունչ քաշում. այնքան ազդել էր այս անգամ նրա վրա ընկերների խստությունը:

– Հանգստացի՛ր, Մարգար, հանգստացի՛ր,– ասացի ես, իսկույն զգալով բանի էությունը,– հավատացի՛ր, չարժե այդքան զգայուն լինել ղեպի ամեն բան:

– Դեպի ամեն բան,– գոչեց նա, գլուխը բարձրացնելով և մի կրակոտ հայացք ձգելով ինձ վրա,– ղեպի մի այդպիսի ապտա՞կ: Այո՛, չարժե, չարժե, որովհետև ես եմ մեղավորը, ես եմ առիթ տալիս ինձ հալածելու, ես, որ չեմ կարողանում հաշտվել ոչ ոքի հետ:

Եվ նա սկսեց խեղդված ձայնով հեկեկալ, գլուխը թաղելով բարձի մեջ: Ես չէի խղճում նրան, այլ ցավակցում էի: Ողճում են թույլերին, իսկ նա թույլ չէր, այլ զգայուն, պարզախոս, անկեղծ: Եվ հենց այդ պարզախոսությունն ու անկեղծությունն էին նրա անբախտություն հիմքը:

Վերջին ժամանակ նրա դժբախտ հոր մասին Թիֆլիսի մի լրագրում երևացել էր մի կոպիտ ֆելիետոն: Ուսանողները կարդում էին և ծիծաղում: Կարդաց նա ինքն էլ, և կրակը սկսեց մի նոր ուժով լափել նրա ներսը: Ես ամեն կերպ աշխատում էի թեթևացնել նրա վիշտը: Բայց երբեք չէի ձգտում նրա մեջ թուլացնել որդիական սերը: Դա կլինե՞ր ապարդյուն ջանք. այնինչ ես, փոխանակ մխիթարելու, կավելացնեի նրա դառնությունները:

Ես ուրախ էի, որ նա հետզհետե ավելի ու ավելի հափշտակվում էր Աղեյախիդայով: Դա, անկասկած, կարող էր ցրել նրա թախիծը կամ գոնե թեթևացնել. դա միակ ղեղն էր նրա բարոյական տառապանքի ղեմ:

Մի օր նա մտավ իմ սենյակը ուրախ տրամադրություն: Առաջին անգամն էի տեսնում նրա մեկամաղձոտ դեմքի վրա կենսուրախություն ժպիտ: Առանց քաշվելու, առանց առաջարանի, նա բացարձակ հայտնեց, թե արդեն յուր սերը հայտնել է Աղեյախիդային և հավանություն է գտել նրա կողմից: Աղեյախիդան հիանալի աղջիկ է, սիրում է, կարող է հասկանալ նրան: Եվ մի ամբողջ քառորդ ժամ նա գովում էր գերմանուհուն և հրճվում փոխադարձ սիրով: Ես չկարողացա ինձ զսպել. ինչպես սիրո զգացումը դեռ չճաշակած մի մարդ, շտապեցի գործին ավելի խոր նայել և հարցրի.

– Բայց ի՞նչ վերջ կունենա այդ սերը:

– Ես կամուսնանամ նրա հետ, ահա թե ինչ վերջ կունենա, – պատասխանեց նա դրականորեն:

Սոստովանում եմ, այդ մասին ես չէի մտածել: Ինձ թվում էր, թե դա մի ժամանակավոր հափշտակություն է, շուտ սկսվել է, շուտով էլ կանցնի: Լսելով Սանթուրյանի վճռական պատասխանը, ես ինքս իմ հարցից ամաչեցի. ի՞նչպես էի հանդգնել ենթադրելու անգամ, որ այդպիսի ազնիվ մարդը կարող է թեթևամիտ խաղ խաղալ մի երիտասարդ և անարատ աղջկա հետ: Բայց միևնույն ժամանակ ես հոգով ընդդեմ էի նրա ամուսնանալուն: Չգիտեմ ինչու, հավատացած էի, որ Աղելաիդան երբեք չի կարող Սանթուրյանի համար կյանքի արժանավոր ընկեր լինել: Ճշմարիտ է, նա սիրուն էր, կրթված, աշխատասեր, և ինչպես գերմանուհի, գուցե կարող էր լավ տանտիկին լինել: Բայց ինձ խորթ էր թվում նրա ծայրահեղ ուրախ բնավորությունը, որքան էլ այդ բնական լիներ նրա հասակում: Արդեն նա չափից դուրս շատ էր ծիծաղում, թռչկոտում ու երգում: Եվ դա մի ապագա ամուսնու համար ես թեթևամտություն նշան էի համարում: Բայց եթե ճիշտ է, որ կոնտրաստները հակում ունին դեպի միմյանց, Սանթուրյանը պետք է սիրեր Աղելաիդային, որովհետև այդ կողմից նրանք երկուսն էլ կատարյալ կոնտրաստներ էին:

Միայն մի բան ինձ չթողեց այդ օրը անկեղծ լինել: Սանթուրյանը մտադիր էր ամուսնանալ ոչ իսկույն, այլ ուսումն ավարտելուց հետո: Էհ, մտածում էի, ով գիտե, այս մի տարվա ընթացքում ինչեր կպատահեն, ինչո՞ւ այժմյանից իմ կասկածներով թունավորեմ բարեկամիս երջանկությունը:

Այժմ, ճաշի միջոցին, Սանթուրյանը Աղելաիդայի կողքին էր նրստում: Լեհացին ինձ զանազան նշաններ էր անում, թե ամեն բան հասկանում է, և ներքուստ ծիծաղում էր Ջարիֆյանի վրա: Ռուս ուսանողը անտարբեր էր. նա մտքով զբաղված էր յուր սրտի ընտրածով: Պառավ տանտիկինը, կարծես, հասկացել էր բանի էությունը և չէր երևում, որ հակառակ լինի աղջկա կամքին: Սանթուրյանին նա հավանում էր և միշտ գովում մեր մոտ նրա լրջմտությունը: Իսկ Ջարիֆյա՞նը... Նա դեռևս զսպում էր իրան և շարունակում Սանթուրյանի հետ յուր բարեկամությունը: Այդ մարդը ուներ կամքի ուժ: Բայց ինձ թվում էր, որ նա այլևս չի նախանձում, ցավում է միայն յուր նվիրած թանկագին հովանոցի մասին: Դա սխալ էր, և ես հետո հասկացա, որ սխալվում եմ:

Ինչ ասել կուզի, որ այժմ Սանթուրյանը ավելի զբաղված էր յուր սիրո առարկայով, քան մի ուրիշ բանով: Նա տանում էր օրիորդին

Թատրոն, նվագահանդեսներ, դրոսանքի, և ես զգում էի, որ սերը նրա ուսանողական նիհար գրպանին աժան չի նստում: Մոտ երկու ամիս անցավ այդպես: Զմեռը վերջանում էր, համալսարանական քննությունների ժամանակը մոտենում: Մի օր նկատեցի, որ Սանթուրյանը սեղանի մոտ նստել է Աղելախիղայից հեռու և չի խոսում նրա հետ: Իսկ օրիորդը, գլուխը կրծքին թեքած՝ տխուր նայում է սփռոցին, չի ուտում, միայն ձևի համար է մեզ հետ նստել: Զարիֆյանը նստած էր նրա հանդեպ և յուր հայացքը չէր հեռացնում նրանից: Դժվար էր կարդալ այդ մարդու դեմքի վրա նրա հոգու շարժումները: Նա չզիտեր ոչ ամոթից կարմրել, որովհետև միչտ կարմիր էր, ոչ բարկությունից գունատվել և ոչ ուրախությունից ոգևորվել:

Հետևյալ և երկրորդ օրը Սանթուրյանը դարձյալ Աղելախիղայից հեռու էր նստել, դարձյալ օրիորդը տխուր էր և դարձյալ Զարիֆյանը դիտում էր նրան: Իսկ չորրորդ օրը Աղելախիղան ճաշի չեկավ: Իմ հետաքրքրությունը շարժվել էր. կամենում էի իմանալ այդ լուռ տեսարանների պատճառը: Զգում էի, որ անշուշտ մի անախորժ բան է պատահել:

Հենց այդ օրը երեկոյան Սանթուրյանը պղտորված մտավ իմ սենյակը:

– Էլի ի՞նչ է պատահել, – Հարցրի ես:

– Դժբախտություն. օրիորդը ինձանից խուսափում է:

– Ինչո՞ւ:

– Հենց այդ «ինչուն» է ինձ հետաքրքրում: Դու պետք է ինձ օգնես պատասխանը գտնելու:

– Ե՞ս:

– Այո՛: Դու պետք է նրանից բացատրություն պահանջես:

– Ինչո՞ւ ինքդ չես պահանջում:

– Նա ինձ ոչինչ չի ասում: Նա ինձ հետ չի ուզում խոսել:

– Ահա՛ ինչ...

– Այո՛, նա ինձ տեսնելիս՝ երեսը շուռ է տալիս:

– Է՛հ, շատ լավ, դու էլ քո երեսը շուռ տուր:

– Հետո՞:

– Հետո դու քեզ համար, նա յուր համար:

Սանթուրյանը զարմացած նայեց աչքերիս:

– Դու կատա՞կ ես անում, – գոչեց նա:

– Իսկի՛ էլ չէ: Ես չեմ հավանում քո սերը, եթե միայն պլատոնական չէ և այդպես էլ չպիտի մնա:

– Պատճա՞ռը:

– Աղելախիղան քո ընկերը չէ:

– Իհարկե, նա ինձանից շատ և շատ բարձր է: Այդ ես գիտեմ:
 – Ո՛չ: Նա քեզ արժանի չէ:
 – Մի՛ ծաղրիլ ինձ, Միրաբյան:
 – Ես չեմ ծաղրում: Ինձ թվում է, որ Աղելաիդան քեզ չի սիրում.
 գոնե այն սիրով, որին արժանի է մի լուրջ մարդ:
 – Կնշանակե ես լուրջ մարդ չեմ:
 – Ընդհակառակը...
 – Ինչե՛է,– ընդհատեց իմ խոսքը Սանթուրյանը,– դու պետք է նրանից բացատրուիթյուն խնդրես իմ կողմից:
 Ես ընկա մտատանջության մեջ: Դա մի նուրբ միջամտություն կլիներ իմ կողմից և ես հազիվ թե ընդունակ լինեի կատարել ինձ առաջարկած դերը:
 – Ների՛ր, Սանթուրյան,– ասացի ես,– ես չեմ կարող անել:
 – Ինչո՞ւ:
 – Նախ՝ իմ սկզբունքներին դեմ է երկու սիրահարների մեջ մտնելը, երկրորդ՝ ես անձամբ անկեղծ ցանկանում եմ, որ դու հեռանաս այդ օրիորդից:
 – Ուրեմն մերժում ես: Շատ լավ. կղիմեմ Ջարիֆյանի միջնորդու-թյանը:
 – Ջարիֆյանի՞ր,– հարցրի ես, չկարողանալով թաքցնել իմ զար-մանքը:
 – Այո՛, ճարս ինչ: Դու գիտես որ ուրիշ ընկեր չունիմ...
 – Նամա՛կ գրիր...
 – Նամա՞կ: Կան այնպիսի բաներ, որ նամակով չի կարելի բա-ցատրել: Ես գիտեմ, որ դու Ջարիֆյանին չես սիրում, բայց նա վատ տղա չէ. գլխավորը՝ նա մոտ է Աղելաիդային:
 Այս անգամ մի քիչ վրդովվեցի և ասացի.
 – Բայց մի՞թե դու չես նկատում, որ նա ինքը անտարբեր չէ դեպի Աղելաիդան:
 – Գուցե առաջ այդպես էր, իսկ այժմ նա սիրում է օրիորդին ինչպես եղբայր: Նա մինչև անգամ խրախուսում է իմ սերը: Նա տակ-տով մարդ է:
 – Տակտով լինելուն խոսք չունիմ, բայց...
 – Ի՞նչ բայց...
 – Սանթուրյան, մի՛ նեղանար ինձանից, եթե ասեմ՝ «Հեռու կաց այդ օրիորդից էլ, այդ Ջարիֆյանից էլ...»:
 Ավելի ոչինչ չասացի: Նա մի փոքր մտածեց և հետո վճռական շարժում գործեց ու շտապով դուրս եկավ իմ սենյակից՝ դժգոհ դեմ-քով...

Այստեղ Միրարյանը ընդհատեց յուր պատմութիւնը և սկսեց կրակը վառարանի մեջ խառնել: Ապա մեզ համար դարձյալ մի-մի բաժակ թեյ ածեց և ասաց.

– Կարծեմ, պարոններ, դուք հոգնեցիք լսելուց: Կկամենա՞ք շարունակութիւնը հետաձգեմ վաղվան:

Դեռ երեկոյան ութ ժամն էր: Մենք միաձայն խնդրեցինք նրան շարունակել և ավարտել: Նորից մի ծխախոտ վառելով, նա այս անգամ նստեց վառարանից հեռու:

V

Հետևյալ օրը,– շարունակեց Միրարյանը,– Զարիֆյանը նստել էր առաջվա տեղը և կատարում էր նախկին դերը. այսինքն՝ ծառայում էր օրիորդին, հաճոյախոսութիւններ էր անում, միայն չափազանց զգույշ: Երբեմն նա գաղտուկ մտիկ էր անում Սանթուրյանի երեսին և ուսերը վեր քաշում, կարծես, ասելով. «Ձեմ հասկանում, ի՞նչ է պատահել այս աղջկան»:

Մի կիրակի օր Սանթուրյանը ճաշի չեկավ: Կասկածը տիրեց ինձ: Այդ մարդը այնքան զգայուն էր, որ, ո՛վ գիտե, ինչ կարող էր անել ըոպելի ազդեցութեամբ. ո՛չ ուրիշին, այլ ինքն իրան, որովհետև, նա ոչ ոքի թշնամի չէր կարող լինել և չէր էլ ուզում լինել, բացի ինքն իրան: Նրա բոլոր վրդովմունքը, ատելութիւնը, նրա սրտի ամբողջ թույնը, հոգու բուռն կրակը միայն և միայն իրան էին վնասում:

Մի քանի անգամ ես անցա նրա սենյակը, որ տեսնեմ՝ վերադարձե՞լ է արդյոք: Չկար: Օրը մթնեց, թեյի ժամանակն էլ անցավ: Դարձյալ չկար: Վերջապես, արդեն կեսգիշեր էր, երբ լսեցի նրա դռան ձայնը և շտապեցի նրա մոտ:

– Ա՛հ, այդ դու ես, մտի՛ր,– ասաց նա,– մի ձեռքում պահած վառ լուցկին, մյուսում՝ լամպի ապակին:

Նա սենյակը լուսավորեց, վերարկուն չպրտեց մի կողմ և հոգնած՝ շնչասպառ նստեց անկողնակալի վրա:

– Առավոտից մինչև այժմ պտտում էի փողոցներում,– ասաց նա վերջապես, պատասխանելով իմ հարցին:

– Ինչո՞ւ:

– Որովհետև ես անբախտ մարդ եմ: Այսօր առավոտ Զարիֆյանը ինձ հաղորդեց, որ խոսել է Աղելախիզայի հետ...

– Հետևա՞նք...

– Աղելլանիդան ամաչում է ինձ սիրել, որովհետև ես անհաշտ մարդ եմ, որովհետև ամենը ինձանից երես եմ դարձնում, որովհետև բոլորը ինձ արհամարհում են...

– Որտեղի՞ց գիտես նա այդ բանը:

– Էհ, այդ ինձ համար միևնույն է...

Ես ժպտացի:

– Տեսա՛ր ուրեմն,– ասացի,– որ դա սեր չէ, այլ թեթևամտություն: Մի՞թե սիրող կինը ուրիշների աչքով կնայի յուր սրտի ընտրածին:

– Ո՛չ, իհարկե, ո՛չ: Բայց Աղելլաիդան անփորձ երեխա է: Նա ղեռ չի կարող յուր խելքով դատել: Ես այլևս սիրո մասին չեմ մտածում: Ոչ, ինձ այժմ տանջում է մի ուրիշ բան: Երևակայիր, Ջարիֆյանը ասում է. թե Աղելլաիդան իմ մասին վատ գաղափար ունի:

– Օրինա՞կ:

– Լեզուս չի գալիս ասելու...

– Դարձյալ:

– Իբրև թե ես կեղտոտ նպատակ եմ ունեցել... Հասկանո՞ւմ ես...

– Ահա ինչ: Բայց փաստ ունի՞ր այդպես կարծելու...

– Փաստ: Աստծուն է հայտնի, որ ե՛ս իմ մաքուր սերն անգամ ամոթով եմ նրան հայտնել:

– Եվ դու այդ բոլորից հետո չե՞ս ուզում անձամբ օրիորդից բացատրություն պահանջել:

– Ջարիֆյանը պնդում է, թե Աղելլաիդան այդ մասին լսել անգամ չի ուզում:

Ջարիֆյանը ասում է, թե օրիորդը վատ գաղափար ունի Սանթուրյանի մասին: Ջարիֆյանը պնդում է, թե օրիորդը չի ուզում տեսնվել Սանթուրյանի հետ. բոլորը Ջարիֆյանը... Ո՛չ, մտածում էի ես, այստեղ մի գաղտնիք կա:

– Սանթուրյան, կրկնեցի ես,– մոռացի՛ր այդ աղջկան, ձեռք քաշիր այդ Ջարիֆյանից:

– Այժմ ես կաշխատեմ կատարել այդ խորհուրդը: Մոռանալ Աղելլաիդային, իհարկե, չեմ կարող, բայց կհեռանամ նրանից: Չի կարելի ուժով սեր գրավել: Նա իրավունք ունի արհամարհելու, որովհետև բոլորը արհամարհում են: Ոչինչ, թող արհամարհի. ես այլևս նրան չեմ ձանձրացնիլ...

Մի քանի օր անցած՝ պառավը եկավ իմ սենյակը և վշտացած հայտնեց, թե Սանթուրյանը տեղափոխվում է:

Ես շտապեցի նրա սենյակը: Նա շրթունքները կրծոտելով, անցուդարձ էր անում: Արդեն ժողովել և կապոտել էր իրեղենները և սպասում էր կառքի:

– Ո՞ւր ես գնում:

– Ես ի՛սկույն ուզում էի գալ քեզ մոտ: Տեղափոխվում եմ ուրիշ սենյակ:

– Մի՞թե արդեն բանն այդ տե՞ղն է հասել:

Նա ասաց, թե չի կարող այդքան մոտիկ ապրել և այդքան հեռու լինել Ադելաիդայից. թե զգում է, որ յուր ներկայությունը ձանձրացնում է օրիորդին և թե, վերջապես, հպարտություն զգացումը չի թույլ տալիս այժմ նույնիսկ որևէ բացատրություն խնդրել նրանից:

Անցավ մոտ մի շաբաթ: Ես Սանթուրյանին ո՛չ մի տեղ չէի հանդիպում: Նա համալսարանումն էլ չէր երևում: Դժբախտաբար ես մոռացել էի հարցնել նրա նոր սենյակի տեղը: Վերջապես մի առավոտ հանդիպեցի նրան Տվերսկայա փողոցում: Նա շտապով մոտեցավ ինձ և ամուր սեղմեց իմ ձեռը: Ես կիսահեղինաբար հարցրի. արդյո՞ք առողջանում է նրա սրտի վերքը: Նա դառնություն մտաբանեց և խնդրեց, որ կատակ չանեմ:

– Իմ վերքն ավելի խոր է, քան նույնիսկ ինքս էի կարծում:

Երկու օր առաջ նա տեսել էր Ադելաիդային Ջարիֆյանի հետ ձիաքարշով անցնելիս: Առաջին անգամ նա զգացել էր, թե ինչ ասել է խանդ:

– Թեև,— ավելացրեց նա,— իրավունք չունիմ Ջարիֆյանի վերաբերմամբ խանդոտ լինելու:

Ես չկարողացա զսպել իմ վրդովմունքը Ջարիֆյանի դեմ: Պատմեցի Սանթուրյանին ամենը, ինչ որ դիտել էի նրա բացակայությունը: Ադելաիդայի նորից ուրախ և զվարթ դառնալը, Ջարիֆյանի հաղթական ժպիտները, նրանց գաղտնի շնչունները, օրիորդի այցելությունները Ջարիֆյանին, այս բոլորը մի շաբաթ էր արդեն՝ լուսաբանում էին ինձ համար նրանց հարաբերությունները:

Սանթուրյանը լսում էր թղթի պես գունատված: Նրա կուրծքը ուժգին բարախում էր, աչքերը կարծես ձգտում էին դուրս գալ իրանց խորշերից: Նա երկյուղալի էր այդ ըոպեին: Ես զղջացի իմ տված անսպասելի հարվածի համար: Բայց արդեն ուշ էր: Գնացի նրա հետ յուր նոր սենյակը և այդ գիշերը անցկացրի այնտեղ: Երկար, երկար ժամանակ աշխատում էի նրան հանգստացնել:

Այո, իմ բարեկամը սիրում էր և տանջվում: Այժմ նրա ներքին կրակին ավելացել էր և խանդի զգացումը. մի բան, որ ամենից ավելի էր վտանգավոր նրա նման մի զգայուն երիտասարդի համար: Նա օրեցօր ավելի մոռալ էր դառնում, բայց և օրեցօր թանձրանում էր նրա սրտի հուրը, ուտելով և մաշելով նրան: Նա հետզհետե դառնում

էր լուսկաց, Հոռետես, բայց ոչ կասկածամիտ կամ վատախոս: Երբեք նրանից չէի լսում մի գանգատ Զարիֆյանի դեմ, նույնիսկ որևէ դժգոհություն: Նա միայն բողոքում էր յուր ճակատագրի դեմ և ամեն բանում իրան էր մեղավոր համարում: Նա չէր մեղադրում նաև Աղե-լաիդային:

– Նրա բարի կամքն է՝ սիրել, ում հավանում է,– ասում էր նա,– և ես ոչինչ վատ բան չեմ տեսնում նրա արածի մեջ: Ես չեմ մեղադրում անգամ, որ նա իմ մասին վատ գաղափար ունի: Սխալվում են շատ անգամ հասուն մարդիկ, իսկ նա դեռ երեխա է, մի օր խելքի կգա և կհասկանա, որ սխալված է:

VI

Մեր քննությունները վերջացան: Ես ուղևորվեցի Կովկաս, նախապես խոսք վերցնելով Սանթուրյանից, որ ինքն էլ արձակուրդներին հեռանա Մոսկվայից: Ես հույս ունեի, որ տեղափոխությունը կարող է թեթևացնել նրա վիշտը: Եթե իմ ծնողներից շտապողական նամակ ստացած չլինեի, կսպասեի, նա էլ յուր քննությունները վերջացնի, որ միասին վերադառնանք հայրենիք:

Երեք շաբաթ իմ ծննդավայրում մնալուց հետո, եկա Թիֆլիս: Առաջին իմ ցանկությունն էր տեսնվել Սանթուրյանի հետ: Հենց իմ գալու օրը գտա նրա բնակարանը: Նա տանն էր: Դուրս վազելով, դիմավորեց ինձ պաշտոամբի վրա:

Երբ բարեկամդ ամեն օր աչքիդ առաջ է չես նկատում նրա օր-օրի վրա արտաքուստ փոխվելը: Բայց բավական է, որ նա հեռանա մի քանի շաբաթով և դու, նորից տեսնելով, կգտնես նրան փոխված: Հայելին չնորհակալություն արժանի մի պարագա է: Նա պահպանում է մեր իյուզիան և աննկատելի կերպով օր-օրի վրա մեզ հաշտեցնում ծերություն հետ:

Ընդամենը մի ամիս էր ես չէի տեսել Սանթուրյանին, և որքան փոփոխություն այդ կարճ միջոցում: Նրա այտերը ներս էին ընկել, ծնոտը երկարացել էր, ճակատի ոսկորները ավելի էին ցցվել: Քսանչորս տարեկան երիտասարդի գանգուր մազերի մեջ ես նկատեցի ձերմակներ: Մի բան, որ արտաքինում անփոփոխ էր – դա նրա սևաթույր աչքերի կրակոտ փայլն էր:

Նա ինձ ծանոթացրեց յուր ընտանիքի հետ: Մայրը մի նիհար կին էր, արտաքուստ նման յուր որդուն: Քույրը, հակառակ իմ սպասածին, շիկահեր էր, փոքր եղբայրը՝ նույնպես:

Նրա հոր գործը անցել էր պալատ: Ծատ էին աշխատել նրան երաշխավորութեամբ հանել բանտից մինչև գործի երկրորդ քննությունը: Չէր հաջողվել: Փաստաբանը հույս էր տալիս, որ պալատը ուրիշ կերպ կնայի դատին, քան դատարանը: Ընտանիքը ապրում էր այս հույսով:

Ազգականները մեծ մասամբ երես էին դարձրել նրանցից: Օրիորդը ամոթից և վշտից չէր ուզում հասարակության մեջ երևալ: Մայրն ամեն օր արտասուք էր թափում: Գիմնագիտը տարվա կիսին, չդիմանալով ընկերների ծաղրին, դադարել էր գիմնագիտն գնալուց և պետք է մի տարի կորցնեք:

Այս բոլորը պատմեց ինձ Սանթուրյանը, երբ մենք առանձնացանք նրա սենյակում:

– Չգիտեմ ո՞ր մեկին մխիթարել, ո՞ր մեկի համար մտածել,– ասում էր նա վշտացած:

Ես ամեն օր այցելում էի նրան: Միասին գնում էինք զբոսնելու քաղաքից դուրս:

Երբեք չեմ մոռանալ այդ զբոսանքները և իմ բարեկամի տաղանդավոր զրույցները: Ա՛խ, սիրում էի նրա հանդուգն դատողությունները, նրա ազատ և աներկյուղ գաղափարները, նրա պարադոքսները, մտքի անկանոն, բայց հսկայական թռիչքները: Երբեմն մի անսպասելի դարձվածքով, անփույթ ձևով արտասանված խոսքով որոշում էր այս կամ այն երևույթի ներքին իմաստը: Ոչինչ չէր խուսափում նրա սուր աչքերից, ոչինչ, որ միայն վերաբերում էր հասարակական կյանքին:

Նա քստմնում էր այն բոլորից, ինչ որ, նրա կարծիքով, չէր բխում մարդու իսկական զգացումներից: «Պատժվի՛ր, բայց մի՛ կեղծիլ», ահա նրա նշանաբանը, և այդ նշանաբանին հավատարիմ մնաց մինչև վերջը...

Մի անգամ ես նրան ուժով տարել էի, չեմ հիշում, ինչ ընկերության ընդհանուր ժողով: Այնտեղ կային հայեր, ռուսներ, վրացիներ, նույնիսկ մի քանի թուրքեր: Բոլորն էլ գրեթե բարձր կրթության տեր մարդիկ էին: Քննվում էր մեր երկրի տնտեսական վիճակին վերաբերյալ մի խնդիր: Սանթուրյանը ինձ հետ հեռովից դիտում էր ժողովը և ուշադրությամբ ականջ ղնում խոսողներին: Նրա երեսից չէր հեռանում հեգնական ժպիտը:

– Նայի՛ր,– ասաց նա, իմ ուսին խփելով,– այստեղ բոլորը կեղծում են: Նայի՛ր այն պարոնին, որ այս բոպեիս գյուղացիների շահերի անունով էր խոսում: Տես ինչպես է յուր բեղերը ծածուկ սրում և

ինչպես է յուր թանկագին փողկապն ուղղում: Նա կեղծում է: Համոզված եղի՛ր, որ փողկապը նրա աչքում ավելի գին ունի, քան ժողովրդի շահերը: Նայիր այն մյուսին. հայ է, ազատամիտ է համարվում, բայց տես ինչպիսի քծնող դեմքով է նայում յուր մոտ նստած իշխանավորին... Պաշտոնի է սպասում... Վաղը նա կդառնա ժողովրդի թշնամին... Նայի՛ր այն կարմիր այտերով պարոնին: Նա էլ է գրում իմ հոր դեմ... բայց մի անգամ նրան հարցրին մի հասարակական գուժարի մասին: Ջաքարիայի պես պապանձվեց: Սրանք են մեր երկրի աղբ: Ո՛չ, Միրաբյան, գլուխս պտտում է... գնանք այստեղից:

Եվ նա իմ թևից քաշելով, դուրս բերեց ինձ այդ ժողովից:

– Իսկ իմ հայրը,– ասաց նա փողոցում,– այդ կիսակիրթ մարդը գոնե ուրիշներին ազնվության դասեր չէր տալիս: Կարելի է ես այսքան չցավեի նրա մասին, եթե նրան դատապարտող հասարակության բարոյական հայելին մաքուր լիներ...

Եվ բոլոր նրա խոսակցությունների մեջ իբրև մի մոայլ գիծ՝ անցնում էր հոր անունը:

Երբեմն նրան տանում էի հասարակական այգիներ և այնտեղ մենք հանդիպում էինք ծանոթ ուսանողներին: Նա այժմ ինքն էր ամենից երես դարձնում: Նա ոչ մի տեղ չէր ուղում երկար մնալ: Միշտ հուզված, միշտ մտազբաղ, նա բոպե՛ անգամ հանգստություն չունեի ներքին կրակից: Առաջ ես կարծում էի, որ յուր հոր դժբախտությունն է նրան այդպես դարձրել: Բայց երբ մտերմացա նրա հետ, երբ ծանոթացա նրա անցյալին, իմացա, որ միշտ այդպես է եղել:

Նա ամեն օր հիշում էր Աղելախղային: Նա ցանկանում էր մոռացություն տալ յուր կարճատև երջանկությունը: Բայց իզուր: Ես չեմ պատմիլ ձեզ նրա կրած տառապանքները: Դա ինձ շատ հեռու կտաներ: Կհրավիրեմ ձեզ վերադառնալ Մոսկվա, դեպի ուր ձգտում էր Սանթուրյանը:

Օգոստոսի վերջին նա Ռուսաստան ուղևորվեց, իսկ ես՝ իմ ծնրնդավայրը: Այս անգամ մորս տեսա անկողնի մեջ ծանր հիվանդ: Յոթ շաբաթ նա տատանվում էր մահի և կյանքի մեջ: Ես չէի կարող նրանից հեռանալ, թեև վաղուց պետք է լինեի համալսարանում: Վերջապես նա սկսեց առողջանալ, և արդեն հոկտեմբերի վերջն էր, երբ հասա Մոսկվա: Վճռել էի իմ ուսանողություն այդ վերջին տարին էլ անցկացնել գերմանացի պառավի բնակարանում: Մտածելով, գուցե իմ սենյակը արդեն վարձված է կամ տանտիրուհին տեղափոխվել է ուրիշ տուն, ես մի օրով իջևանեցի հյուրանոցում և նույն օրը գնացի պառավին տեսնելու:

Հույս ունեի Աղեղաիդային Հանդիպել մոր մոտ: Թե ինչ հետևանք էին ունեցել նրա հարաբերությունները Զարիֆյանի հետ, չգիտեի: Միայն մտածում էի, որ Զարիֆյանը չպիտի լինի Մոսկվայում: Նա արդեն ավարտել էր ուսումը և պետք է վերադարձած լիներ Հայրենիք:

Մտա ծանոթ տան բակը և դիմեցի ուղղակի դեպի պատավի բնակարանը: Դռնապանը նախկինն էր: Մոտեցավ ինձ և բարևելով, հարցրեց.

– Երևի գերմանուհուն եք ուզում տեսնել:

– Այո՛:

– Չկա գերմանուհին:

– Տեղափոխվե՞լ է:

– Այո՛:

– Ո՞ւր:

– Այնտեղ, ուր բնակարանի համար վարձ չեն տալիս,– պատասխանեց դռնապանը ոռու մուժիկին հատուկ սառը հեգնությունք դեպի մահը:

Խեղճ պառավ, նա մեռել էր: Առավոտյան հիվանդացել էր, երեկոյան հոգին ավանդել: Դժբախտությունը պատահել էր ամառվա կիսին: Աղեղաիդան մոր մահից հետո վաճառել էր կահ-կարասին և տեղափոխվել ուրիշ տեղ: Մեր բնակարանը այժմ կարուձևի արհեստանոց էր դարձել...

Այլևս ոչինչ չհարցրի և դուրս եկա փողոց՝ մի ծանր թախիժ սրտումս: Կարծես ինձ զրկեցին մի ընտանիքի օթևանից, այնքան ընտելացել էի այդ բնակարանին և իմ տանտիրուհիներին: Անբախտ պառավ, գոնե տեսա՞ր քո երկրորդ աղջկա բախտավորությունը, մտածում էի ես:

Հետևյալ օրը սենյակ վարձեցի մի ոռու ընտանիքի մոտ և իսկույն տեղափոխվեցի: Համալսարանում իմ աչքերը որոնում էին Սանթուրյանին, բայց անցավ մի ամբողջ շաբաթ, չէի տեսնում: Ոչ ոք չգիտեր նրա բնակարանը: Ասում էին, թե շատ քիչ է դասախոսություններին գալիս: Նրա ամենախիստ դատավորներից մեկը ծաղրաբար նկատեց.

– Ժամանակ չունի. զբաղված է բուլվարում թոչուններ որսալով...

– Այդ նրա զբաղմունքը չէ,– ասացի ես զայրացած:

Դատապարտողը թարս նայեց ինձ և երեսը շուռ տվեց: Ես զգացի, որ Սանթուրյանին պաշտպանելն այժմ աններելի է համարվում: «Թոչունների որսը» մի նոր բամբասանք էր, որ առաջ չկար: Մի ուրիշ անգամ նույն դատավորը հանդգնեց կոպտաբար նկատել.

– Զարմանալի չի լինիլ, եթե այժմ ձեր ոչ ոքի չհավանող, անհաշտ բարեկամը սրիկաներին թողնի և դառնա «թռչունների» հովանավոր և փաստաբան...

Ես կորցրի իմ սառնասրտությունը և ապտակեցի սանձարձակ պարոնին: Դա առաջին և վերջին անգամն էր, որ ես ձեռք էի բարձրացնում մարդու վրա: Մեզ իսկույն շրջապատեցին ուսանողները և բաժանեցին: Նույն օրը սպասում էի, որ վիրավորված պարոնը ինձանից հաշիվ կպահանջե: Իմ հույսերը չարդարացան. նա ապտակս կուլ տվեց:

VII

Վերջապես մի օր զնացի հասցեների գրասենյակը և իմացա Սանթուրյանի հասցեն: Նոյեմբերի սկիզբն էր: Երկինքն ամպամած էր, երկիրը սառած, ձյուն չէր գալիս, բայց չոր և կտրող ցուրտ էր: Կառքերի անիվները խուլ դղրդյուն էին արձակում սառած սալահատակների վրա: Բարակ վերարկվիս մեջ փաթաթված, սարսելով անցա Եկատերինյան բուլվարը, ծովեցի դեպի աջ և մտա Մալայա Բասմաննայա փողոցը: Այնտեղ էր կենում իմ բարեկամը: Հիշում եմ, երբ մոտեցա երկհարկանի տան դռներին, սիրտս սկսեց բաբախել: Սիրում էի Սանթուրյանին և հենց այդ օրը ուսանողների ժողովը արտաքու կարգի նիստում վճռել էր ինձ հանդիմանություն անել – նրա պատճառով սանձարձակ ուսանողին ապտակելուս համար: Զար կասկածները պաշարեցին ինձ. արդյոք կենդանի՞ է, առո՞ղջ է, արդյոք մի նոր դժբախտություն չի՞ պատահել, և այլն, և այլն...

Սեղմեցի էլեկտրական զանգակի կոճակը: Դուռը բաց արավ մի պատանի աղջիկ: Նա ինձ առաջնորդեց տան վերին հարկը: Պատրչգամբի վրա կանգնած էր մի նիհար, ոսկրոտ պառավ և կեղտոտ գոգնոցով սրբում էր յուղոտ ձեռները: Սանթուրյանի տանտիրուհին էր:

– Տանն է,– պատասխանեց նա իմ հարցին, և տանելով ինձ մի բավական մութ նախասենյակ, ցույց տվեց իմ բարեկամի սենյակը:

Երբ առանց դռներին զարկելու, մտա սենյակ, իմ աչքերը ոչինչ չնշմարեցին: Միա՛յն զգացի, որ երկու նիհար թևեր առան ինձ իրանց գրկի մեջ:

– Վերջապես եկա՞ր, վերջապես եկա՞ր,– կրկնում էր Սանթուրյանը, շտապով կապելով բաճկոնակի կոճակները:

Դա այն մոմենտներից մեկն է, որոնք ինձ վրա խոր տպավորություն են թողել և հավիտյան չպիտի ջնջվեն իմ հիշողությունից: Կաշի

և ոսկոր – ահա ինչ է մնացել այլևս իմ բարեկամից: Նրա ճակատի կապույտ երակները ավելի որոշ էին գծավորվել, պարանոցի ոսկորները դուրս էին բնկել: Ինձ թվաց, որ նա դժվարությամբ է չունչ քաշում, և մի չար կասկած հղացավ իմ մեջ:

– Դու հիվանդ ես, – գոչեցի ես ականա:

– Է՛հ, միշտ միևնույնն եմ: Նստի՛ր, ինչո՞ւ ուշացար. եթե իմանայիր, ի՛նչ անհամբերությամբ էի քեզ սպասում: Մ, ճ, չգիտես ինչե՛ր են պատահել: Դու մարգարե ես, դու ճանաչում ես մարդկանց...

Ես սկսեցի հարցուփորձ անել, ոչինչ որոշ պատասխան չստացա, թե ինչ է պատահել: Պառավի մահը գիտեի: Աղելաիդայի մասին սկսեցի հարցնել, նա ատամները կրճտելով, գլուխը դառնությամբ շարժեց: Իմ հետաքրքրությունը չափ չունեի: Նրա դեմքից, աչքերի առանձին արտահայտությունից պարզ երևում էր, պատահել է մի արտաքո կարգի բան:

– Ինչո՞ւ դասախոսություններին չես գնում:

– Դասախոսությունները կյանքումն եմ լսում: Ինձ համալսարանում այժմ անբարոյական են համարում: Սոսելով չեմ կարող պատմել: Գնա՛նք իսկույն, ես քեզ փաստը ցույց կտամ և դու կիմանաս, թե որն է իսկական անբարոյականությունը: Գնա՛նք, դու պետք է իսկույն, հենց այս րոպեիս տեսնես նրան...

Այս ասելով, նա շտապով հագավ վերարկուն: Ես լուռ հետևեցի նրան: Դուրս եկանք փողոց:

– Ահա մոտիկ է, շուտով կհասնենք...

Հազիվ անցանք հարյուր քայլ, նա կանգ առավ մի երեք հարկանի նեղ տան դռան առջև: Ներքին հարկը կիսով չափ գետնի մեջ էր: Նա մոտեցավ գետնից հազիվ մի կանգուն բարձր – մի փոքրիկ քառակուսի լուսամուտի, երկու անգամ կամացույց զարկեց ապակիին: Մի ձեռ ներսի կողմից սպիտակ վարագույրները բաժանեց միմյանցից: Ես նշմարեցի մի կնոջ դեմք, որ իսկույն չքացավ: Սանթուրյանը շտապով բաց արավ փողոցի դռները: Մենք մտանք, երկու աստիճան փողոցից ցած իջանք, անցանք մի նեղ կորիզոր և մոտեցանք մի մոխրագույն դռան: Սանթուրյանը բաց արավ դուռը և, նայելով դեպի ներս, ասաց.

– Հետո Հյուր կա:

– Խնդրեմ, – լավեց ներսից մի կանացի ձայն, որը ինձ շատ տկար թվաց:

Մենք մտանք մի փոքրիկ սենյակ – համեստ կահավորված: Բայց ո՞վ էր այնտեղ բնակվում, ինչո՞ւ Սանթուրյանը ինձ չէր ասում: Այս

բոլորը մի առանձին խորհրդավորութիւն էին տալիս մեր տարօրինակ այցին: Հետաքրքրութիւնն էր իմ սիրտը բաբախում էր: Սենյակի մեջտեղում կանգնած էր մի երիտասարդ կին, համեստ տնային հագուստով: Ինձ տեսնելով, նա ժպտաց, շփոթվեց, կարմրեց և, ձեռքները մեկնելով, արտասանեց ճշգրիտ ձայնով.

– Ա, այդ դո՞ւք եք, պարոն Միրաբեյան:

Խորհրդավորութեան քողն ընկավ իմ աչքերից, և ես ճանաչեցի Աղեւաիդային: Բայց ո՞ւր էր այն զվարթ, թուփուփու, առողջ դեմքով, ծիծաղկոտ և մշտաշարժ օրիորդը: Իմ դեմ կանգնած էր մի գունատ, նիհար և ամաչկոտ կին՝ գլուխը կրծքին թեքած: Նրա սիրուն կազմը վաճառելու այլևս չուներ յուր առաջիկա գեղեցկութիւնը. նրա ուսերը ինձ թվացին ցած իջած, կուրծքը նիհարած: Նրա գլխին ձգած էր մի մեծ դեղնագույն շալ: Ես նկատեցի, որ, ինձ տեսնելով, շտապեց շալով ծածկվել:

Ես ոչինչ չկարողացա խոսել, ապշած նայում էի Աղեւաիդայի պարանոցին, որ գծավորվել էր կապույտ երակներով: Ինձ թվում էր, որ այնտեղ խեղդվում է նրա հեկեկանքը, և նա հազիվ կարողանում էր իրեն զսպել: Ես ակնարկեցի նա մոր մահը և մի քանի մխիթարական խոսքեր ասացի:

– Այո՛, մեռավ, ինձ թողեց մենակ,– ասաց նա և սկսեց հեկեկալ: – Խեղճ մայր, խեղճ մայր,– կրկնում էր նա արտասովախառն ձայնով,– նա միայն տասներկու ժամ հիվանդ մնաց: Առավոտը զարթնեց թե չէ, ասաց՝ գլուխ ցավում է: Պառկեց, ուշաթափ եղավ: Բժիշկ կանչեցինք, օգնել չկարողացավ... Ամբողջ օրը տանջվեց անխոս... միայն նայում էր երեսիս... Երեկոյան տասը ժամին հոգին ավանդեց... Օ, ճ, խեղճ մայր, բարի մայր, աշխատասեր մայր...

Բայց այլևս չէի խղճում պառավին: Լավ էր, որ մեռավ և աղջկանը չտեսավ այդ խայտառակ դրութեան մեջ:

Առանց բացատրութիւնների, ես ամեն բան հասկացա: Իմ առջև կանգնած էր մի քաղաքակիրթ մարդու զոհ: Ես միայն չէի կարողանում ինքս ինձ հաշիվ տալ, թե ի՞նչպես նա զրավեց այդ աղջկան մինչև այդ աստիճան...

Դժվար էր երկար ժամանակ դիմանալ քստմենքի տեսարանին: Իմ սիրտը մորմոքվում էր, երբ նայում էի Աղեւաիդային: Նա ամաչում էր, չէր վստահանում ուղղակի նայել իմ աչքերին: Ամաչում էր նաև Սանթուրյանը... ուրիշի արարքից: Բայց ո՞րպիսի գուրգուրանքով, երախտագիտութեամբ և ակնածութեամբ էին նայում Աղեւաիդայի թախծալի աչքերը իմ բարեկամին:

Ես չտապում էի իմանալ այդ նոողկալի դեպքի պատմությունը, այն, ինչ որ պատահել էր ինձանից հետո: Հարկավ, անկարելի էր այդ մասին խոսել Աղելախղայի մոտ: Մենք միմյանց հարցուփորձ էինք անում կողմնակի բաների մասին, մինչդեռ երեքիս էլ ճնշում էր անախորժ միտքը, երեքս էլ զգում էինք մեր դրություն կեղծիքը: Ես չտապեցի Աղելախղային ազատել անախորժ դրությունից և հրաժեշտ տվի: Գիտեի, որ Սանթուրյանը պիտի հետևի ինձ:

Մենք դուրս եկանք փողոց, և ես սկսեցի մի փոքր ազատ շնչել: Իմ բարեկամը լուռ էր ամբողջ ժամանակ, մինչ անցնում էինք փողոցով: Ես միայն լսում էի նրա կրճքում խեղդվող հառաչանքների խուլ արտահայտությունը: Երբ հասանք նրա սենյակը, նա թուլացած, ընկրճված նստեց բազկաթոռի վրա, արտասանելով.

– Դու տեսար նրան, այժմ պատրաստ եմ լսել քո հանդիմանությունը:

– Ո՞ւմ պիտի հանդիմանեմ:

– Ինձ:

– Ինչո՞ւ:

– Որ ես չսեցի քեզ, որ չուզեցի ճանաչել այդ մարդուն, որ կուրացա և նրա բարեկամական դիմակի տակ չտեսա տգեղ կերպարանքը: Աղելախղա՞ն: Նա ոչինչ մեղք չունի: Մեղավորը ես եմ: Ե՛ս, որ թույլ գտնվեցի, չկարողացա հաղթել իմ մեջ հիմար հպարտության զգացումը և ուժով, այո՛, նույնիսկ ուժով, մի օր մտնել Աղելախղայի սենյակը, խնդրել, աղաչել, որ ինչ ուներ, ինքն անձամբ ասեր իմ երեսին:

Եվ նա սկսեց հետզհետե ավելի ու ավելի գրգռվել: Նա պատմեց բոլորը, և այստեղ երևան եկավ, թե կիրքը ինչ սոսկալի միջոցների է ընդունակ դիմելու: Զարիֆյանը յուր միջամտության ժամանակ բուրբ ազավաղել էր՝ Աղելախղայի ասածները Սանթուրյանի և Սանթուրյանի ասածները Աղելախղայի մոտ:

Այդ դեռ վերջերք: Իսկ առաջ, երբ Աղելախղան հաշտ է եղել Սանթուրյանի հետ, Զարիֆյանը ամեն կերպ աշխատել է գցել յուր հայրենակցի վարկը նրա աչքում: Նա գործել է այնքան զգույշ, այնքան խորամանկ, որ օրիորդը ինքն էլ չի զգացել, թե ինչպես յուր սրտում հետզհետե նոր ծագած սիրույն փոխարինում է ատելություն զգացումը: Նա Սանթուրյանին Աղելախղայի մոտ ներկայացրել է մի սրիկա և ավազակ Հոր զավակ, որ ամենից արհամարհված է, ամենից հալածված: Նա օրիորդի մոտ կարդացել է յուր հայրենակցի մասին

լրագրերում, նույնիսկ Հայ լրագրերում տպված բոլոր հոդվածները: Սանթուրյանը հոգեպես հիվանդ է, դժբախտ է, չի կարող սիրել. ահա ինչ է ասել Զարիֆյանը: Եվ ասել է այն ձևով, որ օրիորդը համոզված է եղել, թե ասում է ընկերական սիրուց, բարեկամական կարեկցությունից զրդված: Այսպիսով, նա օր-օրի վրա, կաթիլ-կաթիլ կասկածանքի թույնը թափել է Աղելախղայի փափուկ սրտի մեջ:

– Գիտե՞մ,– շարունակեց Սանթուրյանը,– դու կարող ես ասել, թե ինչո՞ւ Աղելախղան գեթ մի անգամ ինձ հետ չխոսեց այս մասին: Բայց այդ կարելի էր պահանջել մի հասուն և փորձված կնոջից, իսկ Աղելախղան, իբրև երեխա, ամաչել է մի ակնարկ անգամ անել ինձ...

Այնուհետև, երբ Աղելախղան սկսել է երես դարձնել, երբ Սանթուրյանը խնդրել է Զարիֆյանին միջնորդ լինել. «առերես» բարեկամի համար բացվել է նորանոր մեքենայությունների ասպարեզ: Նա բոլորը կեղծել է, բոլորը աղավաղել, երկու կողմերին ևս հակառակը պատմելով: Երբեք Աղելախղան չի ասել թե «արհամարհում է Սանթուրյանին», երբեք չի ասել, թե «լսել անգամ չի ուզում Սանթուրյանին անձամբ բացատրություն տալու մասին», երբեք մանավանդ չի ասել, թե Սանթուրյանը յուր վերաբերմամբ «ստոր նպատակ է ունեցել»: Ընդհակառակը, Զարիֆյանը ինքն է ասել օրիորդին, թե իբր «Սանթուրյանը ծաղրել է յուր մոտ Աղելախղային...»:

– Եվ այս բոլոր մեքենայություններին դիմել է մեզ միմյանցից բաժանելու համար,– շարունակեց Սանթուրյանը: – Նա ինքը երգվել է Աղելախղայի մոտ, թե սիրում է նրան, տանջվում է նրա համար: Գիտե՞մ, դու կասես. «Դարձյալ մեղքը քո Աղելախղայինն է, ինչո՞ւ այդքան թույլ է գտնվել և խաբվել է այդպես շուտ ու հեշտ»: Ճիշտ է, բնական է այդ մեղադրանքը: Բայց, բարեկամս, մի՛ մոռանալ մի բան. Աղելախղայի սերը ղեպի ինձ այնքան ամուր չի եղել, որ ուժ տար նրան դիմանալու մի այդպիսի ճարպիկ մարդու խարդավանքներին: Կարո՞ղ է մի նոր տնկած և հաղիվհազ արմատ ձգած ծառ դիմանալ թեկուզ մի թույլ փոթորիկի...

Որքան ևս Սանթուրյանը արդարացներ Աղելախղային, այնուամենայնիվ օրիորդը իմ աչքում գեթ մի աստիճանի մեղավոր էր յուր անբախտությունից համար: Բայց այլևս ուշ էր այդ մասին վիճելը և ավելորդ: Ես միայն հարցրի.

– Այժմ ի՞նչ ես մտադիր անել:

– Իհարկե վրեժ առնել Զարիֆյանից:

Միանգամայն համոզված էի, որ Սանթուրյանը ընդունակ է մի արատապորված օրիորդի համար ազնիվ և ասպետական վրիժառու

լինել, անգամ եթե այդ օրիորդը Աղելախիզան չլիներ: Նույնիսկ ես ինքս պատրաստ էի Աղելախիզայի պատիվը պաշտպանել, ուր մնաց նա, որ սիրում էր այդ օրիորդին:

– Բայց ի՞նչ պիտի լինի քո վրեժը,– հարցրի ես հետաքրքրված:

– Բարոյական վրեժ:

– Ձեռն հասկանում:

– Շատ պարզ է. ես կամուսնանամ Աղելախիզայի հետ: Վաղուց եմ վճռել, միայն քեզ էի սպասում:

Ես զարմացած նայեցի նրա երեսին: Որոտովանում եմ, ամեն տեսակ վրիժառույթուն ինձ համար հասկանալի էր, բացի այդ մեկից...

– Դու զարմանո՞ւմ ես, Միրաբյան,– սկսեց բացատրել Սանթուրյանը,– բայց դա միակ վրիժառույթունն է, որին պետք է դիմե ազնիվ մարդը: Լսի՛ր, Ջարիֆյանը թողել է Աղելախիզային այդ դրույթյան մեջ և հեռացել: Նա մտադիր չէ ամուսնանալ յուր զոհի հետ: Դժբախտաբար, մի շարք ուսանողների շրջանում այդ տեսակ զոհեր սովորական են դարձել: Ստիպել Ջարիֆյանին, որ յուր մեղքը քավե, ամուսնանա,– անկարելի է: Եթե նա համաձայնվի էլ, Աղելախիզան երբեք չի կամենալ: Նա այժմ զգվանքով է հիշում Ջարիֆյանին: Այս մեկ: Ի՞նչ պիտի անե, ուրեմն Աղելախիզան: Մնա այդ դրույթյան մեջ: Նա մի անպաշտպան երեխա է: Նա շուտով կընկնի վատ ճանապարհ. աշխարհը լի է փորձույթուններով, կընկնի և կզլորվի անբարոյականությունյան անդունդը: Համաձայն ես, որ նա այդպես կորչի: Ո՛չ, դու ազնիվ մարդ ես, չես կարող համաձայնվել: Այս երկու: Բայց կա և երրորդ պատճառ: Դա ամենից զորավորն է. ես սիրում եմ Աղելախիզային, սիրում եմ այժմ էլ, այդ դրույթյան մեջ էլ, և ավելի, քան առաջ: Ահա այն պատճառները, որ ինձ դրդեցին իմ վճիռը կայացնել:

– Բայց քո ուսո՞ւմը, քո ծնողնե՞րը, քո՞ւյրը, հասարակույթու՞նը...

– Մտածել եմ այդ մասին էլ: Ուսումս ավարտում եմ այս տարի: Ծնողներս և քույրերս դեմ չեն լինիլ, որովհետև ամուսնանում եմ մի խարված, բայց բարոյական կնոջ հետ: Գալով հասարակույթյանը, ո՛չ ոքի պարտավոր չեմ հաշիվ տալու, իմ քայլը միայն ինձ է վերաբերում:

Ես այլևս ոչինչ չստացի, այնքան վճռական էր նրա պատասխանը: Հրաժեշտ տալիս, նա ինձ խնդրեց, որ յուր պատմածները առայժմ ոչ ոքի չհաղորդեմ...

VIII

Մի շարաթ անցած Սանթուրյանը եկավ ինձ մոտ և խնդրեց նրա խաչեղբայրը լինել:

– Այժմ ամեն ինչ պատրաստ է: Աղելախղան տատանվում էր: Նա ինձ սիրում է, բայց իմ զոհաբերությունը շատ մեծ էր համարում և չէր ուզում իմ կիներ դառնալ: Ես նրան համոզեցի. վաղն ևեթ պետք է ամուսնանամ:

– Բայց այդքան շո՞ւտ:

– Դու գիտես, որ հետաձգելը անհարմար է... Բայց ես այս անգամ չկամեցա ոչ մի կասկած թաքցնել իմ բարեկամից և բոլորը հայտնեցի: Անշուշտ նրա վճիռը կրում էր բարձր ազնվություն և վեհանձնություն գրողմ, անշուշտ նրա արածը մի հերոսական քայլ էր: Բայց ո՞րտեղ կարող էր հասցնել նրան այդ քայլը: Լինել ամուրի և ամուսնացած – դրանք երկու միմյանցից շատ տարբեր դրություններ են: Այն, ինչ որ թեթև կարող է անցնել ամուրիի համար, մեծ անախորժություններ կարող է պատճառել մի ընտանիքի հորը: Նա չի կարող դիմանալ հասարակական կարծիքի ծանրությունը: Իսկ եթե դիմանա էլ, միթե՞ նույնը կարող է երաշխավորել և Աղելախղայի համար, որին պիտի տանի մի օտար և անծանոթ շրջան:

Սրանք էին իմ ընդդիմություն պատճառները: Սակայն Սանթուրյանը ինձանից ավելի լուրջ էր մտածել այդ բոլորի մասին: Նա հերքեց իմ բոլոր առարկությունները: Վճիռը անխախտելի էր: Ես չկամեցա նրա հետ երկար վիճել: Այն չար կասկածը, որ ծագել էր իմ սրտում նրա առողջության մասին, այժմ ավելի ամրացել էր: Այդ օրը նա այնքան թույլ էր և դյուրագրգիռ, որ ես ավելի նրա կյանքի, քան ամուսնություն մասին էի մտածում:

Պսակը կայացավ հայոց եկեղեցական օրենքներով. Աղելախղան բողոքական էր: Ինչպես ազնիվ որդի, Սանթուրյանը յուր մորը այդ մասին հաղորդել էր դեռ երկու շարաթ առաջ, ուղարկելով նամակի հետ Աղելախղայի լուսանկարը: Հարսանիքից երկու օր առաջ նա ստացել էր պատասխան: Մայրը ընդդիմադրություն չէր ցույց տալիս, բայց աղաչում էր զգույշ լինել ընտրություն մեջ: Երևի, որդին առայժմ ճշմարտությունը թաքցրել էր նրանից... Եվ լավ էր արել:

– Գիտեմ, այժմ ինձ ատողների և արհամարհողների թիվը պետք է ավելանա, – ասում էր նա պսակի երկրորդ օրը, – բայց ես արդար եմ իմ խղճի առջև, և դա ինձ բավական է: Ոչ մի հալածանք չի կարող ինձ

ստիպել զղջալ իմ արածի մասին: Ախ, Միրաբյան, հավատացի՛ր, ես քեզ սիրում եմ ոչ միայն նրա համար, որ դու իմ միակ բարեկամն ես: Ո՛չ, դա դեռ քիչ է. ես քո մեջ տեսնում եմ մտքի անկախություն, դու ուրիշի խելքով չես ապրում, օրենք դարձած նախապաշարմունքները քեզ շատ չեն կաշկանդում... Բայց և այնպես էլի կաշկանդում են: Գիտեմ, ուսանողները քեզ էլ սկսել են խորթ աչքով նայել իմ պատճառով: Բայց անկեղծ պատասխանի՛ր, զգո՞ւմ ես, որ վատ բան ես արել ինձ նման մի անհաշտ մարդու հետ ընկերանալով:

– Երբե՛ք,– գոչեցի ես զգացված,– ընդհակառակը, ես շատ գոհ եմ իմ արածից:

– Տո՛ւր ինձ ձեռքդ,– ասաց նա ոգևորված,– մենք հավիտյան կմնանք բարեկամներ:

Եվ մնացինք:

IX

Աղելաիդան ծնեց մի արու զավակ: Այդ ժամանակները թե՛ ես և թե՛ Սանթուրյանը այնքան զբաղված էինք վերջին քննություններով, որ հազիվ շարաթը մի անգամ տեսնվում էինք: Բայց իմ աչքից չէր խուսափում այն տխուր հանգամանքը, որ նա օրեցօր թառամում էր և դալկանում: Նա չէր հազում, և դա միակ բանն էր, որ հույս էր տալիս ինձ, թե հիվանդությունը թոքախտ չէ: Եվ որքան նա մարմնապես թուլանում էր, այնքան հոգեկան կրակը սաստկանում էր, այնքան աչքերի փայլը զորեղանում: Թվում էր ինձ, որ հենց այդ կրակն է նրան արագ-արագ լափում, և եթե մի ցավ ունի, հենց դա է:

Ես ամեն օր լսում էի այն բոլորը, ինչ որ ուսանողների շրջանում խոսվում էր Սանթուրյանի համարձակ քայլի մասին: Ամենքը դատապարտում էին այդ քայլը, ամենքը համարում էին նրան անբարոյական: Իսկ ես, որ միակ մարդն էի իսկական իրողությունը տեղյակ, չգիտեի, ո՛ր մեկին ապացուցանեմ իմ բարեկամի վարմունքի ազնվությունը: Ոչ ոք չէր ուզում հավատալ, թե Աղելաիդան այն թշվառ էակներից չէ, ինչ որ կարծում էին:

– Դրոշմը ճակատին էր, երբ ամուսնացավ. միթե կարելի՞ է հերքել արևի լույսը,– ասում էին շատերը:

Ինձ վրդովեցնում էր մանավանդ մի հանգամանք, ոչ ոքի հայտնի չէր, թե ո՞վ է այդ դրոշմի հեղինակը: Ես մի վերին աստիճանի անախորժ գրություն մեջ էի: Մի կողմից ուզում էի ամենի առջև պատռել Ջարիֆյանի դիմակը, մյուս կողմից՝ անհարմար էի համարում: Ճշմար-

րիտ է, Սանթուրյանը ինքը, հարկավոր եղած ժամանակ, կպարզեր իրողութիւնը, այնքան նա համարձակ էր յուր արածների վերաբերմամբ, բայց համոզված էի, որ դա կարող էր Աղեղախոյաչին մի առանձին վիշտ պատճառել:

Կային մարդիկ, որ ասում էին՝ «Սանթուրյանը սեփական մեղքն է քափում»: Դա համեմատաբար մի նպաստավոր կարծիք էր: Եվ ես միայն դրա դեմ էի լուծում, հասկացնել տալով ուսանողներին, թե իբր հենց այդ է զուտ ճշմարտութիւնը:

Մի անգամ համալսարանի դահլիճներից մեկում կովկասցի ուսանողները հավաքված խորհրդակցում էին մի ինչ-որ «կովկասյան քեֆի» մասին: Ես չէի հետաքրքրվում, բայց լսում էի նրանց խոսածները: Սկսեցին անունները գրել: Մեկը ծաղրաբար հիշեց Սանթուրյանի անունը: Դա նորանոր բամբասանքների առիթ տվեց մի խումբ ուսանողների: Արդեն ես սկսել էի արհամարհել նրանց կարծիքները, և դա ավելի էր կատաղեցնում նրանց, թեև իմ ապտակը դեռ չէին մոռացել:

– Տեսե՛ք,– ասաց մի սրախոս,– մենք միայն մի դիպլոմով կվերադառնանք հայրենիք, իսկ նա երկուսը կտանի:

– Ինչո՞ւ ոչ երեքը,– նկատեց մի ուրիշը:

– Երրորդը կեղծ է,– պատասխանեց սրախոսը:

Դարձյալ արյունը խփեց գլխիս, դարձյալ կամենում էի պատժել այդ չարախոսներից մեկին: Բայց այդ րոպեին մեկը հանկարծ բռնեց իմ թևից և հետ քաշեց ինձ: Նայեցի և տեսնեմ ինքը Սանթուրյանն է: Նա հեռվից հասկացել էր բանի էութիւնը: Ուսանողները նրան տեսնելով, հետ քաշվեցին, որ ցրվեն:

– Սպասեցե՛ք, պարոններ,– գոչեց նա:

Բոլորը կանգ առան իրանց տեղերում:

– Պարոննե՛ր,– խոսեց իմ բարեկամը վրդովված ձայնով,– գիտեմ, վեճը ինձ էր վերաբերում և իմ ընկերը ուզում էր ինձ պաշտպանել: Դուք շատ արի եք իմ վերաբերմամբ: Խնդիրը ձեր քեֆին մասնակցելու մասին չէ: Իհարկե, ոչ դուք կհրավիրեք, ոչ ես կկամենամ իմ ներկայութեամբ ապականել ձեր վերջին ուսանողական ժողովը: Բայց լսեցե՛ք միայն մի խոսք: Դուք դատապարտում եք իմ վերջին քայլը, դուք համարում եք նրան անբարոյական: Իսկ ե՛ս... ես համարում եմ ավելի, քան բարոյական: Դուք ասում եք, թե ես ամուսնացել եմ մի թշվառ էակի հետ: Եթե խնդիրը միայն ինձ վերաբերեր, իհարկե, կլռեի, ինչպես միշտ լռել եմ ձեր բոլոր, ներեցե՛ք զրպարտութիւնների դեմ... Բայց այժմ... դուք անխնա արատավորում եք մի անուն,

որ ինձ համար թանկ է, քան ես և իմ անունը: Դուք անարդար եք վարվում: Ես չեմ վիճիլ ձեզ հետ այդ մասին: Բայց ընդունենք մի ըուպե որ, ձեր ասածը ճիշտ է. որ ես, իրավ, մի թշվառ էակի հետ եմ կապել իմ կյանքը: Նախ՝ դա ինձ և միայն ինձ է վերաբերում, երկրորդ՝ եթե քաջ եք, եթե գոնե մի կաթիլ անկեղծություն ունիք, եթե ձեր հոգին բոլորովին ստրկացած չէ, բարեհաճեցեք պատասխանել այս հարցին. «Ո՞րն է լավը. կնոջը ցեխի մեջ գլորե՞լը, թե՞ ցեխից հանելը...»: Ես սպասում եմ պատասխանի...

Նա կանգնած էր դահլիճի մեջտեղում և նայում էր յուր շուրջը: Նա ինքը հուզմունքից դողում էր, բայց ձիգ էր անում զսպել իրան և հաջող: Նրա նիհար, գունատ, հիվանդոտ դեմքը խորին տրտմության հետ արտահայտում էր նաև հոգու անսահման անվեհուցություն: Նա գեղեցիկ էր, գրավիչ և ազդու այդ ըուպեին: Բոլոր ուսանողները այդ վայրկյանին ինձ թվում էին ոչնչություն: Ես հիացած նայում էի նրան, մտքումս ծափահարելով նրա ամեն մի բառը: Պատրաստ էի պաշտպանել նրան մինչև իմ արյան վերջին կաթիլը և սպասում էի, թե ով կհանդգնի ձեռք բարձրացնել կամ մի կոպիտ խոսք ասել նրան:

Բայց ամենքը լուռ էին և ապշած նայում էին նրան: Դերերը փոխվել էին: Նա, որ միշտ մեղադրվում էր և միշտ դատապարտվում, այժմ, կարծես դարձել էր դատավոր և յուր անողոք հարցը դրած, սպասում էր պատասխանի: Իսկ պատասխան չէր լսվում: Ուսանողները նայում էին միմյանց երեսին: Սրախոս պարոնը աշխատում էր ժպտալ, բայց շփոթված էր: Ինձ համար այդ հասկանալի էր, նրա խիղճը մաքուր չէր, որովհետև նա մեկին արդեն «գլորել էր ցեխի մեջ»:

– Ձե՞ք պատասխանում,– արտասանեց Սանթուրյանը, ձայնը բարձրացնելով,– լու՞ւմ եք... Հասկանում եմ. որովհետև ձեզանից չատերի համար գուցե անհնարին է պատասխանել... Մ, օ, ոչ ոքի չեմ ուզում դատապարտել, թեև դատապարելու փաստեր ունիմ... Բայց, պարոններ՛ր, բավական է: Դուք հալածում եք ինձ, ես տանում եմ ձեր բոլոր վիրավորանքները: Բայց, հավատացե՛ք, դա ինձ համար այնքան վշտալի չէ, որքան ձեր սխալ հասկացողությունը պատվի և պատվասիրության մասին: Ուրիշ ոչինչ ասելիք չունիմ... Դա իմ վերջին հրաժեշտն է... Միրաբյան, կամենո՞ւմ ես ինձ հետ գալ...

Այս ասելով, նա քայլերը ուղղեց դեպի դուրս: Ուսանողները ճանապարհ տվին նրան:

– Հիվանդ է,– շշնջաց մեկը:

– Չարժե խոսել նրա հետ,– ասաց մյուսը:

– Տեսե՛ք, նոր է խելքի եկել և ուզում է հաշիվ պահանջել մեզանից,– ասաց երրորդը:

Ես ոչ ոքի վրա ուչադրուծյուն չդարձրի: Ինձ թվում էր, որ Սանթուրյանը յուր վրեժն առավ և վերջացրեց: Ես հաստատ քայլերով հետևեցի նրան, և այն օրից կտրեցի իմ կապը ուսանողների հետ...

X

Մոտեցել էր գարունը: Մոսկվա գետի սառույցը վաղուց արդեն կոտրվել էր: Արեգակի ջերմությունը զգալի էր դարձել: Զատկական տոներից հետո սկսվեցին մեր քննությունները և վերջացան մայիսի կեսին:

Մի սիրուն, պայծառ, թեև բավական ցուրտ արեգակնային օր էր, երբ վերջին հրաժեշտ տալով համալսարանին, իրավաբանի դիպլոմը ձեռքիս, վերադառնում էի իմ սենյակը ուրախ, երջանիկ, լի ապագայի քաղցր հույսերով: Մտադիր էի շտապով ճաշել և անմիջապես գնալ Սանթուրյանի մոտ՝ իմ ուրախությունը նրան էլ մասնակից անելու: Նրա քննությունները դեռ չէին վերջացել: Հյուրասիրելու առաջին հերթն իմն էր: Մտածում էի իրիկնադեմին նրան ու Աղելախոջային հրավիրել մի հյուրանոց ընթրիքի: Ես գուրկ էի ուրիշ բարեկամներից:

Սակայն այդ հանդիսավոր օրվա իմ ուրախությունը վիճակված չէր երկար շարունակվելու: Երբ երգելով, ուրախ-ուրախ մտա իմ սենյակը, սեղանիս վրա գտա մի տոմսակ հետևյալ բովանդակությամբ. «Շտապեցեք գալ մեզ մոտ, Մարգարը ցանկանում է ձեզ հետ տեսնվել»: Այդ օրերը պետք է, վերջապես, Թիֆլիսի պալատում քննվեր Սանթուրյանի հոր գործը, որ այնքան ձգձգվել էր: Կարծեցի, իմ բարեկամը այդ մասին տխուր հեռագիր է ստացել, երևի կամենում է յուր վիշտը հայտնել ինձ: Բայց նամակը Աղելախոջան էր գրում, և այս հանգամանքը ինձ չփոթեցրեց... Մի շարաթ էր, ես նրանց չէի տեսել:

Զգիտեմ ինչպես ճաշեցի և կառք նստելով, շտապեցի իմ բարեկամի մոտ: Նրա այժմյան բնակարանը բաղկացած էր երկու փոքրիկ սենյակներից: Մեկը ծառայում էր իբրև ընդունարան, սեղանատուն, պարապելու սենյակ, մյուսը ննջարան էր: Աղելախոջան ինձ դիմավորեց դռների մոտ և շվարած հաղորդեց, թե յուր ամուսինը հիվանդ է: Ես կարծես ավելի վատ լուրի էի սպասում, սառնությունս չկորցրի, մտա ննջարան, ուր պառկած էր նա: Ես մոտեցա նրա անկողնին: Նա սաստիկ տաքություն մեջ էր, ճակատն այրվում էր, կուրծքը շնչառությունից ուժգին բարձրանում էր և ցածրանում:

– Ոչինչ,– ասաց նա շնչալով, ինձ հանգստացնելու համար,– մի քիչ տկար եմ, կանցնի...

Ես նստեցի նրա գլխի մոտ: Աղելախղան շնչալով պատմեց իրողությունը: Չորս օր առաջ Սանթուրյանը մինչև ուշ երեկո պարապում է և հետո, թեթև գլխացավ զգալով, պառկում է անկողին: Այդ օրը երեխան հիվանդ է լինում, չի քնում, ծիծ չի ուտում, շարունակ լալիս է: Սանթուրյանը ստիպված է լինում մինչև լույս նրան ման ածել սենյակից սենյակ, յուր կրծքի վրա սեղմած: Նա չի թողնում, որ մայրը անհանգստանա: Ուտաբորիկ, կուրծքը մերկ, նա ժամերով անցուդարձ է անում բաց և սառը հատակի վրա: Առավոտյան կանուխ նա հոգնած, անքուն, Աղելախղայից թաքցնելով յուր դողոցը, վազում է բժշկի հետևից,– և նույն բժիշկը, երբ երեկոյան գալիս է կրկին անգամ երեխային տեսնելու, գտնում է իմ բարեկամին անկողնում պառկած:

Այն կրակը, որ տարիների ընթացքում մխալով ուտում էր նրա հոգին, քայքայել էր նրա ամբողջ կազմվածքը: Նրա համար դժվար էր դիմանալ մի ամենաթեթև հիվանդության անգամ: Ահա ինչու էի ես վախենում: Երբ բժիշկը եկավ նրան նորից զննելու, ես թաքուն խնդրեցի հայտնել ինձ, իբրև հիվանդի բարեկամին, ճշմարտությունը:

– Եթե հիվանդի կազմվածքը ամուր լիներ,– ասաց բժիշկը,– կարելի էր երաշխավորել որ կառողջանա: Բայց նրա թոքերը վաղուց են վնասված...

Ահա հենց այդ բանն էր ինձ վախեցնում: Ես մի կերպ զսպեցի իմ արտասուքս և շրթունքներս կրծոտելով անցա ննջարան, նստեցի հիվանդի մոտ:

Այդ գիշեր մինչև լույս նա անցկացրեց շատ անհանգիստ: Աղելախղան ստիպված էր ամբողջ ժամանակ զբաղվել երեխայի հետ: Ոչ ծծմայր ուներ, ոչ աղախին:

Հիվանդը ցնորքների մեջ էր, խոսում էր անկապ և թլվատ լեզվով: Ես ստեպ–ստեպ փոխում էի նրա ճակատի սառը կոմպրեսը և ժամը մի անգամ դեղի գդալը մոտեցնում բերանին:

Հետևյալ առավոտ նա մի քանի ժամով ուշքի եկավ և սկսեց ինձ հետ զրուցել: Նա խոսում էր յուր հոր գործի, մոր, եղբոր, քրոջ, Աղելախղայի և նրա երեխայի մասին: Որքա՛ն սեր և գուրգուրանք էին զգացվում նրա խոսքերի մեջ: Իսկ Աղելախղան յուր երախտագիտությունը և անկեղծությունը լի հայացքը չէր հեռացնում նրա երեսից: Իմ բարեկամը հիվանդացել էր երեխայի պատճառով և այդ կրկնապատկում էր գերմանուհու սերը և վիշտը:

Իսկ հիվանդը հավատացած էր, որ չուտով, չուտով տաքությունը բոլորովին կանցնի, երեկոյան կամ վաղը ինքը ոտքի կկանգնի: Նա

սկսեց խոսել ուսանողների, համալսարանի, պրոֆեսորների և վերջին քննությունների մասին: Նա շտապում էր շուտով ավարտել քննությունները և վերադառնալ հայրենիք Աղեւախի դպրոցը:

– Ես համոզված եմ, – ասաց նա Աղեւախի դպրոցի, – որ մայրս և քույրս քեզ պիտի շատ սիրեն...

Երբ Աղեւախի անցավ մյուս սենյակ երեխային ծիծ տալու, նա խոսեց վերջին տեսարանի մասին համալսարանում: Նա չէր մեղադրում յուր հակառակորդներին, միայն ասում էր, թե սահմանափակ խելքի և զարգացման տեր են, մտքի անկախություն և համոզմունքների քաջություն չունեն, ուրիշներից լսածները և կարգացածներն են թուխալի պես կրկնում: Ներս մտավ դարձյալ Աղեւախի: Հիվանդը խոսքը փոխեց և սկսեց յուր կնոջ հետ կատակներ անել, ծիծաղել: Պահանջեց երեխային, նայեց երեսին և յուր բարակ, դեղնած մատների ծայրով քնքշաբար շոյեց նրա թավաշամորթ այտերը: Աղեւախի դասը ժամանակ աշխատում էր ինձ չնայել...

Ճաշից հետո եկավ բժիշկը, նայեց և գլուխը երկմտությամբ շարժեց, մի խորհրդավոր հայացք ձգելով ինձ վրա: Այս անգամ նա՛ ասաց.

– Այս գիշեր ամեն ինչ կպարզվի...

Ուշ երեկո էր: Ես նստած էի իմ բարեկամի գլխի կողմում, իսկ Աղեւախի նրա ոտքի մոտ, որպեսզի կարողանա շարունակ նայել նրա աչքերին:

Դառն և թշվառ ժամեր, հավիտյան պիտի կենդանի մնաք իմ հիշողության մեջ... Ես նստել էի մահամերձ մորս անկողնու մոտ, զգացել էի մահի մոտավորությունն իմ սրտին թանկ մի անձի: Բայց այ՛լ էր այս անգամ: Ինձ տիրել էր բոլորովին մի անսովոր վիշտ: Օտար երկրում, օտար շրջանում, հեռու ծնողներից, վտանգավոր դրություն մեջ պառկած էր մի ազնիվ, բարի, վեհանձն և տաղանդավոր երիտասարդ: Ով գիտե, ինչ հույսեր և ձգտումներ կային նրա կրծքի տակ: Այն մարդը, որ բոլոր յուր ընկերներից արժանավորն էր, հալածված էր, ատված և արհամարհված: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ բնությունը նրա խելքին տվել էր ուրիշ ուղղություն և սրտին մեջ մտցրել էր տարբեր զգացումներ:

Ես էի, որ հասկանում էի նրան: Բայց հասկանո՞ւմ էի արդյոք բոլորը, ինչ որ կար նրա մեջ: Ընդունա՞կ էի արդյոք գնահատելու նրա բոլոր արժանավորությունները: – Հազիվ թե. որովհետեւ նրան ամբողջովին հասկանալու համար պետք էր նրա չափ խելոք լինելի, չե՞մ ասում նրա սրտի չափ լայն սիրտ ունենայի, որ, իհարկե, չունեի:

Հասկանա՞նում էր գոնե Աղեյախղան նրան: – Չէի կարծում: Ահա ինչու ինձ թվում էր, որ նա դարձյալ իրան մենակ է համարում: Մի անբացատրելի խորհրդավոր ժպիտ էի նշմարում նրա դեմքի վրա, երբ մյուս սենյակից լսվում էր երեխայի լացի ձայնը... Գուցե նա, այդ փոքրիկը միայն ապագայում, ինչպես հարկն էր, հասկանար և գնահատեր Սանթուրյանին, նրա անսահման վեհանձնությունը: Բայց ե՞րբ...

Այնինչ մահը քայլ առ քայլ մոտենում էր, որպեսզի յուր սև ճանկերի մեջ առնե իմ բարեկամին: Նրա մոռյլ շուքն արդեն տարածվել էր հիվանդի մահճակալի վրա:

Աղեյախղան և ես նայում էինք միմյանց և ճիզն անում զսպել մեր արտասուքը: Հիվանդը պառկած էր երեսը դեպի պատը: Նրա գանգուր և սև մազերը, սպիտակ բարձի վրա սփռված, լամպի աղոտ լուսի ներքո մի չարագուշակ երևույթ էին ներկայացնում:

Նա նոր էր դադարել խոսելուց: Նա շարունակ գառանցում էր յուր հոր դատի մասին: Նա կրկնում էր, թե յուր հայրը անմեղ է: Հավատում էր աստծու արդարադատությունը և ասում. «Նա կօգնի իմ հորը, չի թողնիլ նրան անպաշտպան»:

Այո՛, պարոններ, այդ մարդը միշտ հավատում էր աստծո գոյությունը: Եվ այդ այն ժամանակ, երբ մեր ընկերների շրջանում ուրիշ հայացքներ էին տիրում:

Այժմ նա լուռ էր: Անցան մի քանի ծանր, երկարատև ժամեր: Հանկարծ վերմակը շարժվեց, Սանթուրյանը դժվարություններ երեսը դարձրեց դեպի ինձ, փնտրելով իմ ձեռը: Նա յուր թույլ և տակավին ջերմ ձեռով սեղմեց իմ աջը և արտասանեց.

– Չէ՛, վատ եմ... կուրծքս այրվում է...

Ես կարծեցի նա ջուր է ուզում: Բաժակը մոտեցրի բերանին: Նա հետ մղեց: Նա նայեց դեպի սենյակի անկյունը, այնտեղ, ուր վառարանն էր:

– Կրակ չկա, թող վառեն, – ասաց նա, – ցուրտ է:

Աղեյախղան իսկույն կատարեց նրա ուզածը և հինգ րոպե չանցած՝ կրակը սկսեց չիջթալով այրվել վառարանի մեջ:

– Հեռագիր չկա՞, – հարցրեց հանկարծ հիվանդը, – պիտի լինի...

Նա յուր հոր գործի մասին հեռագրի էր սպասում...

– Անպատճառ կլինի, – ավելացրեց նա, – ուրախ հեռագիր...

Նա ձեռով նշան արավ, որ օգնենք նրան բարձրանալու: Մենք նրան նստեցրինք անկողնի մեջ, մեջքին դարսելով բարձեր: Նա չէր կարողանում գլուխը ուղիղ պահել, բայց անպատճառ ուզում էր նստած մնալ:

Վառարանի մեջ կրակը այժմ այրվում էր, թանձր բոցեր արձակելով: Նա յուր հայացքը դարձրեց դեպի այն կողմը և մի քանի վայրկյան նայում էր:

Ախ, որքան խորհրդավոր էր այդ պահին նրա դեմքը:

– Կրակը, կրակը,– արտասանեց նա թույլ ձայնով,– այրում է իմ ներսը, վերջանում է...

Հետո նա գլուխը թեքեց կրծքին, կրկին բարձրացրեց և նայելով ուղիղ իմ աչքերին՝ ասաց.

– Չէ՛, մոտենում է... տուր ինձ ձեռք...

Ես ձեռք տվեցի նրան: Գարձյալ նայեց աչքերիս և ասաց.

– Խոստացի՛ր, որ Աղեւաիդային կուղարկես յուր քրոջ մոտ, Օղեսա...

Ես խոստացա արտասուքս խեղդելով կոկորդումս: Այդ միջոցին Աղեւաիդան մյուս սենյակումն էր: Խեղճ կին. նա չգիտեր ինչ անի: Անհուն վշտից խելքը կորցրած՝ նա շտապում էր մի սենյակից մյուս սենյակ, մերթ երեխայի, մերթ հիվանդի մոտ: Նրան վրդովեցնում էր երեխայի լացը...

Սանթուրյանը նշան արավ, որ պառկեցնեմ իրան: Նա գլուխը բարձին դրած՝ շարունակ նայում էր վառարանին: Այդ ժամանակ մխում էին փայտի վերջին կտորները: Հանկարծ հիվանդի աչքերն առանձին փայլ ստացան, դեմքը պայծառացավ, ճակատը պարզվեց, և նա բավական հաստատ ձայնով գոչեց.

– Մի՛ թողնեք կրակը մարի, մի՛ թողնեք, ես կմեռնեմ...

Մենք նկատեցինք, որ նա աչքերով ինչ–որ փնտրում է, նայում է դեպի մյուս սենյակ: Ես կարծեցի, որ նա երեխային է փնտրում: Հարցրի, գլխով բացասական նշան արավ և չչնջաց.

– Կրակը, իմ կրակը, տվե՛ք...

Աղեւաիդան առաջինը հասկացավ նրա միտքը. նա շտապեց մյուս սենյակ և այնտեղից բերեց ինձ ծանոթ կարմիր տետրը, որի ճակատին խոշոր, սև տառերով գրված էր՝ «Կրակ»: Նա նայեց տետրին և ասաց.

– Գցի՛ր այնտեղ. ես այրվեցի, թող նա էլ այրվի...

Խեղճ կինը չգիտեր՝ կատարե՞ հիվանդի պահանջը, թե՞ չէ. նայեց ինձ: Բայց հիվանդը յուր խոշոր աչքերով այնպես էր աղերսում, որ մենք չդիմացանք: Աղեւաիդան տետրը ձգեց վառարանի մեջ:

Այդ ժամանակ լավեց դռան զանգակի ձայնը: Աղեւաիդան շտապեց դուրս: Հիվանդը ոչինչ չլսեց: Նա շարունակ նայում էր վառարանին: Այնտեղ սկզբում բարձրացավ թանձր ծուխ, ապա տետրը բոցավառվեց:

Ներս մտավ Աղեւախողան և ինձ գաղտնի ցույց տվեց մի Հեռագիր: Ես կարդացի: Պալատը Սանթուրյանի հորը արդարացրել էր...

Մի քանի վայրկյան Աղեւախողան և ես շփոթված էինք – հայտնե՞լ հիվանդին, թե՞ ոչ: Չափազանց ուրախ լուրը կարող էր նրա վրա սպանիչ ազդեցություն գործել: Բայց միթե առանց այդ էլ նա չէ՞ր մեռնում: Թող ուրեմն, հանգիստ մեռնի: Այս էր մեր երկուսի լուռ միտքը:

Ես թեքվեցի դեպի հիվանդը, որ շարունակ նայում էր կրակին և շշնջացի.

– Մարգա՛ր, կարո՞ղ եմ քեզ մի ուրախ լուր հաղորդել...

Նրա աչքերը լայն բացվեցին, ձեռք դուրս եկավ վերմակի տակից: Ես հեռագիրը բռնեցի նրա աչքերի առջև և ասացի.

– Պալատը հորդ արդարացրել է...

Նա հասկացավ իմ ասածը: Յուր թույլ ձեռներով վերցրեց Հեռագիրը և սեղմեց կրծքին:

– Տեսա՞ր, – շշնջացին նրա շրթունքները:

Մոտեցավ Աղեւախողան: Ես հեռացա: Նա չուքեց մահճակալի առջև և գրկեց հիվանդին: Եվ ես պիտի կրեի այդ սրտաշարժ տեսարանի ամբողջ ծանրությունը:

Վառարանի մեջ արդեն այրվել վերջացել էր «Կրակը»: Մխում էր միայն տետրի կազմից մի բարակ կարմիր-դեղնագույն շերտ... Գիշերվա ուղիղ երկու ժամն էր, երբ այն էլ այրվեց, մոխիր դարձավ:

Ես փակեցի իմ բարեկամի աչքերը... Նա մինչև վերջին չունչը հերոսաբար դիմացավ յուր տանջանքներին...

Միրաբյանը լռեց, մի ծանր հոգոց արձակելով կրծքից: Մենք սպասում էինք, որ նա յուր վերջին խոսքը կնվիրե Ջարիֆյանին: Բայց նա ոչինչ չէր ասում, և ես առաջինը հարցրի.

– Իսկ Ջարիֆյա՞նը, միթե անպատի՞ժ մնաց...

– Կան մարդիկ, որոնց ճակատագիրը հովանավորում է և կյանքի մեջ պատժից ազատում... Գուցե միայն ե՛ս կարող էի Ջարիֆյանին պատժել, եթե հայտնեի ձեզ նրա իսկական անունը: Բայց ինչո՞ւ. մի՞թե դա կվերադարձներ ինձ իմ բարեկամին: Թո՛ղ ուրեմն իմ պատմության մեջ նրա անունը մնա Ջարիֆյան, իսկ ինքը յուր իսկական անունով վայելե միջավայրի հարգանքը...

Այլևս Միրաբյանը ոչինչ չասաց և փակեց հանգած վառարանի դռնակը...

[1892 թ., Թիֆլիս]

ԳԱՂԱՓԱՐԻ ԳԵՐԻՆ

Նա անցնում էր քաղաքի բազմամարդ փողոցով, որը անգործ ամբոխի համար զբոսավայր էր:

Նրա քայլվածքը հանդարտ էր, բայց անկանոն, ներվային: Թվում էր, որ նա ինքն էլ չգիտե ուր է գնում կամ ինչու: Հագած էր նա իր սովորական մաշված ու խունացած վերարկուն լայն թևերով, լայն փեշերով, կեղտոտ օձիքով: Հնամաշ, ժապավենները վաղուց դեղնած գլխարկի տակից նրա խորն ընկած, մտախոհ աչքերը ուղղված էին դեպի անորոշ տարածություն: Շուրջը խոսում էին, ծիծաղում, աղմուկում, ոչինչ չէր լսում: Նա հրում էր անցորդներին, հրվում էր ուժգին և... ոչինչ:

Նա այդ ամբոխից չէ և չունի ոչ մի կապ նրա հետ: Ինքն իր մեջ պարուրված, նա ճանաչում է միայն իր հոգու աշխարհը և արտաքինը նրա համար գոյություն չունի: Նրա երկայն ու թանձր մազերը, նիհար ուսերի վրա սփռված, նրա կերպարանքին տալիս են թափառական դարվիչի տեսք: Պակասում են միայն տապարն ու քեչկուլը: Նրա տոպրակի չափ լայն գրպանները լիքն են լրագրերով ու գրքերով: Իսկ մի մեծ գիրք նա բռնած ունեի իր կոնաստակին և այնպես ամուր, որ, կարծես, վախենում է միգուցե անցորդները խլեն նրա ձեռքից:

Քսանուհինգ տարի է արդեն անտանելի մտքերը տանջում են նրան, որդերի պես կրծոտելով նրա սիրտն ու հոգին: Քսանուհինգ տարի է նա դարձել է այդ մտքերի կամագուրկ ստրուկը և չի ընդունում ոչ մի օրենք, ոչ մի իշխանություն, բացի նրանց երկաթե ձիրաններից:

Գեռ պատանի հասակին չհասած զգաց, որ կյանքի բարձրագույն երջանկությունը մտքի անկախությունն է և հոգու ազատության մեջ է: Ոչ ոսկին, ոչ սերը, ոչ բարեկամությունը, ոչ դիրքը, ոչ մի բան չի կարող տալ մարդուն այն հաճույքը, որ տալիս է միտքը, երբ նա գործում է, ստեղծագործում և հափշտակում ամբոխին:

Մի անգամ դպրոցական աշակերտները կատակով հարցրին՝ չէ՞ր կամենալ արդյոք դառնալ Ալեքսանդր Մակեդոնացի: Նա ամենայն լրջությամբ և զգացված պատասխանեց.

– Կկամենայի, բայց ոչ երկրներ գրավելու, այլ մարդկանց հոգիներին տիրանալու համար:

Նրան ծաղրում էին: Սակայն եղան և այնպիսիները, որոնք նրա համար գուշակեցին փայլուն ապագա կամ փիլիսոփայություն, կամ գրականություն ասպարեզում: Նա հափշտակվեց և ավելի խոր հավատաց իր ներքին ձայնին: Ինչ էր ասում այդ ձայնը: Նա շնչում էր.

– Դու, Միսակ Ավայյան, սովորական մահկանացու չես, մեկը միլիոններից: Քո ճակտին դրոշմած է անմահություն կնիքը: Դու կոչված ես մարդկանց հոգիներին տիրանալու քո խելքով, խոսքով ու գրչով: Դու հանձար ես քո ազգի համբավը զարդարելու համար:

Եվ ահա քսանհինգ տարի է նա այդ ձայնի գերին է: Ինչե՞ր չի կրել նա հանուն իր բարձր «կոչման» – ի՞նչ դառնություններ, ի՞նչ նյութական զրկանքներ և բարոյական տառապանքներ: Ահ, եթե գրի առնե բոլորը, ինչ որ ապրել է ու զգացել, դուրս կգա մարտիրոսագրության մի ստվար հատոր, որ կարող է սարսուռ ազդել ընթերցողների վրա: Նա այդպես էլ ասում էր:

– Իմ կյանքը,– կրկնում էր մերձավոր բարեկամների մոտ,– մի ողբերգություն է անթիվ գործողություններով: Տեսարանները միմյանցից սոսկալի են: Կգա ժամանակը, երբ ես կտամ նրանց գեղարվեստական նկարագիրը, և մարդիկ կտեսնեն ինչ ահռելի տառապանքների է մատնված գաղափարին նվիրված մարդը:

Այսօր նրա ֆանատիկոսյան ճակատն ավելի կնճոտ է, չրթունքներն ավելի սեղմված, նրա վտիտ կերպարանքը, կարծես, ինքը մարմնացած թշվառությունն է: Անցորդները նրան համարում են բախտի անիվի տակ ջախջախված մեկը, որ չգիտե ուր տանի իր ողորմելի անձը, նայում են նրան մերթ կարեկցությամբ, մերթ արհամարհանքով: Ոմանք կանգ են առնում և հետաքրքիր հայացքով հետևում են նրա երերուն քայլերին, կարծես սպասելով, թե ահա, նա ուժասպառ պիտի թավալվի գետնի վրա: Նրան ամեն օր տեսնում են զրոսավայրում, և միշտ մենակ, միշտ խորասուզված իր մտքերի մեջ, միշտ կոնատակին մի գիրք կա և շատերը, որ նրան համարում էին հոգեկան հիվանդ և խղճում են ասելով.

– էլի այդ խեղճ մարդը:

Նա ճեղքեց ամբոխը մի ամենախիտ տեղ, ցած իջավ մայթից: Նա կամեցավ ձիաքարչ նստել, ինքն էլ չգիտեր ինչու: Կոնդուկտորը մոտեցավ նրան: Նա մեքենաբար առավ տոմսակը, դրեց գրպանը, մի վայրկյան անգամ չազատվելով իր մտքերից որպես կախարդված մեկը:

– Իսկ փողը,– ասաց կոնդուկտորը:

Նա մոռացել էր, որ գրպանում ահա երեք օր է կոպեկ չունի: Շփոթվեց, բայց ի՞նչ փուլթ, վաղուց էր սովոր նման պատահարների:

Նա տոմսակը հետ դարձրեց, շտապով ցած իջավ վագոնից, հետևից լսելով կոնդուկտորի լկտի ծիծաղն ու հայհոյանքը:

Ինչ է պատահել, որ այսօր այնքան մտամոլոր է ու շփոթված: Ոչինչ, մի շատ սովորական բան – ընդհարում իր կնոջ հետ: Ճիշտ այն պահին, երբ նա սկսեց պարապել իր բազմաթիվ գրքերով ծանրաբեռնված սեղանի մոտ, անզգա կինը մոտեցավ և հանդգնեց նրանից պահանջել օրվա ծախսի համար դրամ: Ընդամենը մի ոտուբլի: Նա մերժեց, որովհետև չուներ:

– Ուրեմն ինչո՞վ պիտի կերակրեմ երեխաներիդ,– ասաց անողոր կինը այն դարձվածք, որ ամեն օր կրկնում էր և մուրճի հարված էր լսեղճ մարդու համար:

– Այսօր էլ մի կերպ անցկացրու:

– Այսօր էլ, այսօր էլ, մինչև ե՞րբ...

– Կին, կգա մի օր, որ լավ կապրենք և շատ լավ:

Մի դառն, երկարատև ծիծաղ եղավ նրա պատասխանը:

Եվ կրկնվեց ամեն օրվա դարձած տեսարանը:

– Դու ծուլլ ես, դու փախչում ես աշխատանքից, դու անհոգ հայր ես,– ասաց կինը:

– Իսկ դու նյութապաշտ ես, երկրին կպած ողորմելի,– ասաց մարդը:

Հազար անգամ կրկնված դարձվածքներ, որ վաղուց էին կորցրել իրանց սրուծյունը: Բայց այս անգամ, երբ Միսակ Ավայյանը, կամենալով ազատվել անախորժ տեսարանից, վերցրեց վերարկուն ու գլխարկը դուրս գնալու, կինը դռների միջից չարտեց մի բառ, որ մինչև այդ օրը չէր լսվել նրա բերանից:

– Անքանքար...

Այս մի հատիկ բառը կայծակի նման հարվածեց մարդուն, նա կանգ առավ, գունատվեց, գուցե վայր ընկներ, եթե չհենվեր պատին:

– Ա՛հ, դու էլ, անիրավ, դու էլ,– արտասանեց երբ ուչքի եկավ:

– Այո՛, անքանքար: Մի՞թե մինչև հիմա չգիտեիր:

Ավելի ոչինչ չասաց կինը, դռներն ուժգին թափով ծածկեց և մտավ ներս: Նա զգաց, որ իր ամուսնու ծայրաստիճան հիվանդ ինքնասիրուծյանը տվեց մի այնպիսի հարված, որպիսին երբեք չէր տվել:

«Անքանքար»,– հնչում էր Միսակ Ավայյանի ականջներում սուկալի բառը, երբ անցնում էր ամբոխի միջով: Ահա, այդ չար ոտխի դիվային մի քրքիջ էր, ավելի վիրավորական, քան թե լսեր «դու գող ես»: Եվ այս հարվածը տվեց նրան իր կյանքի հավիտենական ընկերը, նա, որը ընդհակառակը պիտի լիներ իր պաշտպանը, թևեր տվողն ու խրախուսողը:

Անգրւթ կին. վերջապես գտար մի բառ, որի մեջ ամփոփեցիր այն ճշմարտութիւնը, թե տասներկու տարի է նրան չես ճանաչում, չես գնահատում, չես կարեկցում անգամ: Ի՞նչ ես պահանջում նրանից: Կյանքի նյութական ապահովութիւն: Չէ որ նա քեզ հազար անգամ ասել է, թե չի կարող տալ: Չի կարող, որովհետեւ այլ է ոսկու հետեից վազելը, այլ է գաղափարին ծառայելը և մեկը մյուսի հետ երբեք չի կարող հաշտվել: Նրա ուղին նեղ է, փշոտ: Նա պետք է լինի մերկ, անոթի, ինչպես եղել են մարդկութեան բոլոր ուսուցիչները, մտքի բոլոր հերոսները...

«Անքանքար»,— կրկնում էր Ավայանը մտքում, այնպիսի շարժումներ անելով գլխով ու ձեռներով, որ անցնողները իրավ, ունեին իրավունք նրան ցնորված համարելու:

Եվ այդ ասում է մի կին, որ պատիվ ու բախտավորութիւն ունի Ավայանի ամուսինը լինելու: Ինչո՞ւ: Որպեսզի նրա ինքնասիրութիւնը վիրավորելով, հարկադրե նրան թողնել թանկագին երազները, տենչը մեծ մարդու և դառնալ մի խանութպան, մի գործակատար, անթէ, անթոխք, երկրին կպած մի ողորմելի որդ: Ո՛չ, տխմար կին, դու չես հասնիլ նպատակիդ: Քանի-քանի անգամ նա քեզ ասել է:

— Կին, հասկացիր, ես մեղավոր չեմ, որ իմ միջավայրը տգետ է, իմ ազգը գոհճիկ: Այնքան գոհճիկ, որ իր ընտիր զավակների մտքի սքանչելի արտադրութիւնները գրախանութներում փտեցնելը ոճիր չի համարվում:

Եվ նա «սքանչելի» բառն արտասանելիս միշտ մտածել է իր մի շարք տպագրված շարադրութիւնների մասին, որոնք, արդարև փրտում էին գրավաճառանոցում:

Անցնելով մի քանի փողոցներ, Ավայանը հասավ քաղաքի պարտեզներից մեկին: Նա մտավ այնտեղ, նստեց մի նստարանի վրա, բաց արավ թևի տակ բերած գիրքը, որ մի փիլիսոփայական տրակտատ էր գերմաներեն լեզվով, և փորձեց փոթորկված հոգին զբաղեցնել ընթերցանութեամբ: Ծուտով նրա բազմաչարչար գլուխը հոգնեց և ստամոքան սկսեց բողբոջել անոթութեան դեմ: Նա դուրս եկավ պարտեզից և դանդաղ քայլերով անցավ մի շարք խանութների առջևով: Նա կանգ առավ մի նպարավաճառանոցի դեմ: Նայեց համով դասավորված ձկնեղենի, մսեղենի և մրգեղենի նմուշներին, որ շարեչար դրված էին անցորդների ախորժակը գրգռելու համար: Քաղցը բորբոքվեց նրա մեջ և ինքն էլ չգիտեր ինչու, կատաղեց նպարավաճառի դեմ և մտքում ասաց «սրիկա»:

Եվ շտապեց հեռանալ խանութից անողոք քաղցը խլացնելու համար: Նա անցավ դարձյալ մի քանի փողոցներ, միշտ միևնույն ան-

վատահ, երերուն քայլերով: Մի նեղ փողոցի վրա կար մի փոքրիկ աննշան գրախանութ, ուր վաճառքի էին դրված մեծ մասամբ հին գրքեր: Այդ խանութն էր միայն, որ համաձայնվել էր հրապարակախոս, իմաստասեր, վիպասան և թատերագիր Միսակ Ավայյանի երկերն ընդունելու «կոմիսիայով» վաճառելու համար: Մյուս գրավաճառները բացեիբաց հրաժարվել էին վերցնելու նրա երկերը, ասելով «տեղ չունենք»:

Նա մտավ այդ խանութը, կանխավ դրսից նայելով և ստուգելով, որ այնտեղ ոչ ոք չկա, բացի գրավաճառից:

– Բարև, բարև,– դիմավորեց նրան գրավաճառը, որ անհրապույր ղեմքով մի մարդ էր մոտ երեսուն տարեկան:

Եվ ժպտաց մի դառը հեզնական ժպիտով: Ահ այդ ժպիտն և «բարև, բարև» արտասանող այդ չոր և անհյուրընկալ ձայնը վաղուց էին ծանոթ Ավայյանին: Նա գիտեր, որ այդ նշանակում էր «էլի եկար, զուր, բարեկամ, զուր»:

– Հը՛, ի՞նչ կասես,– փորձեց Ավայյանը նույնպես ժպտալ և չկարողացավ:

Նրա նիհար երեսը, որ երեք քառորդով ծածկված էր թանձր միրուքով, աղավաղվեց և քթի պնչները փքվեցին:

– Ինչ կասեմ,– կրկնեց գրավաճառը.– այն, ինչ որ ասացի երեկ և անցյալ օրը. «ոչ մի օրինակ»:

– Ոչ մի օրինակ,– արտասանեց Ավայյանը և զգաց, որ ձայնը հոգնածուցիչունից, թե քաղցից և թե հուզմունքից դողաց:

– Ոչ մի օրինակ,– պնդեց անողոք գրավաճառը, և չեմ էլ կարծում, թե ծախվի մի օրինակ գոնե մոտիկ ապագայում: Փորձով գիտեմ: Իմ գնողները շատ ժլատ են և չափազանց դժվարահամ: Նրանք միշտ գալիս են ու պահանջում այնպիսի գրքեր, որ ես չունեմ: Անցեք մի ամսից հետո, գուցե ինձ հաջողվի մի քանի օրինակ նաղղել իմ անձնական բարեկամների և կամ ազգականների վրա:

– Մի ամսից հետո: Բայց ինձ փող է հարկավոր, ես ոչինչ չունեմ, նույնիսկ հինգ կոպեկ:

– Է՛հ, բարեկա՛մ, փողն ո՞ւմ չի հարկավոր: Ես ինքս այսօր մեծ կարիքի մեջ եմ:

– Գոնե մի ուրբի չե՞ս կարող տալ:

– Ոչ ուրբի, ոչ կոպեկ, չունեմ:

– Ես կոմիսիա կտամ քեզ հարյուրին վաթսուն՝ պայմանավորված երեսնի փոխարեն:

– Որ իննսուն տոկոս էլ տաս, էլի չեմ կարող, չունեմ:

– Յոսեսուիթյուն,– ասաց Ավայանը ընկճված ձայնով և դուրս գնաց:

– Գնաս բարձր:

Եվ Ավայանը տուն վերադարձավ, կինը կանգնած էր պատըշ-
գամբի վրա, ձեռները ծոցը դրած, հայացքն ուղղած դեպի վար կեղ-
տոտ գավիթը, ուր խաղում էին նրա զավակները – մեկը վեց, մյուսը
չորս տարեկան, երկուսն էլ աղջիկ: Դա փոքրիկ հասակով, թուխ դեմ-
քով, նեղ ճակատով, տափակ մազերով, հիվանդոտ աչքերով մի էակ
էր– կյանքի առօրյա հոգսերի կատարյալ մարմնացում: Տնային ծանր
ու հարատև աշխատանքն և կարիքը զրկել էր նրան իր տարիքին
հատուկ թարմությունից: Երեսուն տարեկան չկար, քառասունհինգ
տարեկանի տպավորություն էր անում:

Նրա մոտ կանգնած էր եղբայրը, մոտ քառասուն տարեկան մի
տղամարդ, դեմքի առողջ, խնդուն ու խելացի գծերով, կատարյալ այս
աշխարհի գավակ:

– Ահա և՛ ինքը,– ասաց նա, անփույթ բարեկերով Ավայանին,– ես
ձեզ կհաշտեցնեմ:

Ավայանը լուռ բարձրացավ սանդուղքով և անցավ բնակարան,
որ բաղկացած էր երկու շատ փոքրիկ, շատ անշուք և վերին աս-
տիճանի աղքատ կահավորված սենյակներից: Նա վերարկուն ձգեց
աթոռներից մեկի, գլխարկը մյուսի վրա և նստեց գրասեղանի քով:
Ծուրջը ձգելով մի մոլոր հայացք. արմունկը հենեց սեղանին, գլուխը
դրեց ձեռի ափի մեջ և աչքերը փակեց: Կար այդ շրջապատող չքա-
վորության մեջ մի սուր կշտամբանք, որ միշտ պղտորում էր նրա
հոգին ինչ տրամադրության մեջ ևս լիներ: Անտանելի զգացմամբ,
գրեթե սարսափով սպասում էր, թե ահա, ահա ներս է մտնելու կինը
և շարունակելու է առավոտյան տեսարանը:

Նա բաց արավ գրասեղանի դարակը, դուրս բերեց այնտեղից մի
հաստիկ ձեռագիր, սկսեց թերթել: Սա նրա վերջին աշխատությունն
էր, դեռ անավարտ: Մի գործ, որ իբր թե պիտի արծարծեր նրա
գաղափարներն ավելի հանգամանորեն, քան երբեքից արծարծվել
էին նրանք: Այսպես էր նա հավատացած, ուստի և ոգևորված էր: Նա
հույս ուներ այդ գործով, վերջապես, խորտակելու է իր և հասարա-
կության մեջ կանգնած պատնեշը: Ահա, այդ սարսափելի սառցե
պատը, քսանուհինգ տարի է նա ճգնում է հալեցնել իր տաղանդի
ջերմությամբ և չի կարողանում: Նա դեռ անհայտ է ամբոխին, նրա
անունը դեռ չի փայլում գրական հորիզոնում և եթե մերթ ընդ մերթ
հնչում է այս կամ այն փոքրիկ շրջանում, միշտ հեզությունով: Տկա-

րամիտներն ու անչնորհքները բռնել են ասպարեզը և չեն թույլ տալիս մի ուրիշը ոտք դնել այնտեղ:

– Նրանք ինձ ծաղրում կամ ատում են,– մտածում էր նա,– որովհետև վախենում են ինձնից:

Նա հետ դրեց ձեռագիրն և ոտքի ելավ: Սովը շարունակում էր մաշել նրա ստամոքսը. վախենում էր հարցնել, արդյոք կա ուտելու բան:

Ներս մտավ կինը, նրա հետևից եղբայրը: Կանգ առան և նայեցին նրան՝ քույրը դառը հեգնական հայացքով, եղբայրը վիրավորական կարեկցությամբ, այնպես ինչպես նայում է զորավորը ապիկարին:

Նրանց տեսնելով, Ավայյանը կատաղեց:

– Ի՞նչ եք ուզում ինձնից,– գոչեց նա բոունցքները սեղմելով և մի ոտը հատակին զարնելով,– թողեք ինձ հանգիստ, ես պիտի պարապեմ, հասկանո՞ւմ եք. մի՛ խանգարեք, բավական է որքան ճնշել եք...

Նրանք ոչինչ չասացին, որովհետև պատրաստվել էին շատ բաներ ասելու: Որպես անողոք դատավորներ նրանք հանդարտ նստեցին իրարու քով պատի տակ դրած հնամաշ, ջարդված և վաղուց գույնը կորցրած աթոռների վրա: Ավայյանը զգաց, որ սկսվելու է մի նոր և մինչև այդ օրը չտեսնված երկար բացատրություն: Ինչ անել, նորից փախչել դո՞ւրս: Ոչ, այդ կյինի վերջին երկչոտությունը և նա կպարտվի բարոյապես: Պետք է փոթորիկն ընդունել և դիմադրել թեկուզ վիրավորանքների ու հայհոյանքների ուժով:

– Այդպես շարունակել չի կարելի,– սկսեց կինը, մի ցածր, երկարատև հառաչանքներից հետո, ձեռները կրծքից իջեցնելով և դնելով ծնկների վրա – պետք է վերջ տալ այս անտանելի կացությունը, իմ ուժերը սպառվել են...

– Ի՞նչ ես պահանջում ինձնից,– հարցրեց Ավայյանը, նույնպես նստելով:

– Ինձ համար ոչինչ, երեխաներիդ համար եմ պահանջում – մարդավարի ապրուստ:

– Միշտ միևնույն երգը: Մարդավարի ապրուստ: Գիտեմ ինչ է քո իդեալը, խոհարար, սպասավոր, ընդարձակ բնակարան թանկագին կահ-կարասիով. չքեղ զգեստներ: Կառքեր, ձիեր, զարդ, պճրանք: Տասներկու տարի անընդհատ աշխատեցի և չկարողացա փոխել քո մեջչանական հայացքները կյանքի վերաբերմամբ: Կին, այդ համառությունդ կարող է ինձ խելագարություն հասցնել:

– Լսո՞ւմ ես, Գարեգին,– դարձավ կինը եղբորը,– լսո՞ւմ ես, թանկագին կահ-կարասի, խոհարար, սպասավոր, զարդ ու պճրանք: Ահա

ինչպես է հասկանում իմ պահանջը: Օրվա հացի փող չունենք, երեսնաներս չըջում են կիսամերկ, ոտաբորիկ, վերջին շապիկս եմ մաշում, և ես հանկարծ սպասում եմ դրանից փարթամ ապրուստ, հա, հա, հա:

Սուր և կծու էին Ավայլանի համար և այդ թույլ ձայնը, և այդ դառն ծիծաղը, որ գալիս էր տանջված կրծքի խորքից:

– Արուսյակ,– պատասխանեց նա, աշխատելով զսպել գրգիռը– խնդրում եմ, բավական է, մի՛ տանջիր ինձ:

– Դեռ ե՞ս եմ քեզ տանջում, ե՞ս: Տասներկու տարի է իմ կյանքը տանջանքների շղթա է, դեռ դո՞ւ ես հանդիմանում ինձ: Մտիկ արա ինձ, ինչ օրի եմ հասել: Աշխատում եմ օրը մինչև երեկո ինչպես փողոցի բեռնակիր, հոգնում եմ և ուժասպառ լինում այնքան, որ շունն էլ փախչում է ինձանից: Խոհանոցի ծուխն ու անվերջ արցունքներս աչքերս կուրացրել են: Նայիր ձեռներիս, նրանք փայտացել են կոպիտ աշխատանքից: Նայիր ինձ, ո՞վ կարող է ասել, որ ես քսանուինը տարեկան եմ: Եվ դեռ ե՞ս եմ տանջում քեզ: Ոչ, այսպես ապրել այլևս չեմ կարող, հոգնել եմ, ուժ չունեմ...

– Վերջը, վերջը,– պոռաց Ավայլանը,– այդ բոլորը հազար անգամ լսել եմ ու ձանձրացել: Նոր ի՞նչ ես ուզում: Պահանջը:

– Իմ պահանջը իմ և իմ զավակների անունից է: Ուզում եմ, որ թողնես ցնորքներդ, գոնե այդ հասակում ուչքի գաս և սկսես պարապել մի որևէ գործով:

– Ցնորքներ: Այո ունեմ ցնորքներ, չեմ հերքում: Բայց հենց այդ ցնորքներն են, որ դու չես հասկանում, խեղճ ողորմելի արարած: Դու գրականությունը գործ չես համարում, դու արհամարհում ես իմ կոչումը, այն աստվածային հուրը, որ այրում է հոգիս և որ այսօր, վաղը պիտի հրդեհե մեր փտած կյանքը:

– Ա՛հ, թող աստված սիրես այդ սովորական դարձվածքները: Նրանք վաղուց են ձանձրացրել ինձ: Դու շատ լավ ես հասկանում իմ միտքը, երևակայիր քո մասին ինչ ուզում ես, բայց մի մոռանար, որ քո առաջին սուրբ պարտականությունը զավակներիդ ապրուստ տալն է:

– Երբեք, երբեք: Իմ առաջին սուրբ պարտականությունն իմ կոչմանը ծառայելն է: Այո՛, այո՛, դու խուլ ես, բայց ես միշտ պիտի կրկնեմ, մի հոգի, որ ծնված է ազատ ու անկախ, չի կարող ստրկանալ ուրիշ ոչ մի պարտականության, բացի իր կոչմանը: Առօրյա կյանք, մանր–մուր պահանջներ գոյություն չունեն, հասկանո՞ւմ ես, թե չէ: Մի ժամանակ երբ ես ուսուցիչ էի, տանջվում էի հոգեպես, մտածելով, որ դավաճանում եմ իմ կոչմանը, ոտնատակ եմ անում իմ սրբություն

սրբոցը: Գործ: Կարծես կա ավելի ազնիվ, ավելի բարձր գործ, քան իմը: Ահ, անմիտ կին, ավելի լավ չէ՞, որ ճակատագրիդ հպատակվես և փոխանակ իմ կյանքը թունավորելու օգնես ինձ իմ խաչը կրելու: Դու՞ ես դժբախտ: Ահ, եթե կարողանայիր մի քիչ բարձր մտածել, կզգայիր, որ քո բոլոր ընկերուհիների, ծանոթների, քո ամբողջ միջավայրում դու ես երջանիկը, քանի որ իմ կինն ես:

Մի ուրիշ, ավելի դառն, ավելի կծու ծիծաղ եղավ հետզհետե ինքն իր տրամադրությունը ոգևորվող գաղափարականի պատասխանը:

– Մի՛ ծիծաղիր, անմիտ,– գոչեց Ավայյանը, կատաղությունից ճանկեց իր գլխի թանձր ու երկար մազերը, որոնք պապուսասի տեսք էին տալիս նրան,– այսօր դու ինձ վերքեր ես տալիս, որոնց վաղը լիզելու ես բժշկելու համար: Քո ծիծաղը ապտակում է ստեղծագործող հոգիս: Դու բարոյականություն դեմ ես գործում, խեղճ ողորմելի թզուկ: Դու չես հասկանում, որ ես քո զավակների համար պատրաստում եմ մի գանձ, որին շատ շատերը պիտի նախանձեն: Մի խանգարիր ինձ ով երկրին կպած արարած, մի խանգարիր հոգուս թոփչքին, դու քո ճղճիմ հոգով: Ես գիտեմ որտեղից են գալիս այդ հովերը: Դու քո խելքով չես գործում: Քեզ սովորեցնում են, քեզ զրգում են իմ դեմ...

Պարզ էր, որ ակնարկը վերաբերում էր տիկնոջ եղբորը:

– Մի՛ համարձակվիր վիրավորելու իմ եղբորը,– գոչեց կինը ավելի զրգոնքով,– ես ինչ որ ասում եմ, իմ կարճ խելքով եմ ասում:

Հյուրը, որ մինչև այդ ժամանակ չէր խառնվել մարդ ու կնոջ վիճաբանությունը, մի ներողամիտ հայացք ձգեց Ավայյանի վրա և ասաց.

– Ես զղջում եմ, որ այսօր եկա այստեղ, բայց այդ տեսարանն ինձ համար ոչ նոր է, ոչ զարմանալի: Թույլ տուր ինձ, Միսակ, մի քանի խոսք ասել և հեռանալ:

– Ա՛հ, գիտեմ ինչ պիտի ասես: Քույր ու եղբայր միևնույն խնորից եք հունցված, դուք ինձ երբեք չեք հասկանալու, իսկ ես ձեր մտադրությունը արհամարհում եմ ամբողջ հոգովս:

– Թող այդպես լինի, բայց ես, այնուամենայնիվ այսօր կասեմ այն, ինչ որ վաղուց չէի ուզում ասել և չէի համարձակվում, խնայելով քո հիվանդոտ եաստիրությունը: Բանն այն է, բարեկամս, որ դու մի սարսափելի մոլորություն մեջ ես, դրանից է առաջանում քո ընտանիքի և քո իսկ դժբախտությունը: Խոսքս այն բանի մասին է, որ դու անվանում ես կոչում և որ այնքան հափշտակում է քեզ: Լսի՛ր, սիրելի՛ս, դու չունես այն, ինչ որ երևակայում ես թե ունես: Պետք է, վերջապես, մի

օր ասել քեզ այս դառն ճշմարտությունը և ահա այսօր ասում եմ, դու խորին ինքնախաբեության մեջ ես:

– Ինչի՞ վերաբերմամբ:

– Քո գրական ձիրքի: Այո՛, այո՛, քո գրական ձիրքի, քո այսպես ասած ստեղծագործական շնորհքի վերաբերմամբ, լսիր, դու արդեն հասել ես ծերության առաջին շրջանին: Քառասունհինգ տարին այնպիսի հասակ է, որ տղամարդը կարող է սառնարյուն լսել նույնիսկ ամենանվիրական ճշմարտությունների մասին: Ասում եմ քեզ, որպես քո հատուկենտ ընթերցողներից մեկը – դու շնորհք չունես: Քսանուհինգ տարի է դու միայն անհաջողությունների ես հանդիպում, դու պետք է զգայիր այդ...

– Հետո՞, հետո՞,– պատասխանեց Ավայանը, զգալով, որ արյունը սկսում է գլուխը տալ:

– Հետո այն, սիրելիս, որ լինելով մի հասարակ արհեստավոր, այն էլ ոչ բավականաչափ ճարպիկ, քեզ արտիստ ես համարում: Պարզ և անկեղծ ասում եմ, քո գրիչը ոչ մի ազդեցություն ունի քո փոքրածիվ ընթերցողների վրա: Ես ավելին կասեմ, քեզ ծաղրում են ամենքը, որոնք երբևիցե քո գրածներից կարդացել են գեթ մի քանի տողեր, ծաղրում են քո հավակնությունը, քո մեծամտությունը, քո մանկական մտքերը, որոնց դու ծիծաղելի լրջությամբ համարում ես խորը փիլիսոփայություն: Ես բարեխղճաբար կարդացել եմ քո բոլոր երկերը: Հավատացնում եմ, անկեղծ հոգով ցանկացել եմ նրանց մեջ գտնել որևէ ստեղծագործական շունչ և չեմ գտել: Քո բոլոր մտքերը հնամաշ կրկնություններ են: Կարող եմ ասել, որ դու իսկի ոճ էլ չունես, գիտես բառերը քիչ թե շատ քերականորեն դասավորել և ուրիշ ոչինչ, այդ է քո ամբողջ ունակությունը: Չորս գրքույկներ իրարու վրա կարդացի և ոչ մի սրամիտ դարձված կամ գեղեցիկ համեմատություն չգտա, ողորմելի, և դու քեզ երևակայում ես բանաստեղծ, վիպասան, դրամատուրգ և չգիտես էլ ինչ: Դեռ երեկ քո անկեղծ բարեկամներից մեկը ասում էր գրեթե միևնույնը, ինչ որ ես այժմ ասում եմ: Բարեկամս, քսանուհինգ տարի է գրում ես և մինչև այսօր քո ոչ մի գործը լուրջ քննադատության կամ վիճաբանության չի արժանացել: Շատ, շատ քո մասին երբեմն գրել են մի քանի սառը տողեր, որոնք ավելի ներողամտություն են արտահայտել, քան հարգանք: Մի՞թե այսքանը բավական չէ, որ դու վերջապես սթափվես:

– Ինձ չեն հասկանում, որովհետև ես ամբողջի համար չեմ գրում,– գոչեց Ավայանը,– որովհետև իմ գործերը զաճաճների ճաշակի համար չեն գրվում: Որովհետև իմ գաղափարներն անմատչելի են ամ-

բոխին: Որովհետև արհամարհում եմ հասարակության, մամուլի և բոլոր այն պարոնների կարծիքը, որոնց հետ դու շփվում ես:

– Երկինքը վկա, այդ խոսքերը ծիծաղելի են քո բերնում,– ընդհատեց հյուրը անկեղծ կարեկցությամբ: Արհամարհում եմ հասարակության և մամուլի կարծիքը: Կարելի է միթե արհամարհել մի բան, որ գոյություն չունի: Ես քեզ ասում եմ, որ քո մասին տիրում է կարծիքների կատարյալ բացակայություն: Հասկացիր, վերջապես, այդ բանը, խեղճ մարդ և մի կրկնիր չգնահատված հանճարների սովորական երգը: Բայց բավական է, ես իմն ասացի, մնացյալը դու գիտես:

Եվ հյուրը ոտքի ելավ դուրս գնալու:

Ավայյանը անցուդարձ անելով, կատաղությունից շրթունքներն էր կրծոտում: Նրան թվում էր, որ խոսողն իր ոխերիմ թշնամին է, եկել է հատկապես նրա աչքերի առջև ոտնատակ անելու նրա սըրբությունը:

– Ես ծիծաղում եմ քեզ վրա, ես քեզ խղճում եմ,– կարողացավ նա միայն արտասանել:

– Կեղծում ես, բարեկամ, դու չես ծիծաղում, այլ կատաղում ես: Ծիծաղողը սառն է լինում, իսկ դու բորբոքվում ես, հենց միայն այդքանը գեղեցիկ ապացույց է, որ դու զգում ես իմ ասածների ճշմարտությունը: Բարեկամս, գիտեմ ես, որ կոպիտ եմ վարվում, դիպչելով քո հոգու հիվանդոտ տեղին: Բայց ինչ արած, ճշմարտությունն ամենից առաջ: Ահ, ինքնախաբեություն զոհ, ուչքի եկ, վերջապես խեղճ է քո ընտանիքը, խեղճ ես դու: Մի տանջիր քեզ ու քո մերձավորներին: Գիտեմ, դժվար է և դառը հիասթափվելը, բայց պետք է քեզ հիասթափեցնել: Դու հիպնոզի ես ենթարկված. մի անգամ ինքդ քեզ ներշնչել ես մի սխալ գաղափար, և նա տարիների ընթացքում աճելով, քո հոգին կաննել է ամբողջովին:

– Ոգևորությունը խաբել չգիտեմ,– գոչեց Ավայյանը համոզմունքով,– ես ոգևորված եմ, կնշանակե խաբված չեմ: Ինչո՞ւ ես ունեմ այդ ոգևորությունը և ոչ թե դու, մի ուրիշը, քեզ նման հազարավորները: Ոչ, ոչ, հազար անգամ ոչ, դուր եմ քո դիվային փորձերը: Ես իմ ուժին հավատում եմ, կնշանակե ուժ եմ:

Նորեն մի դառը ժպիտ աղավաղեց հյուրի խելացի դեմքը: Նա մոտեցավ երկու լուսամուտներից մեկին, բաց արավ և ասաց.

– Տեսնում ես, գետի մյուս ափի վրա, ծառերի խտության մեջ– այն մեծ տունը ղեղնագույն պատերով: Գնանք մի օր այնտեղ, և ես ցույց կտամ քեզ հարյուրավոր թշվառներ, որոնք նույնպես հափշտակված

են իրենց կոչումով: Նրանք ևս գաղափարի գերիներ են քեզ պես: Մեկն իրեն երևակայում է անուղղելի գորավար, մյուսը հանճարեղ ճարտարապետ, երրորդը երևելի հոետոր, մի ուրիշը նշանավոր գիտնական կամ գյուտարար: Յուրաքանչյուրը հափշտակված է իր իղեալով. փորձիր նրանց հասկացնել իրենց մոլորութունը, քեզ կհամարեն խելագար: Բայց արդյոք, չեմ խզճա այդ թշվառներին:

– Ինչո՞ւ,– պոռաց Ավայանը, իր վտիտ կրծքի ամբողջ ուժով,– դու ինձ համարում ես խելագա՞ր: Ձգուչացիր, ժխորի զավակ, խելագարը կարող է քեզ իր ճանկերով խեղդել:

– Է՛հ, թո՛ղ, ի սեր աստծու, այդ ձևերը: Դու հիստերիկ կին կամ հիվանդ երեխա չես, որ քեզ հետ մեղրայի բերանով խոսես, թող իմ անվայելք համեմատությունը վիրավորե քեզ, բայց ես պարտավոր եմ սթափեցնելու համար միջոցների մեջ խտրություն չղնել: Մարդ, որպես ազգական, խզճում եմ քեզ, դեն ձգիր աչքերիդ քողը և հաշտվիր այն ճշմարտության հետ, թե դու հանճար չես և ոչ էլ տաղանդ, և ոչ նույնիսկ միջակություն, այլ ոչնչություն, կատարյալ ոչնչություն: Ի՞նչ իրավունքով ես դու տանջում ուրիշներին, որ ոչնչով մեղավոր չեն քո դժբախտության մեջ: Ահա այս խեղճ կնոջը, որ ամեն օր այդպես լալիս է, ահա այն երեխաներին, կեղտոտ բակում խաղում են շների, կատուների հետ, չունենալով ավելի լավ շրջան: Նայիր, տես ինչի են նման: Իմ սիրտն է մորմոքվում նրանց այդ դրություն մեջ տեսնելիս: Կարծես թափառական, մուրացիկ գնչուներ լինեն: Նրանց բղկտված բաճկոնները, պատառոտված կոշիկները, որոնց միջից երեկում են նիհար սրունքները, մի-մի բողոք են քո հանցավոր անհոգության դեմ: Այնինչ դու անսիրտ հայր չես, այլ բարի և շատ բարի: Մտածիր և ինքդ քեզ հարցրու, արդյոք քո անփութությունը անբարոյականության հավասար չէ՞: Արդյոք մի տեսակ զագրելի պարագիտ չե՞ս, կպած ժողովրդի մարմին: Ես շատ անգամ եմ քեզանից լսել զանգատներ հայ հասարակության դեմ, շատ անգամ ես դու նրա հասցեին չպրտել վիրավորական կշտամբանքներ, թե գոհհիկ է, չգիտե արժանավայել գնահատել և վարձատրել իր մտավոր աշխատավորներին, այսինքն՝ քեզ և քեզ նմաններին: Ասա՛ ինչո՞ւ, ի՞նչ իրավունքով: Ո՞վ է քեզանից պահանջում զոհաբերություն կամ ո՞վ է կարոտ քո ոգևորությանը: Ինչո՞ւ ես զոռով չգնահատված մարգարե ձևանում: Ո՞ւմ են որևէ օգուտ տվել քո տափակ ոճով արտահայտած տափակ մտքերը, հո չի կարելի բռնի կերպով հաստատել, թե դու հայ ազգի փրկիչն ես: Չէ՞ որ բացի քեզանից պետք է մի ուրիշն էլ զգա քո կարևորությունը: Հապա ո՞վ է զգում, ասա, ցույց տուր գոնե մեկին:

Միթե բոլորն էլ հիմար են կամ թշնամի, նախանձոտ, տգետ: Այո, խոսք չունենմ, ինչպես ամենուրեք մեր մեջ ևս կան չվարձատրված տաղանդներ, գիտեմ: Բայց երգվում եմ ճշմարտության անունով, որ դու նրանց չարքին չես պատկանում: Հավատա, ամենից ավելի հենց նրանց աչքում ես ծաղրելի, ամենից առաջ հենց նրանք են քեզ արհամարհում:

Նա լուսամուտը փակեց և նորից նստեց:

Քանի մի վայրկյան տիրեց լուռություն: Ավալյանն անցել էր սենյակի մի անկյունը և, մեջքը պատին տված լսում էր: Նրա վտիտ մարմինը կծկվել էր ու փոքրացել այնպես, որ թվում էր, թե մի պահ ևս, և նա բոլորովին պիտի չքանա: Կինը նայում էր նրան, սրտի խորքում կարեկցում: Ծանր էր նրա համար լսել եղբոր անողոք քննադատությունը իր զավակների հոր մասին և պատրաստ էր պաշտպանել նրան: Բայց ինչպես, ինչ ասել, չգիտեր:

– Ես հասկանում եմ ձեզ,– արտասանեց Ավալյանը վշտից ու հուզմունքից երերվող ձայնով,– քույր ու եղբայր խոսք մի արած, դուք ուզում եք ինձ հրել բարձրությունից, ձգել վար և ձեզի պես զամել երկրին: Դուք ուզում եք ինձ դարձնել մի հասարակ բեռնակիր, որպեսզի իմ ուսերի վրան ո՛չ միայն իմ զավակների հոգացողությունը, այլև ձեր իշխանությունը, ձեր կամքը, ձեր եսը լինի: Բայց այդ ձեզ չի հաջողվի, երգվում եմ, չի հաջողվի որքան ևս աշխատեք: Այո՛, թող ես ձեր աչքում լինեմ խելագար, այդ ինձ համար մինչև անգամ գովեստ է, բայց ձեր ուզին ինձ համար զգվելի է: Ահ, դուք, ողորմելի խլորդներ, ի՞նչ եք դուք ինձ համար, եթե ոչ գիշի վրա նստած ճանճեր, որոնք արծիվների թռիչքի մասին երբեք, երբեք չեն կարող գաղափար կազմել: Հաց, հաց, ահա ձեր գոյություն Ան ու Ֆեն:

– Հետո՞, հետո՞,– կրկնեց հյուրը ամենայն սառնությունը, դա՞ է միայն ասելիքդ, ուրիշ ոչի՞նչ: Բայց այդ բոլորը միայն ֆրագներ են, հավատացնում եմ, դատարկ, անիմաստ ֆրագներ, դարձյալ ուրիշներից վերցրած և քո ապիկարություն կատարյալ ապացույց:

– Դժբախտ, դժբախտ,– արտասանեց կինը, երեսը դարձնելով մի կողմ:

– Այո՛, ես դժբախտ եմ, որ ունիմ քեզ նման կին և դրա նման ազգական: Հեռացե՛ք, թողեք ինձ հանգիստ, թողեք:

– Ո՛չ, չեմ թողնիլ քանի որ վերջին խոսքս չեմ ասել: Լսի՛ր. վաղուց է ինձ հայտնի, որ դու իմ քրոջ հետ ամուսնանալը համարում ես քո դժբախտությունը: Դու այդ մասին մինչև անգամ գրել ես մի պատմըվածք և տպագրել անամոթաբար: Դու արտահայտել ես այն բանայլ

գաղափարը, թե ընտանեկան կյանքի հիմքը պետք է լինի ամուսինների հոգեկան համերաշխությունը: Դու հրապարակորեն վիրավորել ես իմ քրոջը, նկարագրելով նրան որպես մի էակ, որ անընդունակ է ըմբռնել քո դժվարամատչելի գաղափարները և գնահատել քո մեծությունը: Ա՛հ, չճանաչված հանճար, այդ պատմվածքը մեկն է քո անչնորհքության փայլուն ապացույցներից, որովհետև այնտեղ ևս դու կապկուծություն ես արել, հետևելով ոչ քեզ նման, այլ իսկապես չգնահատված տաղանդների օրինակին: Ձեռն վիճում, քույրս շատ էլ մեծ մտավոր զարգացում չունի, բայց նա զուրկ չէ առողջ բանականությունից և արժանավորներին գնահատելու ճաշակից: Նա ունի գոնե շնորհալին անշնորհքից զանազանելու չափ ունակություն: Հավատա, եթե դու տաղանդ լինեիր, վաղուց նրան զրաված կլինեիր: Վերջապես, ես ինքս կատիպեի նրան համբերությունը կրել կյանքի նյութական զրկանքները, հանուն քո սուրբ կոչման: Բայց դու չունիս կոչում, բարեկամ, չունիս, ինչո՞ւ ես անհաջողությունդ պատճառները նրա վրա ձգում: Տաղանդ... տաղանդն այնպիսի մի ուժ է, որի առջև վաղ թե ուշ խորտակվում են բոլոր պատենչները և փարատվում է ամեն մի խավար: Նրա դեմ անզոր է և՛ տգիտությունը, և՛ նախանձը, և՛ ատելությունը, ամեն ինչ: Քսանուհինգ տարի է դու կովում ես, ահա՛, հաղթե՞լ ես որևէ նախապաշարմունք, մի սխալ կարծիք. մի թյուր հասկացողություն, լսե՞լ են երբևէ քո ձայնը, հարցրե՞լ են գեթ մի անգամ քո կարծիքը այս կամ այն հասարակական գործի մասին: Ունի՞ս դու գոնե մի հատիկ երկրպագու չեմ ասում, այլ պարզ հետևորդ, ուզում եմ ասել աշակերտ: Հո չի կարելի շարունակ դատարկ խոսքերով կերակրվել և սնուտի երազների մեջ թմրել: Մի բան ևս, ասում ես, թե քո մեջ ուժ ես զգում, բայց չէ՛ որ խելագարներ կան, որ հավատացած են, թե կարող են դարավոր կաղնին արմատահան անել իրանց ձեռքերով և երբ փորձում են, թավալվում են գետնին: Սակայն ներիր, ես նույնիսկ չեմ հավատում թե դու որևէ ուժ զգում ես քո մեջ: Այո, այո, չեմ հավատում, դու միայն կարծում ես, թե զգում ես այդպիսի ուժ, ավելի ճիշտն ասած, քեզ համար ցանկալի է զգալ: Հարցրու հոգույդ, և դու կտեսնես, որ երբեք անկեղծորեն չես հավատացել քո կոչմանը: Դու ինքդ քեզ համար արհեստականորեն մի իլյուզիա ես ստեղծել և քեզ համար հաճելի է ապրել այդ իլյուզիայով: Մի բոպե արթնացիր, մարդ, թող քո երևակայությունը, վերլուծիր ինքդ քեզ, և, հավատացած եմ, քո ամենախիստ դատավճիռն ինքդ կտաս: Ա՛, ա՛, ճշմարիտ չէ՞ իմ ասածը, դու դե՞մ ես, խոսիր, հերքիր, եթե կարող ես, միայն անկեղծ եղիր, հասկանո՞ւմ ես, միայն անկեղծ եղիր, խոսիր

սրտիդ խորքից և ոչ հանճարների բերնից գողացած խոսքերով: Այ, հենց այժմ, այս րոպեին դու նման ես այն հիվանդին, որ համոզված է, թե շուտով մեռնելու է և դարձյալ ուզում է հավատալ, որ պիտի առողջանա և ինչո՞ւ, որովհետև թուլամորթների համար հույսը գործություն է, իսկ հուսախաբվելը՝ մահ...

– Բավական է, բավական է,– աղաղակեց Ավալյանը գրեթե շնչասպառ,– ես քեզ արգելում եմ խոսել: Դուրս այստեղից, սատանա, դուրս, զագրելի օձ, դու թունավորում ես իմ հոգին: Ես չեմ ուզում քեզ լսել, չեմ կարող լսել:

Բայց արդեն ուշ էր: Հյուրի անողորմ խոսքերի մեջ զգացել էր դառը ճշմարտությունը: Երբեք նա այնպես տանջված չէր: Ահ, այդ կոպիտ մարդու պարզ խոսքերով խոսում է ինքը հասարակությունը: Այո, այո, նա չզնահատված, չհասկացված տաղանդ չէ, այլ ընդհակառակը, շատ հասկացված, շատ արհամարհված անքանքարություն: Միանգամայն ճիշտ է, որ նա այդ բանը զգում է վաղուց: Քանի-քանի անգամ սառը, դաժան բանականությունը շնչել է նրան. «Ավալյան, դու ստեղծագործող չես, դու մոլորված ես, դու միջակություն ես և ավելի արհամարհելի, քան միջակությունը»: Բայց հավատալն ու հուսալը ավելի հաճելի է եղել, քան հուսախաբ լինելը: Այո՛, նա արվեստաբար սնուցել էր իր մեջ ֆանատիկոսի հավատ դեպի իր չունեցած գանձը և հետզհետե աստիճանաբար ենթարկվել է այդ հավատին ինչպես մի ֆակիր, որ ժամերով իր ոտների ծայրերին նայելով աշխատում է Նիրվանը ճաշակել և երևակայել, թե ճաշակեց, ինչպես մի ստախոս, որ մի հայտնի սուտ հաճախ կրկնելով, վերջ ի վերջո ինքն էլ հավատում է յուր ստին: Եղել են վայրկյաններ, որ նա փափագել է խոստովանել իր մոլորությունը և քաջություն չի ունեցել խոստովանելու: Նա կեղծիքը գերադասել է հոգու հատակից ձայնող ճշմարտությունը, որովհետև կեղծիքը շոյել է նրա ինքնասիրությունը, իսկ ճշմարտությունը մտրակել է նրան:

Նա նայեց կնոջը և նրա դեմքի վրա կարդաց վիրավորիչ կարեկցություն: Նայեց հյուրին – նույն արտահայտությունը: Որպես դաժանորեն դատապարտված մեկը նա ցանկություն զգաց հարձակվել անողոք դատավորների վրա և խեղդամահ անել նրանց: Նա պատրաստ էր արտասանել ամենագոեհիկ, ամենավիրավորական մի հայհոյանք իր կնոջ ու նրա եղբոր հասցեին, բայց ամոթի զգացումը թույլ չտվեց նրան այդ անելու: Թուլացած և ուժասպառ նա նստեց աթոռի վրա գրասեղանի քով և գլուխը դրեց ձեռների ափերի մեջ: Քսանուհինգ տարի նա աշխատել է այդ սեղանի քով մոլեռանդ տոկունու-

Թյամբ, Հիվանդոտ երևակայությամբ իր ոտների տակ ստեղծելով նախանձելի համբավի պատվանդանը: Եվ ահա, այսօր, նրան չոչափելի փաստերով ապացուցում են, թե փխրուն է այդ պատվանդանը, և նա պետք է տապալվի գետին և կործանվի: Ինչ-որ մի բուք բարձրացավ ներսից և սկսեց խեղդել նրա կոկորդը: Նա պահանջ դգաց բարձրաձայն հեկեկալու ինչպես մի մանուկ, որի աչքերի առջև ջարդուփչուր էին արել նրա ամենաթանկագին խաղալիքը: Բայց կեղծ ինքնասիրությունը, որ այնքան ստրկացրել էր նրան, այս անգամ ևս օգնության հասավ: Նա կարողացավ զսպել իրան, բայց կատաղությունից սկսեց կրծոտել իր ձեռները:

Հյուրը նրա ոսկրոտ թիկունքների ցնցումներից զգաց անտանելի հոգեկան տանջանքը: Մի վայրկյան զղջաց, որ այնքան խիստ վարվեց ողորմելի մարդու հետ: Բայց նայեց շուրջը, ուր տիրում էր հուսահատական չքավորությունը, նայեց քրոջ Հյուժված կերպարանքին և նորեն լսեց նրա լացը: Եվ ասաց իրեն, թե պարտավոր էր այդպես վարվել, և ոչ մի մխիթարական խոսք, ոչ մի խրախուսանք:

Դռները աղմուկով բացվեցին, ներս վազեցին Ավայանի զավակները – երկու պղնձագույն էակներ իրանց ցնցոտիների մեջ: Աղքատությունը կարծես ծծել էր նրանց կյանքի Հյուժը դեռափթիթ հասակում: Նրանց նիհար, Հիվանդոտ դեմքերի վրա չկար մանկական աշխուժության և ոչ մի նշույլ: Վաղաժամ թախիծը պարուրել էր նրանց աչքերի պայծառությունը:

Նրանք կանգ առան սենյակի մեջտեղում և նայեցին նախ իրենց մորը, ապա հորը: Հասկացան անմիջապես, որ նրանք դարձյալ ընդհարվել են և դարձյալ միմյանց վիրավորել: Սովորական տեսարան, որ ամեն օր կրկնվելով, մանուկ տեսողության համար դարձել էին անհրաժեշտություն: Նրանք բնագոյրեն միշտ եղել էին մոր կողմը, որովհետև նա էր միշտ լաց լինում և տանջվում նրանց աչքերի առջև:

– Ինչո՞ւ եկաք,– ասաց քեռին,– գնացեք, խաղ արեք դրսում... Դե՛հ, չո՛ւտ:

Եվ բռնելով նրանց թևից. դուրս տարավ և դռները փակեց:

– Աստված իմ,– արտասանեց մայրը, աչքերը սրբելով,– ես նրանց համար դեռ ոչինչ չեմ պատրաստել ուտելու:

Նայեց աղբորը մի հայացքով, որ միաժամանակ արտահայտում էր և՛ աղբու, և՛ երկյուղ, և՛ ամոթ:

Եղբայրը դուրս բերեց գրպանից մի քանի ուլուրի և գաղտուկ տվեց նրան:

– Մինչև երբ,– արտասանեց քույրը, խոր հառաչելով:

Այդ պահին Ավայյանը գլուխը բարձրացրեց և, ոտքի ելավ, գո-
ռարով:

– Մուրացկա՞ն, ես թույլ չեմ տալ, երբե՛ք, հետ տուր այդ փողերը,
հետ տուր, ինչպե՞ս համարձակվեցիր վերցնել:

– Ինչե՛ր ես խոսում: Միսակ, չէ՞ որ ես քո կնոջ եղբայրն եմ:

– Այդ միևնույն է, չեմ ուզում: Ես ինքս կգտնեմ փող, հետ վերցրու
քո ողորմությունը: Գրավ կդնեմ ինձ և չեմ թողնիլ, որ երեխաներս
մուրացկանությամբ ապրեն: Աա, դուք ինձ համարում եք ողորմելի:
Ես ձեզ արգելում եմ խղճալ ինձ: Կգնամ, իսկույն փող կբերեմ, իսկ
հետո կտեսնեք ով է մեզինից ավելի ողորմելի: Ե՞ս, թե դու, ե՞ս, թե
դու...

Նա վերցրեց գլխարկն ու վերարկուն և դուրս վազեց խելագարի
պես:

Քույրը տարակուսանքով նայեց եղբորը:

– Մի վախենար,– ասաց եղբայրը,– այդ լավ նշան է, նա բժըշկ-
վում է:

– Տեսնենք...

Ամբողջ մի շաբաթ Ավայյանն անճանաչելի էր: Նրան պաշարել էր
անսովոր եռանդ: Դուրս էր գալիս տնից առավոտները կանուխ և
վերադառնում էր ճաշին: Գրասեղանին չէր մոտենում, չէր գրում և
ոչ էլ կարդում էր:

Կնոջ ու երեխաների վրա չէր գոռում, չէր հանդիմանում նրանց,
թե խանգարում են նրան պարապելու: Լուռ էր, սովորականից ավելի
մտազբաղ, տխուր:

Մի օր նա, տուն վերադառնալով, ասաց.

– Այժմ դու կարող ես հանգստանալ, ես գործ գտա: Ինձ տվել են
երկու մասնավոր դասեր մի հարուստ ընտանիքում:

– Ահ, փառք աստծու,– չկարողացավ թաքցնել իր ուրախությունը
կիներ,– այժմ գոնե օրվա հացը կունենանք:

– Այո, կունենանք, կունենանք,– կրկնեց Ավայյանը ներվայնաբար:

Արդարև, մի քանի ամիս նրանք հաշտ էին: Կարելի էր կարծել, որ
խռովություններն առմիշտ փախել են այդ ընտանիքից, ուր նրանք
բույն էին դրել տասներկու տարի: Ոչ մարդն էր բորբոքվում, ոչ կինն
էր գանգատվում, լալիս: Ծուտով երեխաների վրա երևացին նոր հա-
գուստներ և ոտներին նոր կոշիկներ:

Բայց Միսակը շարունակ լուռ էր, կնոջ ոչ մի հարցին չէր պատաս-
խանում, երեխաներին չէր փաղաքշում:

Մի անգամ նա տուն վերադարձավ արտաքո կարգի գրգռված և
ասաց.

– Ես դասերից հրաժարվեցի:

Կինը սարսափեց:

– Ինչո՞ւ, – հարցրեց նա դողալով:

– Հենց այնպես, չեմ ուզում պարապել: Ձեմ կարող, տանջվում եմ:

Նա մոտեցավ գրասեղանին և դուրս բերեց այնտեղից իր անավարտ ձեռագիրը:

– Տեսնո՞ւմ ես, – գոչեց, ձեռը զարկելով ձեռագրին, – ես չեմ կարող զավակս թաղել գերեզմանում, չեմ կարող: Թող քո եղբայրը չպարծենա, թե ինձ շիտակ ճանապարհի վրա դրեց իր ողորմելի համոզումներով: Ինձ ուղղել ոչ ոք չի կարող, ոչ ոք: Ահա նա, գալիս է իմ կարծեցյալ ուսուցիչը: Տես ի՞նչ ինքնագոհություն է արտահայտում նրա կոշտ դեմքը, հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, երևակայում է, որ ինձ կորստից փրկել է: Ո՛չ, ո՛չ, երկրին մեխաված հոգի, դու չես կարող ինձ իմ բարձունքից իջեցնել մինչև քո ողորմելի աստիճանը: Իմ աշխարհն այլ է, քեզ համար անմատչելի, անհասկանալի: Հեռացիր, մի խանգարիր ինձ այլևս, դեհ, շուտ-շուտ հեռացիր, կորի՛ր:

Հյուրը բևեռվեց դռների չեմքի վրա:

– Թողեք ինձ, ահա իմ տեղը, – շարունակեց Ավայյանը, ձեռն ուժգին սեղանին զարկելով, – այստեղ եմ սկսել ապրել, այստեղ էլ պիտի մեռնեմ: Ես չեմ կարող օրվա հացի ստրուկը դառնալ, հասկանո՞ւմ եք, չեմ կարող: Բավական է որքան տանջվեցի այս մի քանի ամիսները: Այսօր հրաժարվեցի դասիցս և այժմ դարձյալ նույն Ավայյանն եմ... Ես իմ կոչման գերին եմ... այո՛, այո՛, իմ գաղափարի...

Հյուրը նայեց նրան խորին կարեկցությունով և ասաց.

– Դու հիվանդ ես և անբուժելի:

Նույն տարվա աշնանը Ավայյանը հիվանդացավ: Նրա վտիտ ու հյուժված մարմինը չդիմացավ թոքերի բորբոքմանը: Նա վախճանվեց, թողնելով զավակներին անոթի:

Մեկը նրա գերեզմանի վրա ասաց.

– Նրան սպանեց ամբոխի տգիտությունը...

Թիֆլիս, հունվար, 1904 թ.

ՀԵՐՈՍԻ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ

Ազգերի ահռելի պատերազմը տակնուվրա արավ Մազղայինա Մաքայանի կյանքը: Ապրել էր նա մինչև այդ ժամանակ անդորր, անգույն, անարյուն, բայց երջանիկ կյանքով: Սիրե՞լ էր նա իր ամուսնուն այնպես, ինչպես սիրում է կինը տղամարդուն: Սիրվե՞լ էր արդյոք նրանից: Ինքներդ դատեցեք: Տասնևութ տարեկան մի շատ սովորական, շատ պարզ աղջիկ էր, ոչ հիմար և ոչ էլ շատ խելոք, երբ ամուսնացավ «պողպորուչիկ» Աբգար Մաքայանի հետ: Ամուսնացավ առանց երկար մտածելու և երկար տատանվելու, որովհետև արդեն մանուկ հասակից լսել էր, որ երբ ոչ հարուստ մի ընտանիքի աղջիկ դպրոցն ավարտում է, երբ գիտե քիչ թե շատ նվագել դաշնամուր, պարել, զվարճախոսել, պետք է ամուսնանա, եթե չի ուզում իր ծնողների համար ավելորդ բեռ դառնալ:

Այսպես թե այնպես, Մազղայինան իրեն անբախտ չէր զգում, ինչպես չի կարող անբախտ զգալ իրեն մի հավ, որ ունի առատ կուտ և տաք բույն: Նա նույնիսկ երջանիկ համարեց իրեն այն պահից, երբ ունեցավ առաջին զավակը և երկու տարի չանցած՝ երկրորդը – մեկը տղա, մյուսը աղջիկ: Եվ իր ամբողջ էությունը անբաժան նվիրվեց նրանց: Այնպես, ինչպես կարող է նվիրվել միայն այն էակը, որ կյանքի խորհուրդը պարփակել է ընտանեկան սահմանափակ շրջանակի մեջ: Նա մոռացավ ամենքին և ամեն ինչ, որ կապ չուներ իր զավակների ճակատագրի հետ: Նրա դաշնամուրի կափարիչն օրերով և շաբաթներով չէր բարձրանում: Հագնվում էր անփույթ, առանց որևէ ուշադրություն դարձնելու իր արտաքինի վրա: Նույնիսկ ամուսինը դարձավ նրա աչքում մի տեսակ շնչավոր մեքենա, որ ստեղծված է գործելու միայն և միմիայն երեխաների համար և որ չի կարող նրանցից դուրս ունենալ ոչ հոգս, ոչ ցանկություն:

– Գիտե՞ս, Աբգար,– ասում էր նա մայրական անզուսպ և կույր զգացման բուռն զրգոման պահերին, գրկելով մի ձեռով մեծ, մյուսով փոքր զավակին,– եթե տերը մի՛ արասցե, սրանց մի բան պատահի, ես առանց մի վայրկյան տատանվելու, ինձ կսպանեն:

– Լա՛վ, հիմար–հիմար մի՛ դուրս տա,– կրկնում էր Աբգարը, հանգիստ ժպտալով այն լայն, պայծառ ժպիտով, որ միայն անկեղծ և

բարեսիրտ մարդկանց է պարգևաված և որ մի առանձին գրավչութիւն է տալիս նրանց դեմքերին, որքան ևս տգեղ, որքան ևս այլանդակ լինեն նրանք:

* * *

Այսպես ապրեց Մագդալինան ինը տարի, միշտ հանգիստ, միշտ անվրդով, ինչպես մի անգամ արդեն իր ուղին հարթած դաշտային գետակ:

Մի օր Աբգարը տուն եկավ հուզված և, թուրն ուսից վար դնելով, ասաց.

– Ահ, վերջապես:

– Ի՞նչ է պատահել,– հարցրեց Մագդալինան, որ այդ ժամանակ գրադված էր փոքր երեխայի հագուստը փոխելով:

– Զորաժողով է հայտարարված:

– Զորաժողով,– արտասանեց Մագդալինան անգիտակցաբար, առանց նայելու ամուսնու երեսին:

– Այո՛,– սիրելիս: Եվ շատ հավանական է, որ մեր գունդն ուղարկեն, հետևաբար և՛ ինձ:

– Ո՞ւր պիտի ուղարկեն,– հարցրեց Մագդալինան, տակավին լավ չըմբռնելով հաղորդված լուրի ամբողջ լրջութիւնը: – Ի՞նչ ես ուզում ասել:

– Ուզում եմ ասել, որ պատերազմ է լինելու:

– Պատերաճ՞մ:

Մագդալինան բաց թողեց երեխային և իր խոշոր, սևորակ աչքերը, որ այնքան գեղեցիկ էին և այնքան միամիտ, հառեց ամուսնու երեսին: Այն միտքը, թե Աբգարը պիտի գնա պատերազմի դաշտ, թվաց նրան այնքան տարօրինակ, որ նա կարծեց, թե ամուսինը մի չար կատակ է անում:

Նա հարցրեց.

– Այդ ի՞նչ է նշանակում:

– Այդ նշանակում է, սիրելիս, որ ես կամ մի քանի ամսից հետո կվերադառնամ, կամ երբեք չեմ վերադառնա: Ես չէի ուզում հանկարծակի հայտնել, բայց քանի որ այնքան քաջ եղար, որ առաջին լուրը լսեցիր առանց ուշաթափվելու, կասեմ, արդեն որոշված է մեզ ուղարկել:

– Ո՞ւր:

– Հայտնի չէ:

– Ե՞րբ:

– Տասն օրից հետո:

Մագդալինան գլուխը թեքեց կրծքին, տխուր հառաչեց և, մի փոքր անցած շարունակեց.

– Իսկ երեխանն՞րը...

– Իսկ երեխաները կշարունակեն պատերազմել քեզ հետ,– հեզնեց Արզարը նույն զվարթ եղանակով:

– Դու կատակ ես անում, բայց իմ հոգին միանգամայն տակնուվրա եղավ: Ձե՞ որ դու կարող ես վիրավորվել:

– Կարող է պատահել:

– Նույնիսկ սպանվել:

– Այդ էլ մի անսպասելի բան չէ:

– Հետո՞:

– Հետո ի՞նչ: Դու կլինես երիտասարդ, հետաքրքրական այրի: Երեվակայում եմ, ինչպես սազ կգա քեզ սգազգեստը: Կարող եմ այժմ-վանից երաշխավորել, որ դու կունենաս բազմաթիվ երկրպագուներ...

Եվ Արզարը բարձրաձայն ծիծաղեց, ցույց տալով հաստ չրթունքների տակից սպիտակ, մաքուր, առողջ ատամների շարքերը:

– Լո՛ի՛ր,– գոչեց Մագդալինան, անկեղծ վրդովվելով,– ինձ անհանգստացնում է երեխաների վիճակը:

Արզարը բացատրեց, թե երեխաները կպահվեն ավելի լավ. քան մինչև այժմ: Պատերազմի ժամանակ զինվորականների ոռճիկներն ավելացվում են: Մագդալինան կստանա Արզարի այժմյան ամսականը, իսկ ավելացումը նրան բավական է: Պատերազմի վայրում փող ծախսելու համար մեծ պետքեր չկան: Այնուհետև, չէ՞ որ նրա հայրական երկու զույգ կիսախարխուլ խանութների վարձքն էլ կա Մագդալինայի համար:

– Ես այդ մասին չեմ մտածում,– ընդհատեց Մագդալինան,– այլ...

– Այլ ի՞նչ:

– Ես երեակայել չեմ կարող, թե ինչպես կարելի է առանց քեզ ապրել: Երեխաներն առանց իրենց հոր... ոչ, ոչ դու ամեն բան կատակ ես դարձնում: Լավ մտածիր: Նրանք կարող են քո կարոտից հիվանդանալ, կարող են մինչև անգամ...

– Լա՛վ, մի՛ երկարացնի,– ընդհատեց Արզարը,– երեխաներն առհասարակ շատ հեշտ են ընտելանում իրենց վիճակի փոփոխությունը: Անցյալի հիշատակը նրանց համար վառողի ծուխ է, կար և վայրկյան չանցած՝ չքացավ:

Եվ նա շարունակեց համոզել Մազդալիխային հաշտվել հանգամանքների հետ: Կան մարդու համար պարտականություններ, որոնց կատարելը բարձր է, քան ամեն մի երջանկություն, քան նույն ինքը կյանքը: Նա շատ ուրախ է, որ, վերջապես, թշնամու երես պիտի տեսնի: Լինել զինվորական ամբողջ 15 տարի և վառողի հոտ չզգալ, ամոթալի է: Իսկական զինվորականը նա է, որ հոգին պատերազմի դաշտումն է ավարտում: Գոնե նրա զավակներն ապագայում պարծանքով կասեն, որ իրենց հայրը մեռավ ինչպես մարդ և ոչ թե սատկեց ինչպես պառավ աքաղաղ հավաբնում:

Մազդալիխան հոգու խորքում մի առ մի հերքեց Աբգարի բոլոր առարկությունները, այնքան վայրենի էր նրա համար սպանելու կամ սպանվելու գաղափարը: Բայց չհակաճառեց: Նա զգաց, որ ներկա դեպքում հակաճառությունը կլինի ապարդյուն և ոչ պատվաբեր մի տակավին երիտասարդ զինվորականի կնոջ համար:

Հետևյալ առավոտից նա սկսեց Աբգարի ճերմակեղենը կարգի բերելով: Հետզհետե նա հաշտվեց պատերազմի անհրաժեշտություն մտքի հետ, որ այնքան ջերմեռանդ պաշտպանում էր Աբգարը, և այլևս դադարեց բողոքել ճակատագրի դեմ:

* * *

Ուղևորության օրը Մազդալիխան երեխաների հետ գնաց երկաթուղու կայարանը Աբգարին ճանապարհ դնելու: Նա կարողացավ կատարել ամուսնու խիստ պատվերը՝ հրաժեշտի պահին ոչ միայն լաց չլինել կամ տխուր դեմք ցույց չտալ, այլև աշխատել երևալ ուրախ ու զվարթ...

– Դու գիտես, որ ես մի քիչ հայրենասեր եմ,– ասաց Աբգարը կեսլուրջ և կեսկատակով,– չեմ ուզում, որ օտարները կարծեն, թե հայ կինը պակաս քաջ է, քան մյուս ազգերի կանայք:

Եվ նա հիացավ Մազդալիխայի սառնասրտությունը, երբ հասավ հրաժեշտի վերջին րոպեն:

Բայց երբ Մազդալիխան տուն վերադարձավ, երբ աղախինը սամովարը ներս բերեց, երբ երեխաները, կարծես բնազդաբար գուշակելով իրենց մոր հոգեկան դրությունը՝ լուռ նստեցին սեղանի քով, երբ այլևս չերևաց Աբգարի միշտ պայծառ, միշտ կենսախինդ, միշտ ժպտուն դեմքը, երբ չլավեց նրա քիչ խուլ, բայց մեղմ, համակրելի բարիտոնը, մի անսովոր, ծանր վիշտ համակեց նրա հոգին: Թվաց

նրան, որ այն, ինչ որ եղել է ինը տարի շարունակ, անցավ, գնաց անվերադառնալի, որ մի ինչ-որ աներևույթ գորութիւն մի ուժգին հարվածով կտրեց նրա գոյութեան սովորական ընթացքը, որ այնքան սահուն էր, այնքան անաղմուկ և երջանիկ իր անգունութեան մեջ: Թվաց նրան, որ այդ օրից առմիշտ անհետացավ խաղաղութեան հովանավոր հրեշտակն այս համեստ, անդորր կացարանից, ուր ոչ մի երկպառակութիւն տեղի չէր ունեցել, ոչ մի կծու, վիրավորական խոսք չէր արտասանվել ինը տարվա ընթացքում:

Անհետացավ, և նրա տեղը եկավ նստեց մի անկոչ հյուր, դաժան, անողոք, զարհուրելի սովերը պատերազմ կոչված հրեշի՛ պատերազմ տարված զինվորականի ողբացյալ ընտանիքում: Մի սոսկալի մղձավանջ, որ իր լուութեամբ իսկ պիտի թունավորի նրա կյանքը և խափանն այդ փոքրիկ, այդ անմեղ էակների բախտը, որ այնքան ապահով, այնքան անձեռնմխելի էր թվում մինչև այժմ:

Եվ նա չկարողանալով իրեն զսպել, թողեց երեխաներին, անցավ սեղանատնից ննջարան, ընկավ երեսն ի վար անկողնակալի վրա և սկսեց դառն հեկեկալ, գլուխը թաղելով բարձի մեջ, որպեսզի ձայնը չհասնի երեխաներին: Հեկեկալ այնպես, ինչպես հեկեկում էր մանուկ հասակում, երբ խլում էին նրանից իր սիրած խաղալիքը:

* * *

– Մամա, լաց մի լինիր, բավական է,– լսեց նա հանկարծ և անմիջապես գլուխը բարձրացրեց, աչքերը սրբեց, աշխատելով թաքցնել իր վիշտը:

Նրա առջև կանգնած էր վեց տարեկան Գարիկը: Գեր, առողջ, զվարթ, ժպտուն՝ կատարելապես իր հայրը:

Մայրը գրկեց նրա գլուխը, սեղմեց կրծքին և ջերմագին համբուրեց արագ-արագ արտասանելով.

– Ոչինչ, բալիկս, ոչինչ: Ես լաց չեի լինում: Ընդհակառակը, ծիծաղում էի: Գիտես ինչո՞ւ: Միտս եկավ այն փոքրահասակ, նիհար կողակը մեծ մորուքով, մեծ փափախով, որ աշխատում էր իր ընկերների պես մեծ երևալ: Հիչո՞ւմ ես՝ ինչպես նրա երկար դաշույնը փաթաթվում էր ոտքերին:

Բայց զգայուն մանուկը չհավատաց մոր կեղծիքին և չծիծաղեց:

– Մամա, պապան որտե՞ղ գնաց,– հարցրեց նա, ձեռիկը դնելով մոր հերարձակ գլխի վրա:

– Չգիտեմ:

– Ինչո՞ւ գնաց:

– Չգիտեմ:

– Հա՛, հասկանում եմ, դու ինձանից թաքցնում ես: Ասում ես, երեխա է, թող չիմանա:

– Լավ, մի մտածի, պապան շուտով կվերադառնա:

– Ձե՛, մամա, նա շուտով չի վերադառնա: Եթե ուզում ես իմանալ, նա կարող է իսկի էլ չվերադառնալ, գիտե՞ս, իսկի էլ... Մագդալինան ցնցվեց սարսափից: Մանկան խոսքերը նրան թվացին ինչ–որ նախագուշակում:

– Սուա, լեզուդ կկտրեմ,– գոչեց նա, ձեռքով փակելով Գարիկի բերանը:

Կարծես դրանով ուզում էր առաջն առնել մի դժբախտության, որի նախագագացումն ինքն էլ ուներ հոգու խորքում:

Բայց մանուկը չզսպեց իրեն:

– Մամա,– շարունակեց նա,– դու կարծում ես ես հիմա՞ր եմ, ոչինչ չգիտե՞մ: Դենչիկը¹ ինձ բոլորն ասել է:

– Ի՞նչ է ասել քեզ այդ հիմարը:

– Իսկի էլ հիմար չէ Գերմոգենը: Նա ինձանից խելոք է: Նա ասում էր, որ պապան գնում է գերմանացիների հետ կովելու: Կայսրն է հրամայել: Ասել է կոտորեցեք այդ երչիկ ուտողներին, շատ են երես առել: Մ, իմ պապան քաջ է, ոչ ոքից չի վախենա: Նա այդ գերմանացիների գլուխները կկտրե իր թրով: Դու մի անհանգստանա, կտեսնես:

– Այո՛, իհարկե, պապան քաջ է, ես նրա մասին չեմ վախենում,– քաջալերեց Մագդալինան փոքրիկին:

* * *

Հյուսիսային նահանգական մի քաղաքից ստացվեց հետևյալ հեռագիրը.

«Հասա ողջ–առողջ: Գնում ենք ավելի հեռու: Համբուրում եմ: Գրիր իմ թողած հասցեով: Արգար»:

Այս հեռագրին հաջորդեց առաջին նամակը, որին հետևեց երկ–րորդը, ապա երրորդը, և այնուհետև Արգարը լռեց...

¹ Սպային ծառայող զինվոր:

Այդ պահից ահա սկսվեցին Մազդալինայի իսկական տանջանքները: Մեկը մյուսից չար կասկածներ և ենթադրություններ պաշարեցին նրան որպես թունավոր սողուններ: Մեկը մյուսից զարհուրելի տեսիլներ պատկերացան նրա առջև որպես գերեզմանային ուրվականներ:

Հանուն զավակների հանգստությունն նա հերոսական ճիգեր էր գործ դնում իր հոգու տառապանքները թաքցնելու համար: Մերթ այդ հաջողվում էր նրան, բայց հաճախ՝ ոչ: Եվ քիչ անգամ չէր արտասվել նա, նույնիսկ երեսանների ներկայությամբ:

Ամեն օր պոստ ստացվելու ժամանակին նստում էր լուսամուտի առջև, նայում դեպի բակը, սրտի բաբախումով սպասում նամակի: Գալիս էր պոստաբերը, անցնում էր դեպի հարևանները, և նրա հարցին շարունակ պատասխանում էր սառնարյուն.

– Չկա, տիկին:

Ամեն առավոտ նա աղախնին ուղարկում էր հեռագրեր ու լրագրեր գնելու, կարդում էր ծայրեծայր բոլորը, ինչ որ պատերազմին էր վերաբերում, հուսալով գտնել որևէ տեղեկություն, եթե ոչ Արգարի, գոնե այն գնդի մասին, որին նա պատկանում էր: Եվ ոչ մի լուր: Նա գիտեր, որ պատերազմը մեծ է, անօրինակ, որ միլիոնների բանակներ են դուրս եկել իրարու դեմ, որ մի ինչ-որ գունդ մի բուռ ջուր է վիթխարի հեղեղի մեջ. նա գիտեր, որ մարդիկ սպանվում, վիրավորվում, գերի են վերցվում տասնյակ հազարներով, բայց և այնպես չէր դադարում հուսալ ծովի ավազում գտնել այն միակ հատիկը, որ ամենից փայլունն էր նրա համար, ամենից գնահատելին:

Լրագիրներ կարդալով, հարկավ, այժմ նա գիտեր՝ որտեղից է առաջացել այդ դժոխային ողբերգությունը: Եվ այն էակը, որի անարատ բերանը մինչև այդ ժամանակ չէր արտասանել մի կոշտ բռտ անգամ, այժմ կծու դարձվածքներով անիծում էր նրան, որին անիծում էին անխտիր ամենքը – Վիլհելմ Հոհենցոլլերին: Մի անծանոթ մարդու, որի մասին նա մինչև պատերազմ ոչ մի գաղափար չուներ, վասնզի երբեք չէր հետաքրքրվել քաղաքականությամբ: Անիծում էր ոչ միայն նրան, այլև նրա զավակներին, կնոջը, ցեղը, ազգը, երկիրը և այն օղբ, որ նա շնչում է:

Նրա ատելությունը դեպի Գերմանիան և գերմանացիներն այնտեղ հասավ, որ սկսեց թշնամաբար նայել և այն գաղթական գերմանուհուն, որ ինը տարի անընդհատ ամեն օր կաթ էր բերում նրա համար: Եվ այսպես, չարությունը ճանապարհ գտավ դեպի մի սիրտ, որ երբեք ոչ ոքի դեմ ռիս և ատելություն չէր ունեցել: Նա գիչեր-ցերեկ աղերսում էր աստծուն լինել անողոք վրիժառու դեպի մի ազգ, որին չէր ճանաչել ոչ լավ և ոչ վատ կողմից:

* * *

Այդպես անցկացրեց Մագդալինան պատերազմի առաջին ամիսը: Այնուհետև փոքր առ փոքր մեղմացավ նրա հոգեկան փոթորիկը, և սովորական առողջ բանականությունը, որից զուրկ չէր, տակավ առ տակավ տիրացավ իր սրբազան իրավունքներին: Վրեժի, ատելության և անզոր չարության քառսի մեջ նա կարողացավ գտնել արդարամիտ դատողության թելը և բռնեց նրա ծայրից տկար ձեռքերով: Ոչ այնքան գիտակցաբար, որքան բնազդաբար:

Նա մտածեց, որ անմտություն և խղճի դեմ դավադրություն է մեկ մարդու կամ մի քանիսի հանցանքը տարածել մի ամբողջ ազգի վրա: Չէ՞ որ մարդկային անհուն բազմության ճակատագիրն ամենուրեք գտնվում է մի բուռ անհատների ձեռքերում: Չէ՞ որ երբ իշխաններն ու գորավարները հրամայում են, ծառաներն ու թույլերը ստիպված են կատարել նրանց հրամանը, որքան ևս անմիտ, որքան ևս անհեթեթ լինի այդ հրամանը:

Ամեն օր նա դողդոջուն ձեռքերով բաց անելով տեղական լրագիրը՝ նախ և առաջ աչքի էր անցկացնում սպանվածների և վիրավորվածների անվերջ ցուցակները: Երբ հասնում էր Մ. տառին, մի պահ կանգ էր առնում. նրա ձեռքերը թուլանում էին ու լրագիրը բաց թողնում ծնկների վրա: Նրա տառապող սիրտը սկսում էր այնպես ուժգին բարախել, որ կարծես, ձգտում էր դուրս սպրդել կրծքի տակից, ինչպես նոր ձերբակալված թռչունը վանդակից:

Մի առավոտ աղախինը, որ երեխաներին տարել էր իրենց տատի մոտ և նոր վերադարձել էր խոհանոց, հանկարծ լսեց մի բարձր ու սուր ճիչ:

Նա իսկույն վազեց սեղանատուն, որտեղից լսվեց ճիչը:

Այնտեղ, լուսամուտի առջև առավոտյան արեգակի մեղմ ճառագայթների տակ, օրվա լրագիրը ձեռքում՝ ձգված էր Մազդալինյան անչնչացած: Չարիքը գուշակելով՝ չփոթված աղախինը վազեց պատըշգամբ և բարձրաձայն օգնություն կանչեց: Ապա, վերադառնալով, չոքեց տիրուհու մոտ:

Յկան մի քանի հարևան կանայք, և աղախինը նրանց օգնությունը ուշքի բերեց Մազդալինային ու նստեցրեց թախտի վրա: Նա գունատ էր ինչպես ճերմակ կտավ: Նրա կապտած շրթունքները կպել էին ատամներին և դողդողում էին:

– Ի՞նչ պատահեց, – գոչեցին հարևան կանայք, արդեն լրագրից գուշակելով, թե ինչ կարող է պատահած լինել:

– Նրան սպանել են, – հազիվ կարողացավ արտասանել Մազդալինյան և նորից ուշաթափվեց:

Երբ նորից ուշքի բերեցին նրան, սկսեց դառնազին հեկեկալ, արտասանելով.

– Ես նախազգում էի, գիտեի, որ նա սպանվելու է:

Ոչ ոք չխանգարեց նրա հեկեկանքը, զգալով, որ նման դեպքերում մխիթարական խոսքերն անզոր են: Աղախինը վազեց դժբախտ լուրը Մազդալինայի ծնողներին հայտնելու, պատվեր ստանալով երեխաներին ոչինչ չասել և չբերել տուն:

Յկան ծնողները: Մայրն իր հեկեկանքը խառնեց դստեր հեկեկանքին: Իսկ հայրն ասաց, թե լրագիրների ցուցակին հավատալ չի կարելի, թե հարկավոր է շտաբում տեղեկանալ: Եվ ինքը շտապեց տեղեկանալու:

Կես ժամ անցած նա բերեց դժբախտ լուրի հաստատությունը: Այո՛, շտաբում ստացված ցուցակի մեջ կա մի պորուչիկ Աբգար Մաքայան անունով: Սպանված է նա անկասկած Լեմբերգի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտերից մեկում...

Մազդալինյան պահանջեց, որ հեռագրվի այն զորաբանակի հրամանատարին, որին պատկանում էր Աբգարի գունդը: Երեք օր անցած ստացվեց հետևյալ հեռագիրը:

«Տեղեկացեք կովկասյան շտաբում»:

Այլևս կասկած չմնաց:

Մագդալինան պահանջեց, որ Աբգարի դիակը գտնվի և Կովկաս բերվի: Պահանջը համարվեց անիրագործելի: Ասացին, որ պորուչիկը սպանված է երկու շաբաթ առաջ, որ անտարակույս նրան թաղել են հենց սպանման օրը, որ զուր կլինի ամեն ջանք նրա դիակը գտնելու և այլն, և այլն...

Մագդալինան համոզվեց, որ արդարև իր պահանջն անիրագործելի է: Նա բավականացավ սովորական հոգեհանգստով, հետևելով ուրիշների օրինակին:

* * *

Այլևս նա դադարեց հետաքրքրվել պատերազմով: Այլևս հեռագրերն ու լրագրերը կորցրին նրա աչքում իրենց նշանակությունը: Միակ կենդանի կապը, որ կար նրա և սոսկալի արհավիրքի միջև, կտրվեց: Չկա այդ կապը, չկա և արհավիրքը: Իսկ համայնական վիշտ կրելու համար նրա սիրտը տեղ չունի իր մեջ, այնքան խոշոր է անձնականը:

Եվ խորասուզվելով ինքն իր մեջ, նա չգիտեր՝ ինչ է կատարվում դրսի աշխարհում, չէր էլ ուզում իմանալ: Միակ բանը, որ նրան զբաղեցնում էր, բացի վշտից, երեխաների վիճակն էր: Հարկավոր էր նրանց ապահովության մասին հոգալ: Երբ նրա հայրը գնաց ուր հարկն է տեղեկանալու, թե ինչ կարգադրություն կա սպանված օֆիցերների որբացյալ ընտանիքների վերաբերմամբ, պատասխան ստացավ, թե տակավին ոչ մի կարգադրություն չկա և թե բարձրագույն իշխանությունը անշուշտ որևէ հրաման կարձակե շուտով...

Մագդալինան չրողոթեց: Նա արեց այն, ինչ որ կարող էր անել. կրճատեց իր ծախքերը մինչև մինիմում:

Ով որ նրան ասաց, թե պատերազմում սպանվածների մեքածավորները որոշել են սզազգեստ չհագնել հասարակության տրամադրության վրա չներգործելու համար: Նա վրդովվեց, ասելով, թե ոչ ոքի վզին չի ուզում փաթաթել իր վիշտը, և թող ոչ ոք էլ չխանգարի նրան իր վիշտը կրելու այնպես, ինչպես ինքն է կամենում: Եվ իր խոսքին հավատարիմ մնալով, նա դադարեց տնից դուրս գալ՝ ծանոթներին չհանդիպելու համար: Նա դադարեց այցելել նույնիսկ իր ծնողներին և քույրերին, որոնց կարեկցությունը նրան ավելի զրգոտում էր, քան

սփոփում: Նա չէր ուզում անգամ ոչ ոքի ընդունել և չէր թաքցնում իր դժկամությունը, երբ մերձավորներն այցելում էին նրան:

Նա մեծացնել տվեց Աբգարի ամենահաջող լուսանկարը, որ նկարված էր դեռ ամուսնությունից առաջ, դրեց սև շրջանակի մեջ և կախեց պատի վրա, Աբգարի գրասեղանի վերև: Եվ դա եղավ նրա ամենասիրելի ընկերն ու խոսակիցը: Երեխաներից թաքուն նա նստում էր այդ լուսանկարի առջև երբեմն ժամերով, նայում էր նայում, հառաչում, արտասպում մեղմիկ, դարձյալ նայում: Մերթ ընդ մերթ նկարն այնքան կենդանանում էր, որ, կարծես, շունչ էր առնում և ձգտում էր դուրս գալ շրջանակից: Այդպիսի րոպեներին Մազդալիհայի հոգու խորքից բարձրանում էր կասկածի, թե հուսո նման մի բան և պաշարում նրան: Թվում էր նրան, որ ինքը և ամենքը մոլորություն մեջ են, որ կատարում են հանցանքի հավասար մի սխալ, կարծելով, թե Աբգարը մեռած է, որ խելատություն էր այդպես շուտ, առանց ստուգելու հավատալ նրա սպանմանը: Բայց անցնում էին րոպեները և ցնորքը չքանում էր՝ տեղի տալով կատարված իրողությունը...

* * *

Մի անգամ՝ պատահեց այս հոգեհանգստից մի ամիս ու կես անցած՝ Մազդալիհան ննջարանում կրտսեր երեխայի համար շապիկ էր կարում, երբ Գարիկը սովորական աղմուկով հանկարծ ներս վազեց՝ գոչելով.

– Մամա, այնտեղ մի մարդ ուզում է քեզ տեսնել:

– Ո՞վ է:

– Չհարցրի:

Մազդալիհան կարը դրեց մի կողմ, հանդարտ վեր կացավ դուրս եկավ սենյակից:

Պատշգամբի վրա կանգնած էր մի անծանոթ, «Կարմիր խաչի» հողագույն համազգեստով. աջ թևի վրա խաչի նշանը:

– Ի՞նչ եք կամենում, – հարցրեց Մազդալիհան:

– Տիկին, դոկտոր Վարազդանովը ձեզ խնդրում է շնորհ բերել իր մոտ:

– Ո՞վ է դոկտոր Վարազդանովը:

– Հիվանդանոցի կառավարիչը:

– Ի՞նչ գործ ունի նա ինձ հետ:

– Չգիտեմ, – պատասխանեց անծանոթը, երեսը մի կողմ դարձնելով և նկատելու աստիճան չփոթվելով:

– Ասացեք դոկտորին, որ ես ժամանակ չունեմ տնից դուրս գալու, մանավանդ որ ծանոթ չեմ նրա հետ:

– Բայց, տիկին, գործը շատ կարևոր է:

Մագդալինան նայեց նրա երեսին խոր հայացքով, զգալով ինչ-որ տարօրինակ կասկած:

– Ինչպես երևում է, դուք գիտեք՝ ինչու համար է ինձ կանչում դոկտորը,– ասաց դրական եղանակով: – Ինչո՞ւ եք թաքցնում, ասացե՛ք:

– Տիկին, գուցե գիտեմ, բայց ինձ իրավունք չէ տրված ասելու: Եկեք և ինքներդ տեսեք: Ես արդեն կառք եմ բերել ձեզ համար: Կես ժամում նա մեզ կհասցնի հիվանդանոց:

– Ծատ լավ,– արտասանեց Մագդալինան և շտապով հագնվեց ու դուրս եկավ անծանոթի հետ:

Ճանապարհին նա այլևս ոչ մի հարց չտվեց, վախենալով լսել մի վատ բան...

* * *

Կես ժամ անց քաղաքի ծայրում կառքը կանգ առավ մի մեծ չի-նուիթյան առջև, որ բաղկացած էր մի քանի մասերից:

Կարմիր խաչ կրողը նրան ընդարձակ բակով առաջնորդեց դեպի մեկը այդ մասերից և հրամայեց ներս մտնել:

Ընդունարանում, ուր նստած էին մի քանի կանայք տխուր դեմքերով, ձեռներում ունենալով զանազան կապոցներ, նրան դիմավորեց մի բարձրահասակ մարդ շատ նիհար դեմքով և ալեխառն մորուքով:

– Ներեցեք, տիկին,– ասաց նա, որ ինքը դոկտոր Վարազդանովն էր,– որ ես ձեզ նեղուիթյուն պատճառեցի, բայց այդ իմ կամքով է՛ր, այլ...

Դոկտորը մի վայրկյան կանգ առավ, տատանվեց, ապա իր չոր-չոր ու երկայն մատներով ուղղելով ակնոցը՝ ավելացրեց.

– Նախքան մյուս սենյակ անցնելը, պատրաստվեցեք լսելու մի շատ ուրախ լուր... Ձեր ամուսինը, որին սպանված էիք համարում, կենդանի է:

– Կենդանի՞ է,– կրկնեց Մագդալինան իր լսողուիթյանը չհավատալով...

– Այո՛, տիկին, կենդանի է և գտնվում է հարևան սենյակում:

– Բայց, դոկտոր, դուք այդ ուրախ լուրն այնքան էլ ուրախ եղանակով չեք հաղորդում ինձ...

– Մենք, բժիշկներս, պարտավոր ենք նման դեպքերում թաքցնել և՛ մեր ուրախությունը, և՛ մեր տխրությունը,– խույս տվեց ուղիղ պատասխանից դոկտոր Վարազդանովը:

– Ես ուզում եմ նրան տեսնել իսկույն ևեթ,– գոչեց Մազդալինան, քայլերն ուղղելով դեպի դռները:

– Մի րոպե,– արգելեց բժիշկը, բռնելով նրա թևը:

Նա գնաց հարևան սենյակը, դռները ծածկելով իր ետևից: Մի րոպե չանցած, վերադառնալով, ասաց.

– Այժմ կարող եք գնալ: Միայն խոսք տվեք, տիկին, որ ինչ էլ որ տեսնեք, պիտի զսպեք ձեզ և աշխատեք չսաստկացնել ձեր ամուսնու հուզմունքը: Տալիս եք ազնիվ խոսք:

– Տալիս եմ,– ասաց Մազդալինան դրական եղանակով, իրավ որ զսպելով իրեն:

Դոկտորը դռները բաց անելով, ասաց.

– Մտեք:

* * *

Սենյակը, ուր մտավ Մազդալինան, բավական ընդարձակ էր և խիստ լուսավոր: Երկու լուսամուտներից մեկի առջև, ձյունի նման ձերմակ պատի տակ, դրված էր մի մաքուր անկողնակալ:

Ներս մտնելով, Մազդալինան մի վայրկյան նայեց աջ ու ձախ, առաջին պահ՝ ոչինչ չնկատելով լուսո առատության պատճառով: Գլխի վրայի թուխ, որ լուռ կանգնած էր լուսամուտի առջև, գլխի նշանով ցույց տվեց նրան անկողնակալը:

Մազդալինան մոտեցավ: Այնտեղ պառկած էր Աբգարը, ձերմակ վերմակով ծածկված մինչև կոկորդը: Նա լուռ ժպտում էր այն վայրկյանից, երբ Մազդալինային տեսավ: Եթե չլիներ այդ բնորոշ ժպիտը, որ երևան հանեց նրա գեղեցիկ ատամների շարքերը, հազիվ թե Մազդալինան առաջին պահ՝ նրան Աբգարի տեղն ընդուներ, այնքան կերպարանափոխվել էր պորուչիկը: Նրա մորուքը բավական երկարացել էր և տեղ-տեղ ձերմակել: Նրա մի ժամանակվա լիք-լիք զվարթ գեմքը նիհարել էր, գունատվել և ծածկվել խոր խորշերով:

Հիշելով դոկտոր Վարազդանովին տված խոսքը, Մազդալինան ճիգն արավ և կարողացավ զսպել այն սուր ճիչը, որ պատրաստ էր դուրս ժայթքելու ամիսուկեսավ տառապանքներից հոգնած կրծքից:

Նա միայն արտասանեց.

– Աբգար:

Եվ, թեքվելով, համբուրվեց նրա հետ:

– Նստիր,– ասաց Աբգարը առաջվա խոպոտ բարիտոնով, որ սա-
կայն մի փոքր վայրենացած թվաց Մազդալինային:

Գթության քույրն աթոռ մոտեցրեց և ինքը շտապեց դուրս գալ
սենյակից: Մազդալինան նստեց:

– Դե՛հ, պատմիր, այդ ի՞նչ սոսկալի թյուրիմացություն էր,– ար-
տասանեց նա հուզված ձայնով, հագիվ կարողանալով երևալ արի:
– Ես քեզ սպանված էի համարում:

– Գիտեմ, դու մինչև անգամ հոգեհանգիստ ես կատարել և սևա-
զգեստ հագել: Բայց նախ և առաջ ասա՝ երեխաներն առո՞ղջ են:

– Իմ սպանման լուրը,– ասաց Աբգարը, մի քանի վայրկյան լռելուց
հետո,– այն հասարակ սխալներից է, որ շատ սովորական են պա-
տերազմի, մանավանդ այդպիսի պատերազմի ժամանակ:

– Իսկ դու, որ գիտեիր, թե ի՞նչ վիշտ կարող է ինձ պատճառել քո
մահվան լուրը, ինչո՞ւ չհերքեցիր:

– Ես իմացա այն ժամանակ, երբ հերքելն ուշ էր, որովհետև իմ
հերքումից առաջ ես կարող էի այստեղ գալ:

– Բայց ինչո՞ւ վերջին ժամանակները նամակ չէիր գրում:

– Ձեի կարող գրել, որովհետև շարունակ կոփյների մեջ էի:

– Դու ծա՞նր ես վիրավորված:

Աբգարը տատանվեց իսկույն պատասխանել: Հայացքը հեռացնե-
լով Մազդալինայից՝ նա արտասանեց.

– Իմ վերքերն արդեն բուժվել են:

– Բոլորովի՞ն...

– Բոլորովին,– պատասխանեց Աբգարը ծանր հառաչելով, և նրա
աչքերը լցվեցին արցունքով:

– Բայց ինչո՞ւ համար ես այստեղ պառկած: Ինչո՞ւ ուղղակի տուն
չես եկել: Աբգար, դու արտասվում ես, ի՞նչ գաղտնիք ունես, ասա:

– Ոչինչ, ոչինչ,– պատասխանեց Աբգարը, աշխատելով ժպտալ
արցունքի միջից:

– Ոչ, ոչ, ասա: Կա մի բան, որ ինձանից թաքցնում ես: Ես զգում
եմ այդ: Դու ինձ խաբել չես կարող: Ասա, ես ուզում եմ իմանալ՝ ինչ
էլ որ լինի, հասկանո՞ւմ ես, ինչ էլ որ լինի:

– Սոսք տուր ինձ, որ դու կզսպես քեզ, եթե հայտնեմ:

– Տալիս եմ:

– Սոսք տուր ինձ, որ չես զզվի ինձանից, ինչ որ էլ տեսնես:

– Լոի՛ր, դու վիրավորում ես քեզ և ինձ:

– Բայց արա մի փոքր կուրծքս:

Մազղալինան զգուշությամբ մի փոքր հեռացրեց Աբգարի կրծքից վերձակի ծայրը: Հողագույն կիտեղի վրա երևաց մի սպիտակ խաչ:

– Այդ ի՞նչ է, – հարցրեց Մազղալինան:

– Ս. Գևորգի շքանշանը:

– Դու շքանշա՞ն ես ստացել, – ասաց Մազղալինան ուրախանալով, – դրա համար ես քեզ միայն համբուրել կարող եմ:

Եվ, թեքվելով, երկու անգամ համբուրեց Աբգարին, որ աղերսական հայացքով նայում էր նրան:

– Պատմիր:

– Մի փոքր էլ ցած քաշիր վերձակը, և կլսես իմ պատմությունը:

Մազղալինան վերձակն ավելի ցած բերեց, նայեց: Նույն վայրկյանին մի սուր և երկարատև ճիչ դուրս թռավ նրա կրծքից:

Նրա գլուխը անգորացած ընկավ Աբգարի կրծքի վրա:

Կիտեղի թևերն ուսերից ցած էին ընկած դատարկ, ինչպես լաթի կտորներ...

Երբ ներս վազեց գթության քույրը և Մազղալինային ուշքի բերեց, Աբգարը հեկեկում էր փոքրիկ մանկան պես:

[1916 թ.]

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Արտիստը -----	3
Մեղանիա -----	51
Կրակ -----	100
Գաղափարի գերին -----	144
Հերոսի վերադարձը -----	162

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՇԻՐՎԱՆՁԱԴԵ

ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ

ԸՆՏՐԱՆԻ

Տեխն. խմբագիր՝

Վ. Ջ. Բդոյան

Համակարգչային շարվածքը
և ձևավորումը՝

Թ. Շ. Վարդանյանի

Ստորագրված է տպագրության 17. 01. 09 թ.: Չափսը՝ 60x84 1/16:
Թուղթը՝ օֆսեթ: Հրատ. 10,0 մամուլ, տպագր. 11,25 մամուլ = 10,5պլայմ. մամուլի:
Տպաքանակ՝ 500: Պատվեր՝ 107:

ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, Ալ. Մանուկյան 1

ԵՊՀ տպագրատուն, Երևան, Աբովյան 52